

کتاب پیژندنه

د کتاب نوم: د حقوق مبادي
خانگه: اداره او منجمنت، بانکداری، محاسبه او د تجارت اقتصاد
تدوین کوونکی: عبدالحی ناصري
ژباړن: محمد اشرف وحدت

د څار کمېټه:

- محمد آصف ننگ د تخنیکي او مسلکي زده کړو معین
- دیپلوم انجنیر عبدالله کوزایي د تعلیمي نصاب رییس
- محمد اشرف وحدت په تعلیمي نصاب کې د معینیت د مقام سلاکار

د تصحیح کمېټه:

- خادم احمد حقیقی
- عبدالجمیل ممتاز

د گرافیک او ډیزاین خانگې مسئول: محمد جان علیرضایي

گرافیک او ډیزاین: علی مومنی
چاپ کال: ۱۳۹۲ لمریز کال
تیراژ: ۶۰۰۰ ټوکه
چاپ ځل: لومړی
وېب پاڼه: www.dmtvet.gov.af
پېژندنه: د پېژندنې مرکز
د وېب پاڼې نوم: د پېژندنې مرکز

Ketabton.com

د چاپ حق د تخنیکي او مسلکي زده کړو له معینیت سره خوندي دی

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د تورې
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ور سره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل څلیږي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مو دی رهبر
دا عزت د هر افغان دی
هر بچی بې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه یان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زړه وي جاوېدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

د پوهنې وزارت پېغام

گرانو زده کوونکو، محصلانو او درنو ښوونکو!

د یوې ټولنې وده او پرمختګ کاملاً د همغې ټولنې د پیاوړو کاري کادرونو، بشري قوې او ماهرو فکرونو په کار او زیار پورې تړلې دي. همدا بشري قوه او کاري متبې دي چې د هیواد انکشافی اهدافو ته د رسېدو لارې چارې طی کوي او د یوه ښکمرغه، مرفه او ودان افغانستان راتلونکی تضمینوي.

انسان په خپل وار سره د الله تعالی له جانبه او هم د خپل انساني فطرت له اړخه مؤظف او مکلف دی چې د ځمکې په عمران او د یوه سوکاله ژوند د اسبابو او ایجاباتو د تکمیل لپاره خپل اغیزمن نقش، همدارنگه ملي او اسلامي رسالت ادا کړي.

له همدې ځایه ده چې د یوه ژوندي او فعال انسان نقش، د خپل ژوند د چاپیریال او خپلې اړوندې ټولنې په اړه، تل مطلوب او په هېڅ حالت کې نه نفی کېږي او نه هم منقطع کېږي.

په ټول کې د پوهنې نظام او په خاصه توګه د تخنیکي او مسلکي زده کړو معینیت مسوولیت او مکلفیت لري چې د اسلامي ارزښتونو، احکامو او همداراز معقولو او مشروعو قوانینو ته په ژمنتیا سره، د افغانستان په انکشاف کې فعاله، چابکه او موثره ونډه واخلي، ځکه دغه ستر او سپېڅلي هدف ته د رسېدو په خاطر د انساني ظرفیت وده، د حرفوي، مسلکي او تخنیکي کادرونو روزنه او پراختیا یو اړین مقصد دی. همدا په تخنیکي او مسلکي زده کړو مزین تنکي ځوانان کولی شي چې په خپلې حرفې او هنر سره په سیستماتیک ډول د هیواد انکشاف محقق او میسر کړي. جوته ده چې په افغانستان کې د ژوند تګ لاره، دولتداري او ټولنیز نظام د اسلام له سپېڅلو احکامو څخه الهام اخیستی؛ نو لازمه ده چې زموږ د ټولنې لپاره هر ډول پرمختګ او ترقي باید په علمي معیارونو داسې اساس او بنا شي؛ چې زموږ د کارګر نسل مادي او معنوي ودې ته پکې لومړیتوب ورکړ شي. د حرفوي ظرفیت جوړونې تر څنګ د ځوانانو سالم تربیت او په سوچه اسلامي روحيې د هغوی پالنه نه یواځې پخپل ذات کې یوه اساسي وجیبه ده، بلکې دا پالنه کولی شي چې زموږ وطن پخپلو پښو ودروي، له ضعف څخه یې وژغوري او د نورو له سیاسي او اقتصادي احتیاج څخه یې آزاد کړي.

زموږ گران زده کوونکي، محصلان، درانه استادان او مربیون باید په بشپړه توګه پوه شي، چې د ودان او ښکمرغه افغانستان ارمان، یواځې او یواځې د دوی په پیاوړو متو، ویش احساس او نه ستړي کېدونکي جد او جهد کې نغښتی او د همدغو مسلکي او تخنیکي زده کړو له امله کېدای شي په ډېرو برخو کې د افغانستان انکشافی اهداف تر لاسه شي. د دې نصاب له ټولو لیکوالانو، مولفینو، ژباړونکو، سمونکو او تدقیق کوونکو څخه د امتنان تر څنګ، په دې بهیر کې د ټولو کورنیو او بهرنیو همکارانو له مؤثرې ونډې او مرستو څخه د زړه له کومې مننه کوم. له درنو او پیاوړو استادانو څخه رجماندانه هیله کوم چې د دې نصاب په ګټور تدریس او فعاله تدریب سره دې د زړه په ټول خلوص، صمیمي هڅو او وجداني پیکار خپل ملي او اسلامي نقش ادا کړي.

د ښکمرغه، مرفه، پرمختللي او ویاړمن افغانستان په هیله

فاروق وردګ

د افغانستان د اسلامي جمهوریت د پوهنې وزیر

لړلیک

پاڼې	سرلیکونه	څپرکي
۱	د حقوق په اړه عمومي معلومات	لومړی
۱۳	Objective Law آفاقي حقوق	دویم
۲۱	په حقوقي قواعدو کې منابع او مصادر	درېیم
۳۹	د حقوقو تصنیف یا تقسیمات	څلورم
۵۳	Subjective law عندي حقوق یا	پنځم
۷۲		سرچینې او اخیستنې

مقدمه

مخکې له دې چې د حقوقو د مبادي مضمون په تدریس پیل وکړو بې له شکه چې هر یو زموږ او ستاسو په خپلو ورځنیو چارو او اجتماعي ژوندانه کې له یو لړ حقوقو سره سرواکار لرو، ځکه هر یو له موږ څخه پرته له دې چې متوجه واوسو، یو لړ حقوقي اعمال تر سره کوو.

د بیلگې په توګه کله چې په موټر کې سپرېرو یا ټکسي نیسو او له هوایي شرکتونو څخه ټکټ ترلاسه کوو، په حقیقت کې له مقابل لوري سره داسې قرارداد تړو، چې په اساس یې د ثابتو حقوقي قواعدو له مخې د خپلو ورځنیو چارو د تنظیم لپاره د حقوقو او وجایو لړۍ پیلوو.

دا چارې له هغو ټولنیزو واقعیتونو څخه سرچینه اخلي، چې پیژندګلوی ته یې اړتیا نشته او له امله یې داسې مقولې او وجیزې را پیدا شوې دي چې.

- انسان اجتماعي حیوان دی.

- ټولنه د نظم او دسپلین غوښتونکې ده.

نو د دغې مقولې په اساس سره رښتیا ده چې وایي: چیرته چې ټولنه ده حقوق هم شته.

له بله طرفه انسان طبیعتاً داسې آرزوګانې او اړتیاوې لري، چې د تمدن له پراختیا او پرمختګ سره سمې زیاتیري، څرنگه چې بشر یو اجتماعي مخلوق دی او له اجتماع پرته یې ژوند سخت او یا هم ناممکن دی، نو باید له یو بل سره ګډ ژوند او معاشرت ولري او په خپلو کې روابط ټینګ کړي.

خو داچې په زیاتره حالاتو کې د بنیادمانو هیلې او اړتیاوې سره ورته نه دي، نو له دې امله ده، چې په بشري ټولنو کې چارې په ټکر کې واقع کیږي او په دې توګه د شخړو او اختلافاتو لامل ګرځي.

کله چې پاسنی قضیې او نکتې له یوې او بلې سره څنګ په څنګ کړو او د استدلال لورته ولاړ شو، نو دې نتیجې ته رسېږو چې:

د انسان هستي او موجودیت له یوه لوري او د ګډ ژوندانه حس له بل لوري، د ټولنې د تشکیل او رامنځ ته کیدو غوښتنه کوي، چې دغه تشکیل، د نظم او دسپلین غوښتونکی دی او د نظم رامنځ ته کول د یو لړ داسې لارښوونو او دساتیرو د جوړولو غوښتنه کوي، چې له مخې یې د ټولنې ټول غړي له یو بل سره ګډ ژوند وکړي او د ټولو بقاء پکې خوندي شي.

مګر دا کار هغه وخت کیدلی شي، چې د نورو حقوقو ته په پام سره د ټولنې د وګړو پوهه او د هغو عملي اثرات فعال شوي وي او له قواعدو او مقرراتو څخه اطاعت وکړي.

په همدې ډول په دې باندې پوه شي، چې کوم عمل مجاز او کوم عمل غیر مجاز، کوم عمل د جزاء او کوم یو د مؤیدې سبب ګرځي.

له هغې پرته ټولنه په خپله ګډ وډه کیږي او اجتماعي نظم پکې له منځه ځي او پر ځای یې بې نظمي او ګډوډي پر ټولنه واکمنه کیږي. دغو خبرو ته په پام سره، چې تر اوسه مو وکړې ویلای شو، هرځای چې انسان دی حقوق هم شته، یعنې انساني ټولنه او حقوق له یو بل سره دومره کلکه اړیکه لري، چې یوه یې له بلې پرته مفهوم نشي درلودلای. ګواکي دغه دواړه اصول په حقیقت کې د یوې سکې دوه مخونه دي لکه چې یو امتیاز او دنده یا حق او وجیبه د سکې دوه مخونه دي.

نو د اجتماع موجودیت او د داسې قواعدو لزومیت، چې په ټولنه کې نظم رامنځ ته کړي، د داسې

قواعدو د رامنځ ته کولو غوښتنه کوي، چې په يوه ټولنه کې بشري سلوک رهنمايي کړي، په دې اساس ويلاى شو چې په هره ټولنه کې يو لړ قواعد وجود لري، چې د حقوقي قواعدو په نامه ياديږي او موخه يې د ټولنيز ژوندانه تنظيم او بهبود دى.

له همدې ځايه د حقوقو د کلمې مفهوم ته رسيږو، چې د آفاقي حقوقو بڼه لري، دغه قواعد د دولت له لوري وضع کيږي او په ټولو افرادو باندې په يوه بڼه تطبيقيږي.

حقوق له ټولو هغو مقرراتو څخه عبارت دي، چې په معين وخت کې په ټولنه باندې واکمني کوي، تاريخ د دې ښودنه کوي، چې انسان تل په دا ډول الزاماتو کې راگير دى، له همدې امله پوښتنه چې مخې ته راځي داده، چې هغه کوم لامل دى، چې د حقوقو د منځ ته راتگ سبب گرځي؟

د دې پوښتنې ځواب بايد د انسان په طبيعي اړتياوو او له مادي نړۍ سره د هغه په اړيکو کې وپلټل شي. انسان اجتماعي موجود دى، چې د خپلو هم شکلو په منځ کې بايد ژوند وکړي. انسان اجتماعي ژوند، د مور او پلار په طبيعي اجتماع کې پيلوي او د دغې وړې ډلې د څارنې او عواطفو په سيوري کې خپل مادي او معنوي اړتياوې پوره کوي، خو د يو څه وخت په تيريدو سره ماشوم له نورو سره بايد و اوسي او د هغوى په مرسته او همکارۍ سره خپلې غوښتنې او اړتياوې پوره کاندې.

له مادي پلوه انسان يو ناتوانه موجود دى، چې په يوازې سر نشي کولى د طبيعت او ژوندانه له ستونزو سره مقابله وکړي، ټول بايد يو له بل سره مرسته وکړي او هر يو د دغه دروند پيټي يوې برخې ته اوږه ورکړي، خو د دوى ټولو له قوت څخه يو قوي ځواک جوړ شي او په طبيعت باندې په برلاسۍ سره چاپيريال د اوسيدو لپاره آماده کړي.

له معنوي پلوه انسان مينې او محبت ته اړ دى او په ټولو حالاتو کې له نورو سره مينې او معاشرت ته ځان اړ بولي، غواړي دوست ولري او نور يې هم دوست وگني، همدغه اړتيا د دې لامل کيږي، څو هغه د اجتماع طرف ته وهڅوي. نو بايد ومنو چې يوازې فرد نه دى، چې خارجي او واقعي وجود لري، اجتماع او ټولنه هم اصلي موجود دى، تر کومه چې له تاريخ څخه څرگنديږي، بنيادمان مدام گډ اوسيدلي دي او په دې توگه ټولنه او وگړي سره لازم او ملزوم دي.

له بله پلوه په فطري توگه د انسانانو غوښتنې له يو بل سره زيات ورته والى لري، هريو دا غواړي چې له نورو سره په اړيکو کې لږ زيان وويني او ډيره گټه وکړي، هر يو د لازيات راحت او قدرت هيله لري، نو طبيعي ده، چې د ډيرو گټو د تر لاسه کولو او ښه ژوندانه د برابرولو لپاره به شخړې او دښمنۍ رامنځ ته کيږي.

عاقل انسان د ځان پيژندنې له هماغه لومړۍ شيبې په دې پوه شوى، چې ټولنه د بې نظميو او زورواکيو په شتون کې دوام نشي پيدا کولى، او بايد داسې قواعد وجود ولري چې د اشخاصو په اړيکو له دې کبله چې د جامعې غړى دى، حکومت وکړي چې دا ډول قواعد نن د حقوقو په نامه سره يادوو. بايد وويل شي چې د حقوقي قواعدو ترڅنگ يو لړ نور قواعد هم شتون لري، چې ټولنيز ژوند تنظيموي، چې يو شمير يې له اخلاقو، دين او مذهب او کله هم له اجتماعي عرف او معاملاتو څخه سرچينه اخلي.

د دې لپاره چې د نورو اجتماعي ارزښتونو او علومو له بيلابيلو څانگو سره د حقوقي دساتيرو رابطه وڅيړو. نو دغه چاره د زيات وضاحت غوښتنه کوي، خو مخکې له دې بايد وويل شي، چې د حقوقو کلمه

له هغو جهان شموله مفاهيمو څخه ده، چې ټول اجتماعي ارزښتونه په ځان کې را نغاړي او تر يوې اندازې پورې ټول ورسره آشنا يو او په خپلو ورځنيو چارو کې ترې استفاده کوو. پردې بنسټ ويلي شو چې د حقوقو د بنسټونو، زده کړه او په هغو باندې ځان پوهول د حقوقو د ټولو څانگو لپاره يوه مقدمه بلل کيږي او د حقوقو د بيلابيلو څانگو د زده کړې لپاره د محصلينو ذهنونه آماده کوي.

بايد ووايو، چې د نورو علومو په څير حقوق هم د ځانگړو عملي او دقيقو اصطلاحاتو درلودونکي دي، چې له همدې کبله پر دغو اصطلاحاتو د پوهيدلو لپاره د حقوقو د مبادي و مطالعه ضروري ده. دغه راز د ټولو هغو کسانو لپاره چې په ټولنه کې ژوند کوي له حقوقو سره بلديا لازمه ده، دغه علم هغوی له هغو ټولو احتمالي زيانونو څخه خبروي، چې له نورو سره د اړيکو د پيداکولو په ترڅ کې رامنځ ته کيږي.

هغه کسان چې لوړې زده کړې لري او په ټولنه کې مهم مسؤليتونه ور په غاړې دي، د حقوقو زده کړې ته لازياته اړتيا لري او د حقوقو د مبادي و په مرسته کولای شي، د خپل شغل اړوندې لازمي حقوقي څانگې پيدا کړي او په دغو برخوکې په خپل علمي تقويت کار وکړي او خپلې دندې له قوانينو سره نژدې کړي.

د هغو چا لپاره چې د اجتماعي علومو لکه اقتصاد او سياسي علومو ساحې ته ور داخلېږي او په دغو برخو کې تخصص پيدا کوي، د حقوقي قواعدو زده کړه خورا زيات اهميت لري. زياتره وخت د دا ډول څانگو واحدونه د متناسبو حقوقي مباحثو له امله رامنځ ته کيږي، چې په همدې خاطر د حقوقو د مبادي وو زده کړې کيدلای شي زده کوونکو ته گڼې فايده ولري او هغوی په يوه وخت کې د اصولو له مباحثو او حقوقي مسايلو سره آشنا کړي.

په ټولنه کې ننې ژوند پخوانی حالت له لاسه ورکړی، اجتماعي اړيکو هم د کميت او هم د کيفيت له پلوه تغير موندلی، هغه پرمختگونه چې نن د بشريت په نصيب شوي دي، د دې باعث گرځيدلي چې اړتياوې يې زياتې شي، په داسې ډول چې اوسمهال د ساده او ژوندانه معيارونه نور د قبول وړ نه دي. ننې صنعتي ټولنې د پوهې او تخصص په بناء جوړې شوې، او متخصصينو د هرې برخې واگې په لاس کې اخيستې دي، محاسبات د الکترونيکي ماشينونو او کمپيوټر په وسيله د افرادو له قلمرو څخه ايستل شوي دي، دغو حالاتو د حقوقو په علم هم ژور تاثيرات اچولي دي، په داسې ډول چې يو شمير حقوقي قواعدو خپل وجودي ضرورت له لاسه ورکړی دی او د نويو قواعدو د وړاندې کولو اړتيا محسوسه شوې ده، ځکه حقوق بايد د ټولنو ورځنيو اړتياوو ته ځواب ووايي.

د پخوانيو زمانو ساده حقوقي قواعد نشي کولای د نن ورځې د پېچلو او مغلقو مسايلو لکه نړيوالو سوداگريزو اړيکو لپاره کفايت وکړي، د کارگر او کارگومارونکي اړيکې نور نو د پخوانيو خصوصي حقوقو متابعت نشي کولای، د طرفينو د ارادې د حاکميت پر اصل نور نو حساب نشي کيدلی او د يو شمير زياتو علومو زده کړه لازمه نه بلل کيږي.

په ټولنه کې د حقوقي قواعدو او اصولو زده کړې ته د افرادو اړتيا تر پخوا اوس زياته محسوسېږي؛ ځکه هر څومره چې اجتماعي اړيکې پراخېږي په هماغه اندازه حقوقي قواعد، دقت او پراختيا ته اړتيا لري.

بنیادم که له یوې خوا د بیلابیلو غوښتنو او تمایلاتو په درلودلو سره د مطلوب کمال په لور د کوښښ او حرکت په حال کې دی او د همدغو ځانگړو غوښتنو او تمایلاتو په وجه له نورو افرادو جدا کيږي، له بلې خوا یې له اجتماع او ټولنې سره رابطه او پیوستون دومره زیات دی، چې ته به وایې له اجتماع څخه هیڅ د جلا کیدو نه دی.

د انساني ژوندانه دغه دوه گونی حقیقت، د اجتماعي نظام د گټو حفاظت، اجتماعي عدالت او د نورو استقلالیت له یوه لوري، د فردي اړتیاوو پوره کول، او د غوره ژوندانه لپاره د منافعو، د جلب او په نورو باندې د سبقت دحرص له بل لوري دغه ستونزه داسې پیچلې کړې ده، چې د سازش او برابری لپاره یې باید په احتیاط او دقت سره گام واخیستل شي، چې زما په نظر دغه رسالت د حقوقو پر غاړه دی. حقوقي قواعد او اصول د فرد او ټولنې گټې تنظیموي او هر یوه ته په خپل حد کې د اوسیدو حکم او سپارښتنه کوي.

تاریخي څیړنې او تحقیقات ښيي، چې حقوق د دولت پر تاسیس مقدم و، او د اجتماع له پیدایښت سره یو ځای رامنځ ته شوي دي او هرې ټولنې ته لازمه ده چې په عدالت او انصاف تکیه وکړي. دې ته باید پام وکړو چې د حقوقو علم یوازې د قانون تفسیر نه دی، ځکه زیاتره قوانین شته، چې د حقوقي قواعدو په عنوان نه ارزې، د حقوقو عالم باید د ناسمو قوانینو د سمون او اصلاح لاره په نښه کړي، حقوق، په اجتماع کې د ژوندانه د قواعدو پر بنسټ د اوسیدلو او د اجتماع له ادارې څخه عبارت دي. د حقوقی اصولو په پراختیا سره باید د اجتماع په ټولو برخو کې موجود تبعیضونه له منځه یوړل شي، د تبعیض له منځ وړل یوازې دا نه دي چې تفاوتونه له منځه یوسو، بلکې په مساوي شرایطو کې باید افرادو ته امتیاز قایل نه شو او نه هم یو شمیر وگړی په استثنايي ډول په محرومیت کې وساتل شي، له حقوقي موازینو سره سم باید د ټولو وگړو لپاره مناسب فرصتونه رامنځ ته شي او د نوښت او خلاقیت لپاره یې وړتیاوو او استعدادونو ته وده ورکړای شي.

ټول وگړي په ټولو ټولنو کې او د خپل ژوند په ټولو کلونو کې له حقوقو سره تړاو لري، د انسانانو ټول کړه وړه د حقوقو تر کنترول او څارنې لاندې دي، د ټولنو نظم او د حقوقي اشخاصو موجودیت او استمرار د حقوقو په موجودیت کې دی، هر ځای چې انسانان وجود لري حقوق هم شته، په دنیا کې داسې هیڅ ځای نشته چې هلته حقوقي قواعد نه وي، ډیری خلک سره له دې چې هره ورځ لسگونه حقوقي اعمال ترسره کوي او په هغو کې موازین مراعاتوي مگر بیا هم له حقوقو څخه معلومات نه لري، اندیښنې هغه وخت لا پسې زیاتېږي، چې وگړي د درنو مسؤلیتونو له درلودلو سره سره له حقوقي مبادي و څخه بې خبره وي چې اکثر وخت د همدغه دلیل له امله ټولنې ته نه جبرانیدونکي زیانونه ور اړوي.

په دغه کتاب کې د حقوقو په اړه د تاریخ په اوږدو کې د علماؤ، پوهانو او لیکوالانو نظریات مطالعه کوو، د مکتبونو هغو افکارو او عقایدو ته لنډه کتنه کوو، چې په دې برخه کې یې څرگند کړی دی او دغه راز د مذهبي، اخلاقي، فلسفي، تاریخي او اجتماعي تفکراتو په غیږه کې حقوقي قواعد معرفي کوو. پر حقوقو باندې تسلط کولی شي داسې افراد رامنځ ته کړي، چې په قوي تفکر او پوره انضباط سره وخت په خپل لاس کې واخلي، له بېځایو کړنو ډه ډه وکړی او موخو ته د رسیدو لپاره له لنډو لارو ځان ورسوي او له خپل توان او طاقت څخه زیاته گټه پورته کړي.

ټولنې ته لکه څرنګه چې ده، وگوري، د نورو حقوق رعایت کړي او په خپلو حقوقو باندې نورو ته د

تیري او تجاوز اجازه ورنه کړي. حقوقو ته د افرادو لارموندنه په ټولنه کې له عدالت سره جوخت د امنیت او استقرار باعث گرځي، ټولنه د تعادل په حالت کې ساتي او د ټولنې ټولو وگړو ته مطلوب، آرام او سوکاله ژوند برابروي، ځکه حقوق د انسان پر فطرت او طبیعت متکي دي، د دیني او مذهبي احکامو په تعالیمو کې رېښه لري، د عدالت او انصاف له موازینو سره برابر دی او د هغو حدودو او مرزونو ساتونکي دي چې فضیلتونه، انساني کرامتونه او خپلواکي لا پیاوړې کوي.

د دغې مقدمې په مطالعې سره دې نتیجې ته رسیږو چې د حقوقو په اړه مالومات یو ضروري امر بلل کېږي. په ځانگړي ډول زموږ په ټولنه کې چې نن هم د قانون او حقوقي ارزښت له نه تطبیق څخه رنج وړي او دغه حالت د یو زیات شمیر کمیو لامل گرځیدلی دی.

دې کار موږ دې ته اړ ایستو څو د دغه اثر په تدوین لاس پورې کړو، چې پکې د تخنیکي او مسلکي زده کړو د مؤسسو د اړتیاوې په پام کې نیول شوې دي. چې بې له شکه له نیمگړتیاوو به خالي نه وي. پردې بنسټ له حقوق پوهانو او علماؤ څخه هیله لرم چې له نیمگړتیاوو سره د مخ کیدو په صورت کې به د خپلې مهربانۍ له مخې موږ ته بسنه وکړي او دغو نیمگړتیاوو او تېروتنیو ته به مې پام وړ واړوي څو یې په راتلونکو چاپونو کې پر اصلاح لاس پورې کړم.

په درناوي

د حقوقو په اړه عمومي معلومات

ټولیزه موخه:

د حقوقو د اساساتو او مبادي پیژندنه او د نورو ټولنیزو قواعدو او علومو سره یې اړیکې

د زده کړې موخې:

- د حقوقو د لغوي او اصطلاحي معنا عملي پیژندنه او زده کړه.
- د حقوقي قواعدو څیرنه او له نورو ټولنیزو (اخلاقي، مذهبي او مجاملائي) قواعدو سره یې اړیکه.
- له نورو علومو سره د حقوقو د علم اړیکې او د غوره عدالت او انصاف د تأمین په موخه له امکاناتو څخه یې گټه اخیستل او د هغو په رڼا کې د حقوقو او قوانینو وضع کول.

د حقوقو د علمي مفاهیمو تعریف، لغوي او اصطلاحي معناوې یې:

هغه څه چې تر نورو وړاندې یې دلته توضیح غواړو، هغه د حقوقو مفهوم دی، حقوق د حق جمع ده او حق د موافق او مطابق په معنی استعمالیږي، دغه راز حق د صفت یا فعل په توګه هم کاریدلی شي، مثلاً ویل کیږي چې خبره یې حق ده (یعنې خبره یې له واقعیت او حقیقت سره برابره ده) کړه وړه یې حق دی او عقیده یې حق ده، په دې معنی چې عقیده یې حقیقت ته نژدې ده او له واقعیت سره موافقت لري.

په غربي تمدن کې د حق کلمه له (Direction) څخه اخیستل شوې ده، چې د واک او قدرت په معنی استعمال شوې ده، رومیانو بیا حق ته د (Jus) کلمه کارولې ده، چې موخه یې د لارښوونې قدرت دی، حقوق او د لارښوونې قدرت معمولاً له هغه سازمان څخه سرچینه اخلي، چې د ټولنې د رهبرۍ مسؤلیت په غاړه لري. له همدې امله ده چې یو شمیر پوهان حقوق د دولت له مفهوم سره مترادف بولي، ځکه مور ويلي وو چې حقوق د یوې ټولنې د رهنمایۍ او لارښوونې له دساتیرو څخه عبارت دي.

په دی بنسټ ښکاره خبره ده چې د دغو قواعدو او دساتیرو د تطبیق او د ټولنې د لارښوونې لپاره باید داسې یو مقام وجود ولري، چې د دغو قواعدو د تنفیذ او پليتابه واک ولري، دلته ده چې د دولت او حقوقو اړیکه له یو بل سره ښه واضح کیدلی شي. له علمي پلوه په لومړي پړاو کې حقوق له یو شمیر هغو قواعدو څخه عبارت دي، چې په ټولنه او اجتماع کې انساني ژوند رهبري کوي، ګواکي حقوق د رفتار او سلوکو له قواعدو څخه عبارت دي، نو ویلی شو چې حقوق یو لړ هغه قواعد دی چې په بشري ټولنه کې انساني ژوند رهبري کوي.

په دې معنی سره حقوق، هغو آفاقي قواعدو ته هم شاملیږي، چې انګلیسي اصطلاح یې (law) ده، د لازیات وضاحت لپاره یو څو مثالونه وړاندې کوو:

۱- د واده په اړه په هره ټولنه کې یو لړ قواعد شته چې موخه یې هغو مسؤلیتونو ته د هلک او نجلی متوجه کول دي، چې د دغه عقد په اساس یې د یوه او بل په وړاندې د اجتماعي نظم په خاطر پیدا کوي، دغه دساتیر هم د واده د مراسمو د ترسره کیدو پرمهال لکه د قانوني عمر پوره کول، ایجاب او قبول او داسې نور... او هم د خاوند له خوا د نفقې د برابرولو، رښتونې رابطې، صداقت او متقابلې وفادارۍ پر مهال په پام کې نیول کیږي، چې په دې توګه په فامیلي چارو کې نظم او اداره تر ټولنې زیات رامنځ ته کېږي.

۲- په ټولو بشري ټولنو کې د حقوقو په اړه قواعد وجود لري، چې دغه قواعد په دې باندې تصریح کوي، چې د اشخاصو ترمنځ عقد او قرارداد په کوم اساس منعقد شي، د انعقاد شرایط یې کوم دي، کوم عقد سم او کوم ناسم دی، د سم او باطل عقد آثار څه دي او یا هم کوم حقوق او مؤیدات په برکې لري.

۳- په هره ټولنه کې د جزاء د حقوقو په نامه قواعد وجود لري، ځکه په ټولنیز ژوندانه کې داسې ډیر افراد شته، چې کرنې یې اجتماعي نظم ګډوډوي او د دوی کره وړه نورو وګړو ته ضرر رسوي، پردې بنسټ د ټولنې په هره برخه کې د جزایي قواعدو شتون لازمي دی، څو د هغو له مخې د وګړو اعمال د قانون او شریعت خلاف وبلل شي او د داسې تدابیرو وړاندوینه وکړي چې په اساس یې له قانون او شریعت څخه د مخالفو کړنو مخنیوی وشي.

که چیرې متخلف شخص بیا هم دغو دساتیرو ته پاملرنه نه کوي او د منفي اعمالو مرتکب کیږي باید د مجازاتو مستوجب و پیژندل شي او هغه څوک چې د ده له کړو وړو متضرر کیږي، د خسارې د جبران مستحق وگرځول شي.

هغه څه چې تر دې دمه مو وویل کیدای شي، چې د آفاقیت له نظره یې د حقوقو مفهوم تاسو ته واضح کړی وي، چې هغه له یو لړ هغو دساتیرو او قواعدو څخه عبارت دی، چې د بشري کړو وړو د لارښوونې، اجتماعي نظم د تامین او د بشر د مادي او معنوي سوکالی- لپاره چې په یوه ټولنه لکه افغانستان، امریکا او فرانسه او نورو کې اوسیدي، وضع کیږي او د اجتماعي جبر یا اجتماعي ډیټرمنیزم) په ذریعه د دولت له لوري د عامه نظم د ساتنې په موخه په افرادو باندې تطبیقېږي.

د پاریس پوهنتون او د مدني حقوقو د کورس استاد، لیبور پرونیوالي، آفاقي حقوق داسې تعریف کړي دي.

«آفاقي حقوق هغه لارښود قواعد دي، چې د یوې منظمې ټولني د وگړو ترمنځ په دستوري شکل د ژوندانه چارې او مناسبات تنظیموي او د اجتماعي جبر په وسیله پر هغوی عملي کیږي». د حقوقو دویم مفهوم د هغو له لومړني مضمون یعنی آفاقي حقوقو څخه استنباطېږي، په دې معنی چې په دغه مرحله کې حقوق د قدرت او امتیاز معنی افاده کوي کوم چې یو شخص یې له آفاقي دساتیرو یا حقوقي قاعدې څخه ترلاسه کوي، چې د ذاتي، عندي یا انفسی حقوقو په نامه یادېږي او انګلیسي اصطلاح یې (Right) یعنی صحیح او سم دی. په بل عبارت د حقوقو کلمه په دغه معنی سره له هغه اقتدار او امتیاز څخه عبارت ده، چې یو شخص یې د آفاقي حقوقو په دستور یا حقوقي قاعدې په مرسته لاس ته راوړي او د حق حامل پیژندل کیږي.

که د آفاقي حقوقو په برخه کې پورتنی مثالونه په پام کې و نیسو په ښه توګه د عندي حقوقو مفهوم ترې اخیستلی شو، لکه چې و مو ویل په هره ټولنه کې د واده او ازدواج په اړه حقوقي قواعد وجود لري د بیلګې په توګه که یو چا قانوني عمر پوره کړی وي، حق لري چې واده وکړي، چې دغه د هغه ذاتي یا عندي حق دی او د آفاقي حقوقو له دساتیرو یې سرچینه اخیستې ده. که فرضاً د آفاقي حقوقو یوې قاعدې په دې باندې تصریح کړې وي چې هلک د اتلس کلنۍ او نجلۍ د شپاړس کلنۍ د عمر په پوره کولو سره واده کولی شي، نو د دغې حقوقي مقرري له مخې هر هغه هلک او نجلۍ چې په ټولنه کې ژوند کوي او دغه سن ته رسیدلي وي، د واده کولو امتیاز پیدا کوي، او ځان له یوه حقوقي حالت او وضعیت یعنی مجرد څخه بل حقوقي حالت ته، چې تأهل دی بیایي او په اساس یې د یو لړ حقوقو، امتیازاتو او وجایبو خاوندان ګرځي.

دغه راز مو وضاحت ورکړ، چې د عقد د تشکیل او انعقاد په برخه کې یا لارښود قواعد وجود

لري، له همدې امله که یو عقد په قانوني ډول لکه څرنګه چې د آفاقي حقوقو قاعدې لارښوونه کړې منعقد شي، دغې حقوقي رابطې ته عقد وايي او له مخې یې د تړون یا عقد دواړه لوري د اقتدار او امتیاز خاوندان ګرځي، کوم چې مخکې یې د یوه او بل په مقابل کې دغه اقتدار او امتیاز نه درلود. د مثال په توګه که یو له دوو لوریو څخه خپل تعاقدي وجایب ترسره نه کړي، بل لوری ذاتي حق پیدا کوي چې په موجب سره یې مقابل لوری په زور او جبر د خپلې تعاقدي وجیبې تر سره کولو ته اړیاسي.

په دې اساس په عمومي توګه ویلی شو چې که یو شخص په داسې حقوقي حالت او وضعیت کې واقع شي، چې په اړه یې له وړاندې حقوقي قاعده وجود ولري، نو د دغې قاعدې له مخې نوموړی شخص د عندي او ذاتي حق خاوند ګرځي.

د بیلګې په توګه د ترافیک (عبور او مرور) قانون چې په یوه آفاقي حقوقي قاعده کې ویل شوی، وړاندوینه کوي، چې که هر څوک، له تقصیر پرته په کوم ټکر کې متضرر شو، دغه شخص د مطالبې یا خسارې د جبران له عندي حق څخه برخمن کیږي، معنی دا چې دغه حق د نوموړي شخص یو ذاتي او عندي حق دی، چې په واقعیت کې د ټکر له امله له رامنځ ته شوې خسارې څخه سرچینه اخلي.

پر دې بنسټ دې نتیجې ته رسیږو چې ذاتي حق، د آفاقي حقوقي قاعدې له موجب او دغه راز په هغه حقوقي حالت او وضعیت کې له واقع کیدو پرته، چې وړاندوینه یې شوې وي، کوم مفهوم نه لري.

اوس نو له هغو شیانو څخه چې تر اوسه مو وویل باید نتیجه واخلو او د عندي حق تعریف له آفاقي حقوقو سره په مقایسه کولو کې وپلټو، څو په دې توګه له مغالطې څخه مخنیوی وشي او د حقوقو مفهوم په آسانی سره لاس ته راوړو.

عندي یا ذاتي حق له هغه واک او اختیار څخه عبارت دی، چې د آفاقي حقوقو له خوا یو چاته ورکول کیږي، او آفاقي حقوق هغه اوامر دي چې د اجتماعي ژوند د تنظیم لپاره وضع شوي دي. په لنډه توګه ویلی شو چې حقوق د اجتماعي روابطو او خپلمنځي مناسباتو دوه ډوله لارښود قواعد او دساتیر په برکې نیسي، چې یوه برخه یې د حقوقو عمومي او بله یې خصوصي قواعد دي. د عمومي قواعدو په برخه کې هڅه کوي څو په ټولنه کې د نظم د استقرار او اجتماعي مناسباتو د تنظیم لپاره داسې دساتیر رامنځ ته کړي، چې د اجتماعي موقف او حالاتو په اړه بحث او د مقرراتو وړاندوینه وکړي، مګر په اختصاصي قواعدو کې تمرکز پر هغو حالاتو دی، چې وګړي یې په قصدي ډول (حقوقي اعمال)، په خپله اراده سره سرته رسوي او یا یې هم په غیر ارادي توګه (حقوقي حادثات) تر سره کوي او په دې توګه د عندي یا ذاتي حق خاوندان ګرځي.

دویم مبحث - له اجتماعي قواعدو سره د حقوقو اړیکه

لکه چې پوهیږو په ټولنه کې نور تنظیموونکی قواعد هم شتون لري، چې مهم یې له اخلاقو، رسم او رواج او مذهب څخه عبارت دي؛ د دغه مبحث په ترڅ کې له دغو اجتماعي قواعدو سره د حقوقو رابطه مطالعه کوو.

۱. د حقوقو او اخلاقو رابطه: په پخوانیو زمانو کې د حقوقي قواعدو او اخلاقو تر منځ توپیر نه وو، بلکې دواړو د افرادو مناسبات تنظیمول او سربیره پردې اجتماعي چارې د دیني او اخلاقي مقرراتو په وسیله ترسره کیدې، د ۱۸ پېړۍ د فرانسوي عالم «روسو» په خبره «په هغه زمانه کې د حقوقي قواعدو وجود نه وو محسوس، ځکه دیني عقاید او اخلاقي پرنسپونه په کلکه د وگړو له خوا مراعات کیدل او احترام یې کیده». دغه نظریه د هغه وخت د حقوق پوه (الپین سلیس له خوا چې د حقوقو لومړني تعریفونه یې کړي دي، په ښه توګه واضح کيږي؟ په دې معنی چې نوموړی وايي «د حقوقو عوامل له شرافتمندانو هستوګنې او نورو ته د ضرر نه رسولو او شخص ته د هغه شي له ورسپارلو څخه عبارت دي چې هغه یې مالک دی». په منځنیو پېړیو کې وضعیت په همدې توګه دوام وکړ تر دې چې په نوي عصر کې په ځانګړي ډول ۱۸مه پېړۍ کې د حقوقو او اخلاقو تر منځ توپیر رامنځ ته شو، خو باید متوجه و اوسو چې د اخلاقو او حقوقو ترمنځ توپیر ستونزمن کار دی، ځکه چې اخلاقي پرنسپونه د حقوقي دساتیرو په تشکیل او جوړښت کې مهمه ونډه لري؛ لکه چې د ۲۰مې پېړۍ د حقوقو یو فرانسوي عالم وايي «لکه څرنګه چې وینه د انسان په بدن کې جریان لري او د انسان د پایښت لپاره یې شتون ضروري دی، دغسې اخلاقي دساتیر هم د حقوقي قواعدو په جوړښت او تشکیل کې مهم دي او همدغسې دنده ترسره کوي».

د مثال په توګه اخلاق حکم کوي، چې په وعده باندې باید وفا وشي، چې همدغه اخلاقي دستور د عقد اساس جوړوي او د ارادې د استقلال پرنسپ یې د عقد په تړون کې منظم کړی دی. په اخلاقي قواعدو کې بل مثال دادی، چې د مور او پلار د تنګ لاسۍ په صورت کې اولاد باید له هغوی سره مرسته وکړي، یا داچې اخلاق امر کوي که یو څوک له کوم خطر سره مخ وي، باید مرسته ورسره وشي، چې همدغه اخلاقي قواعدو بیا هم حقوقو ته لاره کړې او د اجتماعي جبر په واسطه د مؤیدې په زیاتوالي سره د تطبیق او تنفیذ وړ ګرځیدلی دي. یعنې حقوقو دا ډول اعمال د اخلاقو په توګه منلی دي او بیا یې د ټولنې په افرادو باندې د هغو د تطبیق لپاره د مؤیدې وړاندوینه کړې ده.

د اخلاقي دستور تعریف ستونزمن دی، ځکه ټول یو ډول نظر نه لري، خو بیا هم په عمومي توګه هغه داسې تعریفوو:

اخلاقي قواعد له هغو لارښودو دساتیرو څخه عبارت دي، چې اساس یې د ښه او بد توپیر جوړوي، په بل عبارت اخلاقي قواعد د ښو او بدو چارو د تشخیص تله ده؛ یعنې هغه څه چې د ښیګڼو له

معیارونو سره برابر وي، اخلاق او هغه چې د بديو له معیار سره برابر وي، غیر اخلاقي بلل کیږي. په لنډه توګه ویلی شو، چې حقوقي دساتیر اخلاقي ریښه او سرچینه لري، مګر ټول یې اخلاقي نشي بلل کیدای، او یو شمیر حقوقي قواعد شته چې د نوي عصر د انکشافاتو د اړتیا پر بنسټ رامنځ ته شوي دي، د مثال په توګه د ترافیک قانون چې هیڅ ډول اخلاقي عنصر پکې نه تر سترګو کیږي، بلکې موخه یې تر عبور او مرور پورې د اړونده چارو تنظیم او سمون دی، مثلاً کله چې د ترافیک قانون لارښوونه کوي، چې موټر چلوونکي باید په ښي طرف حرکت وکړي دا موضوع له اخلاقو سره هیڅ تړاو نه لري.

کله کله حقوق او اخلاق په کلي ډول له یوه او بل سره مغایرت او تفاوت لري؛ مثلاً وخت تیریدنه چې قانون ټاکلې ده او ویلي یې دی، چې مستأنف او معترض باید په یوه میاشت کې له دویمې محکمې څخه د قضیې د دویم ځل څیرنې غوښتنه وکړي، یا د غیر منقولو اموالو په برخه کې د وخت تیریدنه پنځلس کاله تعیین شوې ده، نه یوازې دا چې له اخلاقو سره اړیکه نه لري، بلکې په کلي ډول له اخلاقو سره په ټکر کې ده.

په همدې توګه له حقوقي مقرري څخه د سرغړونې په صورت کې، عامه اقتدارات یا دولت دی، چې سرغړونکي ته جزاء ورکوي، په داسې حال کې چې له اخلاقي اصل څخه د سرغړونې په صورت کې د شخص وجدان او ضمیر دی، چې سرغړونکي تنبیه کوي، او خارجي شتون نه لري، بلکې د ضمیر او وجدان په آواز سره خلاصه کیږي، چې هغه پشیماني او تأسف دی. له بله پلوه حقوق د وګړو عمل ته متوجه وي، مګر اخلاق د افرادو تمایلاتو او قصد ته هم توجه لري، او عمل وړاندې مراحل په پام کې نیسي او لارښوونه کوي، چې سړی باید څه وکړي، خو حقوق د اعمالو انګیزې ته نه ګوري او کله چې تر سره شي، له هغه سره سراوکار لري. په لنډه توګه ویلای شو چې حقوق او اخلاق د نن ورځې د بیلابیلو دورو په تیریدو سره دوې ځانګړې څانګې دي چې له یوې او بلې سره نيزدې اړیکې لري.

له عرف او عاداتو سره د حقوقو رابطه:

د ټولنې له تنظیموونکو قواعدو څخه یو هم مجاملاتی قواعد دی لکه (رسوم، عنعنات عرف او عادات) چې د نورو اجتماعي قواعدو په څیر له حقوقو سره مطابقت لري او قانون جوړونکي یې باید د قوانینو د وضعې او تدوین پر مهال باید په پام کې و نیسي، له هغې پرته حقوقي قاعده ښايي د ټولنې له سخت او چټک مخالفت سره مخ شي، له بله پلوه د یو شمیر حقوقي قواعدو سرچینه له هغه عرف څخه اخیستل شوې ده، چې په ټولنه باندې تسلط لري. په ځینې حالاتو کې عرف له حقوقي قاعدې سره په تضاد کې واقع کیږي؛ آن تر دې چې یوه حقوقي قاعده په ټولنه کې د تطبیق موقع له لاسه ورکوي، چې ښه مثال یې په افغانستان کې عنعنوي جرګې دي.

د حقوقو او مذهب رابطه:

دين او مذهب يو لړ اوامر او نواهي پر خپلو پيروانو فرض او لازمي گرځولي دي. څرنګه چې دغه اوامر او نواهي د خداي(ج) له لوري وي نو پيروان په دې باندې پوره باوري وي، چې دغه اوامر د الله تعالى له لوري نازل شوي دي، په همدې اساس ځانونه له هغو څخه په پيروۍ او اطاعت مجبور ګڼي او د تخلف په صورت کې ځان د الهي عتاب او غضب مستوجب ګڼي، د دين هدف هم له الله تعالى سره د انسانانو يا د هغوی د خپلو او يا هم د ټولني له وګړو سره د مناسباتو تنظيم او سمون دی.

هغه څه چې زموږ د بحث موضوع ده، هغه د ټولني د وګړو ترمنځ د ارتباطاتو او واجباتو تنظيم او سمون دی چې همدغه ټکی ديني اوامرو او نواهيو ته له حقوقو سره ارتباط ورکوي. په دې لحاظ حقوق او مذهب مشترک هدف لري، دغه راز د عموميت او الزام له پلوه هم له يوه او بل سره موافقت لري او يوازې څو حالتونه دي، چې دين له حقوقي قواعدو څخه جدا کوي، يو له جزايي پلوه ځکه د حقوقي قواعدو اجزاء دنيوي دي، خو په ديني قواعدو کې پر دنيوي جزاء سربيره اخروي جزاء هم د الله تعالى له لوري پر متخلفينو تطبيقيږي، دغه راز دين له حقوقو سره د ساحې په لحاظ هم تفاوت لري، په دې معنی چې د ديني احکامو او قواعدو ساحه پراخه ده، چې په اجتماعي مسايلو سربيره تعبدي، اخلاقي او عقيدوي مسايل هم په خپله څخه پرانځيږي، خو حقوقي قواعد يوازې د ټولنو او وګړو ظاهري اړيکې تنظيموي. بل داچې د حقوقو سرچينه قانون ده خو د مذهبي قواعدو منشأ الهي وحی ده او فقهاؤو کونښن کړی دی چې شرعي احکام له څلورو سرچينو قرآن، سنت، اجماع او قياس څخه استنباط کړي.

دریم مبحث - له نورو علومو سره د حقوقو رابطه

حقوق د يوه اجتماعي علم په توګه له ټولو اجتماعي، طبيعي او نورو علومو سره په مستقيم او غيرمستقيم ډول رابطه لري، چې دادی دلته په لنډه توګه اشاره ورته کوو:

د حقوقو او اجتماعياتو رابطه: لکه چې پوهيږو د حقوقو علم دنده لري، څو داسې قواعد وپلټي او د تطبيق لپاره يې وړاندې کړي چې د افرادو اجتماعي رابطه په ښه توګه تنظيم او رهبري کړي، په داسې حال کې چې اجتماعيات، ټولنه په مجموعي شکل له مختلفو خواوو د مطالعې او څيړنې محور ګرځوي، په دې معنی چې د حقوقو د علم په پرتله د اجتماعياتو د علم ساحه پراخه ده او ټولې هغه پيښې او پديدې څيړي، چې د بشري ټولنو او اجتماعياتو د تکامل او تحول په سير کې اغيزه ولري، اوانساني څېړونو ته څنګه چې د ټولني په ذهن کې دي، کتنه کوي، مګر حقوق له هغو موضوعاتو سره علاقه لري چې د راتلونکې زمانې لپاره يا د بشري اړيکو لپاره په ټولنه کې معين شوي وي.

لکه چې پوهیږو حقوق هغه لارښود دساتیر دی، چې د راتلونکې لپاره د یوې ټولنې په داخل کې بشري ژوند رهنمایي کوي، خو د دې معنی دا نه ده چې له ماضي او حال سره هیڅ علاقه نه لري. د اجتماعیاتو علم قانون جوړونکو او قاضیانو ته داسې عناصر او معلومات په لاس ورکوي چې له هغو څخه د قانون په تدوین او تطبیق کې گټه اخیستل کېږي او په دې توگه په یوه ټولنه کې د راتلونکي لپاره یو سوله ییز او له خوښیو سره مل انکشاف رامنځ ته شي.

۲- د اقتصاد له علم سره د حقوقو د علم رابطه: د اقتصاد علم له هغه علم څخه عبارت دی، چې د اړتیاوو او پوره کولو په اړه یې بحث کوي، او دغه راز د اموالو د تولید او توزیع څرنګوالی مطالعه کوي.

د همدغې مفکورې په اساس اقتصاد پوهان تر ډیره وخته په دې عقیده وو چې د اقتصاد علم له نورو علومو په ځانګړي ډول حقوقو سره هیڅ اړیکه نه لري، ځکه د دوی په عقیده د اقتصاد علم خپل خاص قواعد لري او د حقوقي قواعدو له مداخلې پرته د یوه طبیعي نظم په اساس تنظیمېږي، د مثال په توګه د عرضې او تقاضا قانون چې د عرضې د زیاتوالي پرمهال بېې په خپله رالوېږي او برعکس که تقاضا زیاته شي او عرضه په هماغه پخواني حالت پاتې شي، بېې لوړېږي. دغه کار په کلي ډول طبیعي دی او د دولت له لوري د هیڅ داسې قوانینو او مقرراتو وضع کولو ته اړتیا نه لري، چې اقتصادي جریان رهبري کړي، مګر دغه غولونکی استدلال لکه چې په عمل کې لیدل کېږي، له حقیقت څخه لیرې دی او لکه څرنګه چې د ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ اقتصادي ناورینونه او بحرانونه ثابته کړه، چې د دولت له مداخلې او رهبرۍ پرته اقتصادي نظم، د خلکو سوکالي او د ټولنې د وضعیت بهبود ممکن نه دی.

له بله پلوه که څه هم ظاهراً داسې معلومېږي، چې اقتصاد او حقوق په خپلو کې هیڅ رابطه نه لري، خو په حقیقت کې دا خبره ناسمه ده، بلکې اقتصادي آزادي له دوو حقوقي اصولو څخه الهام اخلي، چې دغه اصول یعنې د شخصي ملکیت موجودیت او د قراردادونو آزادي، د آزاد اقتصاد یا لیبرالیزم اساس جوړوي او د ارادې د استقلال د پرنسپ په چوکاټ کې راڅرګندېږي.

کله چې موږ دغه دوه اصول یعنې شخصي ملکیت او د قراردادونو آزادي تر څیړنې لاندې و نیسو بیا هم ثابتېږي، چې د انفرادي ملکیت پیژندنه او د قراردادونو آزادي د دولت له مداخلې او حقوقي مقرراتو له وضع کولو پرته نه شي تنظیمېدلی، ځکه دولت دی، چې د دغو دوو اصولو د په رسمیت پیژندلو لپاره د حقوقي دساتیرو په ترڅ کې اعتراف کوي او آزاد اقتصاد وده کولی شي. له پورتنیو خبرو څخه باید نتیجه واخلو، چې د اقتصاد او حقوقو تر منځ نژدې رابطه وجود لري او یو له بله پرته وده نه شي کولای، مثلاً که د یوې ټولنې د اقتصاد په جریان کې تغییر رامنځ ته شی، نو د تنظیم او سمون لپاره یې باید مخکې له مخکې هغو چارو ته پاملرنه وشي، چې په حقوقي اساساتو پورې اړه لري.

۳- د سیاست له علم سره د حقوقو د علم رابطه:

له هغه ځايه چې د سياست د علم موضوع قدرت او اداره يې ده او قدرت په ټولنه کې مشروعيت ته اړتيا لري، نو قدرت بايد د حقوقي قواعدو په واسطه مشروعيت پيدا کړي. له بله پلوه حقوقي قواعد د تطبيق او پليتابه لپاره د واکمنې طبقې له قدرت څخه استفاده کوي، نو په صراحت سره ويلای شو، چې حقوق او سياست د يوې سکې دوه اړخه دي چې له يوې او بلې پرته شتون نه شي پيدا کولی يا هم حقوق او سياست د يوه الوتونکي دوه وزرې دي، خو په عين حال کې دوه مستقل علوم.

۴- د تاريخ له علم سره د حقوقو د علم رابطه:

د حقوقو د يوه مکتب (د حقوقو تاريخ) له نظره، حقوق د معينو تاريخي عواملو زيربنده دي، دغه راز د حقوقي قواعدو د وضعې پر مهال په يوه معينه برخه کې د هغې برخې تاريخ او د تکامل بهير ته بايد پاملرنه وشي، چې تاريخ دغه معلومات حقوق پوهانو ته په لاس ورکوي. له بل لوري د نړيوالو حقوقو په مطالعو او لاس ته راوړنو کې له تاريخ او تاريخي واقعو څخه اعظمي استفاده شوې او په دې اساس يې بې ځايه نه دي ويلي، چې نړيوال حقوق د تاريخ څوکه جوړوي.

۵- له ارواپوهنې (روانشناسۍ) سره د حقوقو رابطه:

د ارواپوهنې علم (روانشناسي) د حقوق لپاره د جزاء او فاميلي حقوقو په برخو کې ارزښتمن خدمتونه ترسره کولی شي، په خاصه توگه د جنايي ارواپوهنې احصائې او ارقام چې د جرايمو په کمښت او د مجرمينو په بياروزنه کې د قاضيانو، څارنوالانو او مدافع وکيلانو لپاره ښه ممد گرځيدلی شي.

۶- له ټولنپوهنې (جامعه شناسۍ) سره د حقوقو رابطه:

لکه چې معلومه ده ټولنپوهنه د يوه ځوان علم په توگه، ټولنه او د انسان چاپيريال مطالعه کوي او د هستوگنې عوامل په واقعي شکل سره د نورو ترلاسونو وړ رسوي، چې د نورو علومو په څير حقوق هم له دغو واقعيتونو څخه استفاده کوي، ځکه حقوق پوه اړ دی، چې د حقوقي قاعدې د وضعه کولو پرمهال د ټولنې واقعيتونه په علمي ډول په پام کې ونيسي، چې دا کار د ټولنپوهنې له مطالعې پرته په ښه توگه نشي ترسره کيدلی.

له طبيعې علومو سره د حقوقو د علم رابطه

له طب سره د حقوقو رابطه:

د حقوقو علم د غوره روغتيايي خدماتو د وړاندې کولو لپاره يو لړ حقوقي قواعد رامنځ ته کوي، چې د هغو له اظهار پرته روغتيايي پرسونل نه شي کولی، په ښه توگه خپلې دندې ترسره کړي، له بل لوري د عامې روغتيا کارکوونکي د جنايي تحقيقاتو او جرمي عواملو د موندنې لپاره چې د عدالت د تامين لپاره، حتمي او ضروري امور دي نشي رسيدلی چې د دې خبرې د ثبوت لپاره عدلي طب يوه روښانه بيلگه ده.

د کيميا له علم سره د حقوقو رابطه:

د کيميا علم هم د هغو کسانو لپاره، چې د جزاء د حقوقو په برخه کې کار کوي، د پام وړ او ارزښتمن معلومات وړاندې کوي، چې د وينې د گروپ په تشخيص او داسې نورو برخو کې يې د تکنالوجۍ له همکارۍ څخه د بېلگې په توگه يادونه کولی شو.

له تخنيک سره د حقوقو د علم رابطه:

د حقوقو علم په تخنيکي فعاليتونو باندې د يو لړ قواعدو په وضع کول سره په دې برخه کې د تخنيکي آسانتياوو او انکشاف زمينه برابروي، چې د مخترعينو له امتيازاتو او مکافاتو څخه د بېلگې په توگه يادونه کوو. دغه راز تخنيک حقوق پوهانو ته ارزښتمن معلومات په لاس ورکوي لکه د کريمنال تخنيک او عدلي طب آسانتياوې، چې د جزاء د حقوقو په برخه کې يې رامنځ ته کړې دي.

له رياضياتو سره د حقوقو رابطه:

رياضي يو لړ ارقام او اعداد، د حوادثو او واقعو د شمير او گڼلو لپاره، حقوق پوهانو ته په لاس ورکوي، چې په دې توگه حقوق د ودې او تحول په حال کې علم دی او له علمي پرمختياوو سره په يوه پله روان دی، نو د کمپيوټر، فکس، ستلايت او نورو عصري وسايلو په انکشاف او تحول کې بې برخې نه دی.

د لومړي څپرکي د مطالبو لنډيز:

حقوق د حق جمع ده چې حق د سم، موافق او مطابق، او برخې په معنی دی او دغه راز د الله عزوجل یو اسم دی.

حقوق په اصطلاح کې د شخص له هغو مادي او معنوي ارزښتونو څخه عبارت دي، چې د قانون په وسیله یې یادونه او ملاتړ کېږي، د حقوقو په اړه د دقیق پوهاوي او پیژندنې لپاره باید حقوق، آفاقي او عندي یا ذاتي ته تقسیم کړو.

آفاقي حقوق له هغه صریح او معقول تجویز او اوامرو څخه عبارت دي، چې د ټولنیز ژوندانه د تنظیم لپاره وضع کېږي، خو عندي حقوق بیا هغه اختیاري قدرت ته ویل کېږي چې یو شخص یې د نورو اشخاصو یا شیانو په وړاندې، لري او د آفاقي حقوقو په وسیله شخص ته ورکول کېږي. د نوي عصر په پیل کې په ځانګړي ډول اتلسمه میلادي پېړۍ کې د حقوقو او اخلاقو ترمنځ توپیر رامنځ ته شو، مګر له دې سره سره بیا هم د حقوقو او اخلاقو ترمنځ فرق یوه ستونزمنه موضوع ده، ځکه اخلاقي پرنسپيونه د حقوقي دساتیرو په تشکیل کې مهمه ونډه لري، لکه چې د ۲۰مې پېړۍ مشهور فرانسوي حقوقپوه چې وایي، لکه څرنګه، چې وینه د انسان په بدن کې جریان لري او د هغه د پايښت او بقاء لپاره ضروري ده، دغه راز اخلاقي دساتیر هم د حقوقي قواعدو په تشکیل کې خورا مهم دي، او همدغسې دنده ترسره کوي». همداسې دنده لري

د مثال په توګه: اخلاق حکم کوي، چې په وعده باندې باید وفا وشي، چې همدغه اخلاقي دستور د عقد بنسټ جوړوي او د ارادې د استقلال پرنسپي یې د عقد په تړون کې منظم کړی دی. د ټولنې له تنظیموونکو قواعدو څخه یو هم مجاملاتی قواعد دی لکه (رسوم، عنعنات عرف او عادات) چې د نورو اجتماعي قواعدو په څیر له حقوقو سره مطابقت لري او قانون جوړونکی یې د قوانینو د وضع او تدوین پر مهال باید په پام کې ونیسي، له هغې پرته حقوقي قاعده ښايي د ټولنې له سخت مخالفت سره مخ شي، او حتی د حقوقي قاعدې د تطبیق زمینه له ستونزې سره مخ کېدلی شي.

حقوق د یوه اجتماعي علم په توګه له ټولو اجتماعي، طبیعي او نورو علومو سره په مستقیم او غیرمستقیم ډول اړیکه لري او د هغو له معلوماتو او امکاناتو څخه د حقوقي قواعدو په وضع کولو کې ګټه اخلي، او داسې قواعد وضع نه کړي چې د عقیدې، مذهب او نورو ملي ارزښتونو سره په ټکر کې وي او په دې ډول په آسانی سره د عدالت او انصاف تامین او تطبیق ته لاره هواره کړي.

د لومړي څپرکي پوښتنې

- ۱- حقوق د لغت له مخې کوم مفاهيم په ځان کې رانغاړي؟
- ۲- حقوق په اصطلاح کې څه ته وايي؟
- ۳- له نورو تنظيموونکو قواعدو سره د حقوقو رابطه توضیح کړئ؟
- ۴- له نورو اجتماعي علومو سره د حقوقو رابطه واضح کړئ؟
- ۵- له مختلفو طبيعي علومو سره د حقوقو رابطه واضح کړئ؟

آفاقي حقوق Objective Law

ټوليزه موخه:

د آفاقي حقوقو او د عدالت ټينګولو لپاره د هغو د خصوصياتو په اړه معلومات ترلاسه کول.

د زده کړې موخې:

- د آفاقي حقوقو يا حقوقي قواعدو او د هغو د ځانګړتياوو په اړه عملي پوهاوي او درک.
- د قانون د تنفيذ او پليتابه لپاره د حقوقي قاعدې د مؤيدوالي، او کتبي والي د اړتيا په هکله درک او پوهه.

آفاقي حقوق

لکه چې په سريزه کې مو يادونه وکړه، آفاقي حقوق له هغو لارښودو، عمومي او مجردو قواعدو او دساتيرو څخه عبارت دي چې د ټولني له خوا وضع کېږي او د دولت له لوري په زور او جبر سره په ټولنه کې د نظم، عدالت او سولې د تامين او ټينګښت په موخه تطبيقيږي. له آفاقي حقوقو سره د لازياتې آشنابې په موخه د هغو څانګې مطالعه کوو:

د حقوقي قواعدو (آفاقي حقوقو) صفات يا ځانگړتياوې

د آفاقي حقوقو په اړه تعريفونه او توضيحات د دې څرگندونه کوي، چې حقوقي قواعد د داسې ځانگړتياوو درلودونکي دي، چې خپلو معينو اهدافو ته د اجتماعي جبر يا عامه اقتداراتو او دولتونو له لارې ځان رسوي، لدې کبله د حقوقي قواعدو صفات او ځانگړتياوې په لاندې ډول، دجلا جلا مبحثونو په ترڅ کې مطالعه کوو.

۱. د تجريد او تعميم له نظره (مجراً والی او عمومیت)

ویل کېږي چې حقوقي قاعده يوه مجردة يا غير مشخصه قاعده ده، دغه صفت د حقوقو د قاعد وي والي له صفت او خاصیت څخه سرچينه اخلي، يعنې کله چې قاعده ورته وايو دا په خپله د دې ښکارندويي کوي، چې ياد دستور يا لارښود لومړی مجرد او غير مشخص دی او په دويم قدم کې عام او پر ټولو د تطبيق وړ دی.

د حقوقي قاعدې د مجردیت معنی داده، چې دغه دساتير د کوم معين شخص لپاره نه دي وضع شوي، بلکې د ټولو وگړو لپاره پرته له دې چې د دوي هويت، نوم، نښان، اجتماعي موقف او يانور په پام کې و نيول شي، وضع شوي دي، معنی داچې په حقوقي قاعده کې د اشخاصو نومونه نه راوړل کېږي او دساتير يوازې حقوقي حالات او مواقف تأمينوي، په دې اساس هر کله چې هر وگړی دغه حقوقي موقف خپلوي، ياد قواعد به له استثناء او امتياز پرته ورباندې تطبيقېږي، د بېلگې په توگه حقوقي قاعده د رشد لپاره سن تعيينوي، چې البته وگړي د دغه سن له تکميل مخکې د صغیر په موقف کې بلل کېږي.

دغه قاعده د دغه يا هغه شخص لپاره نه ده، بلکې د ټولو لپاره ده او د ټولنې ټول وگړي په مجرد او غير مشخص ډول په پام کې نيول شوي دي، نه داچې د حقوقي قاعدې موخه کوم معين او مشخص فرد دی.

په دې اساس ویلی شو، چې ياده مقررې پر ټولو افرادو يا اتباعو يو شان د تطبيق وړ ده او د ټولنې هر وگړی د رشد د سن تر تکميلولو مخکې صغیر او په يو لړ معاملاتو کې فاقد الاهليت يا عديم الاهليت بلل کېږي.

دلته داخبره د يادولو وړ بولو، چې ځينې حقوقي قاعدې د يوې ډلې معينو افرادو د يو لړ مشخصو اعمالو د تنظيم په موخه وضع کېږي، يعنې دا ډول دساتير پر ټولو نه تطبيقېږي، بلکې د افرادو يوه خاصه ډله يا معينو افعالو باندې د تطبيق وړ دی.

مگر بيا هم دا ډول قواعد مجرد بلل کېږي، نه مشخص، ځکه ياد قواعد بيا هم هماغه مشخصه ډله افراد او اعمال په کلی او غير مشخص ډول په پام کې نيسي او گواکي د هماغه ډلې د افرادو نوم، نښان او هويت پکې په نظر کې نه دی نيول شوی او حقوقي لارښود افراد يا اعمال له دې پلوه په نظر کې نيسي، چې له هغې مشخصې ډلې يا معينو اعمالو سره تړاو لري.

د مثال په ډول، تر مدافع وکیلانو، کارپگرو او کار گومارونکو پورې اړوند قواعد، یا حقوقي اعمال لکه پیر او پلور، وصیت او داسې نور، دا ټول قوانین پرته له دې چې د خرڅوونکي یا اخیستونکي او موصی له شخصیت، نوم او نښان په پام کې و نیسي، د پیر او پلور یا وصیت د عمل په برخه کې کلي مقررات وضع کوي او هر هغه څوک چې په دغو واقفو کې ودریږي، حقوقي قاعده پرې تطبیقېږي او د هغې په اساس یې ټول امتیازات او مکلفیتونه په مساویانه ډول تثبیتېږي، پر دې بنسټ هغه افراد چې له دغو واقفو څخه د باندې پاتې کېږي، دغه قاعده نه پرې تطبیقېږي.

تعمیم یا عمومیت:

د حقوقي قاعدې د تعمیم یا عمومیت معنی داده، چې یاد شوي قواعد یو داسې عام دستور دی، چې له استثني پرته په ټولو باندې د تطبیق وړ دی او د ټولنې ټول وګړي له هغو څخه یو شان مستفید ګرځي، له همدې ځایه ده چې زیاتره حقوقي قواعد او دساتیر د (ټول) په کلمه سره پیلیږي، مثلاً ویل کېږي، ټول افراد کولی شی، له خپلو کروندو دیوال را تاو کړي، که فرضاً د (ټول) کلمه په کوم قانون کې راغلې هم نه وي، بیا یې هم له روحیې څخه تعمیم استنباط کېدلی شي، مثلاً ویل کېږي، چې خرڅوونکی اخیستونکي ته د تصرف پر انتقال سره مکلف دی، دغه دستور پخپله عام دی او د تعمیم صفت ورسره دی.

یعنې هر هغه څوک چې د خرڅوونکي بڼه خپله کړي، دغه قاعده پرې تطبیقېږي، چې په دې اساس ویلای شو، حقوقي قاعده هم د افرادو او هم د ساحې له پلوه د تعمیم صفت لرونکې ده. ځینې قواعد د ژوندانه په یوه ټولنه کې په افرادو باندې د تطبیق وړ دی، نو اوس باید دغه سوال ته ځواب وویل، شي چې د ټولنې د نورو لارښودو قواعدو سره د دغو قواعدو توپیر څه دی؟ ځواب منفي دی لکه چې مخکې مو هم یادونه وکړه، کله چې له قاعدې غږېږو حتماً باید عمومي یا مجرد وي، په دې اساس ټول قواعد که هغه مذهبي وي یا مجاملاي او یا هم حقوقي، د دغه صفت درلودونکې دي او دغه خاصیت یوازې تر حقوقي قواعدو پورې نشو منحصر کولی.

۲- د اجباریت او لزوم له پلوه

د حقوقي قاعدې دویم خصوصیت د اجبار او امریت صفت دی، په دې معنی چې حقوقي قاعده اختیاري نه ده او د ټولو له لوري یې باید مراعات شي، ځکه حقوقي قاعده د انساني سلوک په اړه کومه ساده توصیه نه ده، بلکې یو ډول حقوقي امر او فرمان دی، چې د دولت له لوري صادر شوی او افراد یې باید اطاعت وکړي.

د حقوقي قاعدې د دغه خاصیت سرچینه که په یوه متن یا قانون کې د هغو په پراخه معنی او مفهوم سره د دولت له امر او ارادې څخه، یا هم له عرف او عادت څخه وېولو، د دې ښکارندویي کوي، چې حقوقي قاعده یو داسې امري دستور دی، چې هر شخص په اطاعت یې مکلف دی.

باید وویو چې حقوقي قواعد د اجباریت او امریت د درجې له پلوه دوو څانگو ته تقسیمیري.

۱- امري قواعد.

۲- اختیاری یا تفسیری او تکمیلی قواعد.

په امري قواعدو کې د شخص ونډه او اراده اغیزمن نه دي او له یادې شوې قاعدې څخه متابعت لازمي دي، لکه د قانونی سن د اړونده قواعدو یا د ازدواج د شکلي او متني شرایطو او نورو... په څیر، خو اختیاري قواعد تر یوه حده پوري افرادو ته د اختیار او خوښې حق ورکوي، چې عمومي چوکاټ ته په پام سره د اعمالو جزئیات په خپله تعیینوي او حتی یو شمیر کولی شي، چې د یادو شویو دساتیرو خلاف رفتار وکړي، مثلاً هغه قواعد چې د حقوقو د نتایجو تر اثراتو پورې اړه ولري، لکه د اجارې، خرڅلاو، عاریت او داسې نور عقود چې په قانون کې موجود دي، د بیلگې په توګه په قانون کې ویل کېږي چې خرڅوونکي د مبيعې د مخفي عیب مسؤل دي او د دا ډول عیبونو د موجودیت په صورت کې ټمن او قیمت باید راکم شي، خو که د عقد دواړو لوریو په دې سلا او موافقه کړې وي، چې پټ عیبونه هم د قیمت د تقلیل او کمښت موجب نه ګرځي، دغه قید د قانون له مخې کاملاً د اعتبار وړ دی، یا فرضاً په قانون کې ویل شوي، وي چې د منقولې مبيعې د تسلیمولو ځای هغه ځای دی، چې عقد پکې منعقد شوی دی، خو که د عقد دواړه لوري موافقه وکړي او کوم بل ځای تعیین کړي بیا یې هم دغه موافقه د اعتبار وړ ده، ځکه په دا ډول دساتیرو او حقوقي قواعدو کې د قانون موخه او هدف د افرادو له ګټو ساتنه ده چې له یادې شوې قاعدې څخه استفاده کوي.

په دې اساس په هره لاره چې د افرادو ګټې په بهتره توګه تامین شي، خو په دې شرط چې له عامه نظم سره په ټکر کې نه وي، موافقې یې قانوني دي، خو که په قانون کې صراحت وشي، چې د زوجاتو تعدد منع دی او یو څوک را پیدا شي چې د خصوصي عقد په اساس د دغه قانون مخالف کار وکړي، نو له دې کبله چې دغه موافقه یې د عامه نظم سره په ټکر کې ده او د اجتماعي اړیکو د اخلال لامل ګرځي، نو دغه موافقه او خصوصي عقد یې باطل بلل کېږي او د مجازاتو مستوجب ګرځي.

د دغو خصوصیاتو په مطالعې سره باید داسې فکر و نه کړل شي، چې حقوقي قواعد مو له نورو قواعدو سره جلا کړي دي، ځکه که څیر شو د حقوقي قاعدې په اجباریت او امریت کې بیا هم له نورو قواعدو سره د حقوقي قاعدې د تفکیک او توپیر کوم حقيقي معیار نه شي تر سترګو کیدلی.

۱- د مؤید والی له پلوه:

د دغه صفت معنی داده، چې حقوقي قواعد باید د عامه اقتداراتو له خوا و څارل شي او د مؤیدې یا جزاء درلودونکی باید وی، چې د مؤیدې تطبیقوونکی دولت دی. په دې اساس د هرې

حقوقی مقرري د اجراء ضمانت د هغې د مؤیدوالي له مخې دی؛ یعنی کله چې یو حقوقي قاعده مؤیده ونه لري، یو بې روحه دستور او بې ضمانته آواز دی. د مؤیدې اجراء، کولای شو حمایتی یا وقایوي مؤیداتو او جزائی یا تنبیهی مؤیداتو ته تقسیم کړو.

د دغو مؤیداتو مرام او هدف دا دی چې له یوې خوا د قانون څخه د خلافو کړنو مخنیوی وشي او له بله پلوه له قانون څخه د عدول او سرغړونې په صورت کې په متخلف باندې مجازات تطبیق شي، مثلاً یو داسې ازدواج کیدونکی دی، چې قانون له وړاندې هغه منع کړی او مجاز یې نه دی بللی، د بیلګې په توګه له محارمو سره ازدواج یا له (۴) څخه له زیاتو ښځو سره ازواج، چې دا ډول مؤیداتو ته وقایوي یا حمایتی مؤیدات ویل کېږي.

د دې ترڅنګ داسې نورې لارې هم شته، چې په کارولو سره یې له قانون سره په ټکر کې، رامنځ ته شوی حالت له منځه وړل کېږي، مثلاً د دویم ازدواج د بطلان او انحلال اعلان، د هغه قضایي حکم په اساس چې اشخاص د خپلو وجایبو او مکلفیتونو په اداء کولو سره مجبوروي. دغه مؤیده د اکراه او قانوني جبر په نامه سره یادېږي.

له بله پلوه د وقایوي مؤیداتو په څنګ کې چې له قانون څخه تر انحراف وړاندې د تطبیق وړ دی، نور مؤیدات هم شته، چې د سړي پام وړ اوږي او له قانون څخه تر انحراف وروسته پر متخلف باندې تطبیقېږي، چې دا ډول مؤیدات په دوه ډوله دي:

۱. مدني مؤیدات.

۲. جزائی مؤیدات.

مدني مؤیدات:

مدني مؤیده، هغه څوک چې له قانون څخه د یو بل شخص د انحراف له امله متضرر کېږي، د خسارې د جبران مستحق ګرځي، دا ډول مؤیداتو ته جبراني مؤیدات هم ویل کېږي، خو زیاتره وخت له حقوقي قواعدو څخه انحراف نه یوازې د بل شخص د متضرر کیدو لامل ګرځي بلکې عامه ګټې هم زیاتمنوي. په دغه صورت کې د مدني مؤیداتو له موجودیت سره سره په دا ډول اشخاصو باندې نور مؤیدات هم چې تنبیهي بڼه او مجازات لري، تطبیقېږي او هغه د جزائی یا انضباطي مؤیداتو په نامه یادېږي، ځکه جزاء په حقیقت کې د اجتماع په نامه پر مجرم تطبیقېږي. د بیلګې په توګه یو څوک د غلا په وسیله زیانمن کېږي، څرنګه چې قانون لا له وړاندې غلا یو نا مشروع عمل بللی او د هغې له ارتکاب څخه یې نهی کړې ده، نو که مرتکب یا غل و نیول شي، په لومړۍ مرحله کې هغه څه ترې اخیستل کېږي، چې غلا کړي یې دي او حقیقي مالک ته یې ورسپارل کېږي چې دغه یوه مدني مؤیده ده او دلته یوازې د خسارې د جبران خبره مطرح ده، په دویم قدم کې سارق تر تعقیب او جزایي مجازاتو لاندې نیول کېږي، چې جزایي مؤیده ورته وایي چې دا ډول ټول مؤیدات د محاکمو یا قضایي چارواکو له لوري په دویمه مرحله کې پلي کېږي.

د یادونې وړ ده، چې دغه خصوصیات هم په حقوقي قواعدو پورې نه دي خاص، بلکې په نورو قواعدو کې هم تر سترگو کېږي خو په دومره تفاوت سره، چې حقوقي مؤیدات خارجي ماهیت لري او د دولت یا عامه اقتداراتو د اړوند مقام له لوري ترسره کېږي؛ په داسې حال کې چې اخلاقي او نور مؤیدات باطني بڼه لري او دولت ورسره کار نه لري.

۱- د لیکنیز والی له پلوه

یوه حقوقي قاعد کیدلی شي په یوه دولت کې په عمومي ډول سره په لیکنیز ډول و مومو، مثلاً د ټولني لارښود قواعد او د حقوقو اساسي پرنسیپونه، چې په اساسي قانون کې شتون لري، یا لکه په عادي قوانینو کې چې مقررات او لوائح درج دي. خو داچې په ټولو ټولنو کې باید هره حقوقي قاعده په یوه لیکنیز متن کې لیکلې بڼه ولري یا نه، دا یوه ښکاره او له شک وتلې خبره ده، ځکه په یو شمیر هیوادونو کې تر ننه پورې حقوقي قواعد په لیکنیزو متنونو کې نه دي را ټولې شوې، بلکې زیاتره اجتماعي مناسبات د عرف او عاداتو له مخې تنظیمیږي، نوځکه د حقوقي قواعدو مصدر او سرچینه په کلي ډول نشي کولی دغه قاعدې له نورو حقوقي قواعدو څخه جلا کړي.

۲- د هدف او مرام له پلوه

یوازنی هغه صفت او ممیزه چې حقوقي قاعده له نورو قواعدو څخه جلا کولی شي، هغه د حقوقي قاعدې له مرام څخه عبارت دی، ځکه ښکاره خبره ده، چې هره قاعده که هغه هر څه وي هدف او مرام لري. یو شمیر حقوقي قواعد محافظتي هدف او مرام لري او غواړي چې شته نظم وساتي او هغو ته استقرار او مصونیت ور و ښي، مثلاً که حقوقي قاعده لارښوونه کوي، چې هر څوک کولی شي تر خپلې کړوندې دیوال را تاو کړي، په حقیقت کې حقوقي قاعدې د شخصي ملکیت له مصونیت څخه چې په اصل کې په هغه ټولنه کې د یوه حقوقي اصل په توګه منل شوی دی ساتنه وکړي او له تیري څخه یې خوندي کړي او په دې توګه ټولنیز نظم رامنځ ته کړي. هرکله چې دغه خاصیتونه په نورو قواعدو کې وګورو، اصلاً له هغو سره نه مخامخ کېږو، ځکه د نورو اجتماعي قواعدو هدف که څه هم د بشري سلوک او رفتار تنظیم دی، خو نفسی او فردي بڼه لري او له اجتماعي نظم سره سروکار نه لري. کله چې د حقوقي قواعدو هدف او مرام له نورو اجتماعي قواعدو سره پرتله کړو، دې نتیجې ته رسیږو، چې د اخلاقي قواعدو هدف او مرام د انساني شخصیت د تحکیم (د نفس تزکیه) په واسطه کمال ته رسیدل دی او دغه راز د مذهبي یا دیني قواعدو مرام هم له اخلاقي قواعدو سره یو شان دی، یعنې دا قواعد معمولاً فردي موخه لري، چې بر عکس د حقوقي قواعدو مرام او موخه د اجتماعي نظم ساتنه او بر قرارې ده. نو لیدل کېږي چې د حقوقي قواعدو مرام چې د اجتماعي روحیې درلودونکي دی، له نورو اجتماعي قواعدو څخه د حقوقي قواعدو د تشخیص او تمیز نسبتاً یو ښه معیار دی.

د دویم څپرکي د مطالبو لنډيز:

آفاقي حقوق له هغو لارښودو، عمومي او مجردو قواعدو او دساتيرو څخه عبارت دي، چې د ټولنې له خوا وضع کيږي او د دولت له لوري په زور او جبر سره په ټولنه کې د نظم، عدالت او سولې د تامين او استقرار په موخه تطبیقېږي. حقوقي قاعده بايد د خپلو اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره د لاندې صفاتو او ځانګړتياوو درلودونکې وي، مجردة او عامه وي؛ معنی داچې حقوقي قاعده په خپل تجريد او مجزاء والی کې د کوم معين او مشخص فرد لپاره نه وي وضع شوې، بلکې د ټولو وګړو لپاره پرته له دې چې د دوي هويت، نوم، نښان، اجتماعي موقف او يانور په پام کې و نيول شي، وضع شوي وي او دساتير يوازې حقوقي حالات او مواقف تأمينوي، په دې اساس هر کله چې کوم وګړی په دغه حقوقي موقف کې واقع کيږي، ياد شوي قواعد به له استثناء او امتياز پرته ورباندې تطبیقېږي، او د حقوقي قاعدې د تعميم معنی داده چې ياده شوې قاعده يو عام دستور دی چې له استثناء پرته په ټولو باندې تطبیقېږي او د ټولنې ټول افراد يو شان استفاده ترې کوي. د اجباريت او امري والی له لحاظه د حقوقي قاعدې معنی داده چې حقوقي قاعده د انساني سلوک په اړه کومه ساده توصيه نه ده بلکې يو ډول حقوقي امر او فرمان دی چې د دولت له لوري صادر شوی او د ټولنې ټول وګړي يې بايد اطاعت او احترام وکړي.

د حقوقي قاعدې د مؤيدوالي معنی بيا داده چې حقوقي قواعد د عامه اقتداراتو لخوا څارل کيږي او د مؤيدې (جزاء) درلودونکی دي، چې د دولت لخوا تطبیقېږي، په دې اساس د هرې حقوقي مقررې د اجراء ضمانت د هغې د مؤيدوالي له مخې دی.

يوازنی هغه صفت او ممیزه چې حقوقي قاعده له نورو قواعدو څخه جلا کولی شي هغه د حقوقي قاعدې له مرام څخه عبارت دی، چې د حقوقي قواعدو هدف او مرام په مشخص ډول د ټولنيز نظم ساتل دی، مګر د نورو اجتماعي قواعدو هدف که څه هم د بشري سلوک او رفتار تنظيم دی خو نفسی او فردي بڼه لري او له اجتماعي نظم سره سراوکار نه لري.

د دویم څپرکي پوښتنې:

- ۱- د حقوقي قواعدو د تعمیم او تجرید د خصوصیت معنی څه ده؟
- ۲- د حقوقي قواعدو د لزومیت د خاصې مفهوم څه دی؟
- ۳- د حقوقي قواعدو د مؤید وال معنی څه ده؟
- ۴- د حقوقي قواعدو د لیکنیزوالي معنی او مفهوم څه دی؟
- ۵- د موخې او مرام له مخې حقوقي قواعد له نورو اجتماعي قواعدو سره څه توپیر لري؟

په حقوقي قواعدو کې منابع او مصادر

ټوليزه موخه:

د حقوقي قواعدو د سرچينو او مصادر، په اسلامي هيوادونو کې د حقوقي منبع په توگه د اسلامي شريعت د ځای، د قانون او د هغه د خصوصياتو، په قوانينو کې د مراتبو د سلسلې او تدوين د مرحلو او دغه راز په قانون او قانون جوړونه کې د عرف او عاداتو، قضايي رويې او دکتورين د ونډې او اغيز په هلکه، پوهاوی او معلومات ترلاسه کول.

دزده کړې موخې:

- د حقوقي قواعدو د سرچينو او مصادر او دغه راز په اسلامي هيوادونو کې د حقوقي منبع په توگه د اسلامي شريعت د ځای په هکله عملي درک او پوهه.
- د قانون، او د هغه د خصوصياتو او په قوانينو کې د مراتبو د سلسلې او تدوين د مرحلو په اړه عملي درک او معلومات حاصلول.
- د حقوقي منبع په توگه په قانون او قانون جوړونه کې د عرف او عاداتو، قضايي رويې او دکتورين په اړه د معلوماتو حاصلول او عملي درک.

د حقوقي قواعدو (آفاقي حقوقو) منابع يا مصادر

د دغه اصل له مطالعې څخه هدف د حقوقي دستور د رامنځ ته کيدو څرنگوالی دی، يعنې آیا حقوقي قواعد د يوه ارادي عمل زيږنده دی او کنه د عامه قدرت د صريح تصميم او يا هم د عنعنوي قدرت په وسيله رامنځ ته کېږي؟

دا ډول پوښتنو ته ځواب ويل مور دې ته اړ باسي څو هغه مصادر او منابع مطالعه کړو چې د حقوقي قواعدو په توگه د وگړو د سلوک او رفتار د لارښوونې دنده لري، دغه مسأله له پخوا

راهیسی د حقوقپوهانو او متفکرینو د مناقشې ټکی وو، چې له همدې امله د هغوی له مختلفو نظریاتو سره مخامخ کیږو، او په بیلابیلو ځایونو او وختونو کې یې توپیر کړی دی، د مثال په توګه په پخواني روم کې عرف او عادات د حقوقو یوازنی مصدر بلل کېدا په داسې حال کې چې د روم د امپراطورۍ پر مهال دغه مصدر او منبع د امپراطور قدرت او د شاه قوانین وو.

مګر تر دې چې د فرانسې له لوی انقلاب څخه بیا تر هغه چې د هغو حقوقي اعمالو لپاره چې له عرف او قدرت څخه یې منشأ اخیسته، ۱۸۰۴ شمیره مدني کود تدوین شو، د قدرت پلویانو د حقوقي قواعدو د پارلماني قدرت لپاره مجادله وکړه، له دې امله له کومې مرجع څخه چې قانون صادریدو هماغې ته د حقوقو د یوازنی منبع په توګه کتل کیدل.

خو نن ورځ داسې ډیر ملتونه شته چې قانون د حقوقو د یوازنی منبع نه ګڼي، بلکې نور منابع هم شتون لري چې د حقوقي قواعدو په رامنځ ته کیدو کې د پوره اهمیت درلودونکي دي لکه عرف او عادات، قضایي رویه او دکتورین (د پوهانو نظریات) خو دا چې یاد شوي مصادر او منابع د حقوقي قواعدو په ایجاد، تفسیر او تکمیل کې ارزښت او اعتبار لري او کنه، بیلابیل نظریات شتون لري، یو شمیر علماء قانون ته د حقوقي قواعدو د اصلي منبع په سترګه ګوري، خو یو شمیر نور بیا عرف او عادات او رسم او رواج د حقوقو اصلي او اساسي منبع ګڼي، هغه پر قانون مقدم بولي او باور لري چې قوانین، قضایي رویه او دکتورین، د خلکو د عرف او عاداتو او د ټولنې د اړتیا لاس ته راړونه ده، په ځانګړي ډول د عامه ذهنیت چې د ټولنې په اعتقاداتو باندې ولاړ دی. خو هغه څه چې حقیقت دی او مور یې باید د یو اصل په توګه قبول کړو هغه دادی چې د هغو منابعو تفکیک وشي کوم چې د حقوقي قواعدو په ایجاد کې ترګردو ډیر اغیز لري چې هغه عرف او عادت، عامه ذهنیت، د خلکو اعتقادات، اقتصادي احتیاجات او د ټولنیزې اړتیاوې دي چې دا ډول سرچینې او مصادر د حقوقي قواعدو اصلي او اساسي سرچینو په توګه پیژندل کیدلی شي، مګر په ورځني ژوند کې حقوقي قواعد د تطبیق لپاره لومړی په قانون باندې تکیه کوي او که قانون نه وي یا غموض او پیچلتیا ولري نو د حقوقي قواعدو د تمثیل او تفسیر لپاره عرف او عادات، قضایي رویې او دکتورین ته مراجعه کیږي.

د حقوقو د منابعو او مصادر لپاره د پورتنیو خبرو له مطالعې څخه دې نتیجې ته رسیږو چې، د دې لپاره چې حقوقي منابع له یوې خوا د حقوقي قواعدو د ایجاد له پلوه، او له بلې خوا په ټولنه کې د تطبیق له پلوه ښه وپېژنو، نو پورتنی منابع په لاندې ډول تصنیف او تقیسم بندي کوو او په څلورو فصلونو کې یې مطالعه کوو.

۱- قانون

۲- عرف او عادات

۳- قضایي رویه

۴- دکتورین

۱- قانون: د قانون کلمه اساساً له یوناني (Canon) کلمې څخه اخستل شوې چې د قاعدې په معنا کارول شوې ده. خو د روم په حقوقو کې د قانون پر ځای د (Law) کلمه وکارول شوه، چې وروسته د فرانسې په حقوقي اصطلاح (Lio) کې چې د ویلو معنا لري، تفسیر شوه. یعنی لیکس او لویه له هغې حقوقي مقررې څخه عبارت ده، چې کتبي وي او ولوستلی شي. این اصطلاح معمولاً د دود او دستور په وړاندې استعمالیده. په پخواني روم کې لکه څنګه مو چې ولوستل، عرف د یوازنی سرچینې په توګه پیژندل کیده، خو د دولس لوحه ییزې قاعدې پر تطبیق چې د ژيرو پر یوه ټوټه کښل شوې وه، نو له میلاده ۴۵۰ کاله وړاندې د لیکس اصطلاح یا قانون د رومیانو د حقوق په قاموس کې ننوته، لکه څنګه چې په دغه قانون کې تصریح شوي دي چې سارق باید د مسروق په ګټه تاوان وګالي. خو تر اوسه هم لا د اصل په معنا په هغه وخت کې نه استعمالیده، تر دې چې د روم د امپراطورۍ په دوره کې دوه ډوله قانون رامنځته شو. یو د (Leges) په نوم ؤ چې د اشرافو او اعیانو د مجلس له لوري مقررات صادریدل او بل (Plebiest) په نوم ؤ، دا د دارالعوام له هغو هوډونو څخه عبارت وو، چې د تطبیق ساحه یې یوازې پر عوامه طبقه پیژندل کیده، حال دا چې لیکس د روم په ټولو استوګنو باندې پلې کیده. خو اوس د قانون په زیاترو ټولنو او هیوادونو کې له هغې افایي قاعدې څخه عبارت ده؛ چې د هیواد په صلاحیت د غړي له خوا وضع کیږي او په دوامداره توګه پر ټولو باندې د تطبیق وړ ده. په بل عبارت، قانون د خلکو د ارادې له امر څخه عبارت دی.

قانون د هغه ځایګي له پلوه چې په حقوقي پوهه کې یې لري، د حقوقي قواعدو د اساسي او عمده سرچینې په توګه د عمل په ترڅ کې پیژندل کیږي او هغه چې واک او صلاحیت له کومې مرجع نه اخلي، چې د تدوین او پیدایښت په برخه کې یې ونډه هم لرلې وي، لکه ولسمشر د توشیح او اعلان له پلوه او پارلمان د (تدوین او تصویب) له پلوه. نو همدا ده چې مور خپل بحث ته د قانون په فرعي برخو کې، لومړی د قانون پر تعریف او بیا د قانون په ځانګړنو او په قوانینو کې د مراتبو پر سلسله باندې دوام ورکوو:

a. د قانون تعریف: قانون هغه صریح او معقول تجویز دی چې په ټولنه کې د نظم په هدف د واکمنې قوې یا دولت لخوا وضع کیږي، یعنی دغه صریح تجویز چې له عامه ذهنیت څخه راتوکیدلی وي او دولتي مقامات هغو ته یوه لیکنیزه یا تحریري بڼه ورکوي. په بل عبارت قانون هغه صریح او الزامي اوامر دی چې په مکتوبي شکل د با صلاحیته چارواکو لخوا وضع او تدوین شوی وي او موخه یې په ټولنه کې د راتلونکي ژوندانه سمون او تنظیم وي.

b. د قانون خصوصیات: قانون لاندې خصوصیات او ځانګړتیاوې لري:

الف- قانون باید د باصلاحیته مقاماتو له لوري وضع شوی وي، دغه صفت تر ډیره شکلي اړخ لري او هدف یې دادی چې کوم مقام دغه صریح تجویز رامنځ ته کوي باید صلاحیت او واک ولري.

ب- **قانون عمومي او مجرد دی:** یعنې ټول واقع کېدونکي حالات د اشخاصو له یادون پرته په پام کې نیسي (د دغې مسئلې په اړه د لازياتو تفصیلاتو لپاره دې د حقوقي قواعدو د ځانګړتیاوو او خواصو بحث ته مراجعه وشي).

ج- **قانون دایمي دی:** په دې معنی چې یو قانون کله پلى او نافذ شي په دوامداره توګه تطبیقېږي او همیشه به پلى وي، مګر دا چې بل قانون (لاحق قانون) د هغه د الغاء لپاره نافذ شي، چې په دې صورت کې پخوانی قانون خپل ځای نوي قانون ته پرېږدي او په دې توګه له تطبیق څخه لویږي، له دې پرته قانون په شپه او ورځ، هر فصل او هر ځای کې د تطبیق وړ دی او ځانګړی وخت او موعده نه لري. مګر په ځینې حالاتو کې لکه په جګړه او بحران کې لیدل کېږي چې یو قانون له انفاذ څخه پاتې کېږي یا دا چې یو بل قانون د یوه معین وخت لپاره مثلاً د بحرانی حالت د لیرې کیدو یا جګړې لپاره وضع کېږي چې البته دغه موضوعات استثنايي دي او په هیڅ وجه د قانون دایمي والي ته صدمه نه رسوي.

د- قانون لیکلې بڼه لري او په مؤیده باندې سمبال دستور او لارښود دی چې د دولتي چارواکو لخوا تطبیق او اجراء کېږي، د دغو دوو صفتونو تفصیل تاسو ته د حقوقي قواعدو په خواصو کې واضح شو.

یاد شوي څو ټکې د حقوقي قواعدو له نورو مصادر او منابعو په ځانګړې توګه له عرف او عاداتو څخه د قانون د تشخیص او جلا والي لپاره خورا مهم ګڼل کېدای شي. په پای کې د یادولو ده چې قانون د هغه په خاصه معنی سره هغه مقررده چې شکلي مراتب ولري، معنی دا چې د باصلاحیته مراجعو لخوا صادره شوي وي، ولسمشر توشیح کړې وي او بالاخره په رسمي جریده کې خپره شوې وي. دغه راز پورته ذکر شوي متني صفات لکه مجردیت او تعمیم، اجباریت او مؤیدوالی او په همدې توګه مداومت او لیکنیز والی هم د قانون لپاره ضروري بلل کېږي.

c. **په قوانینو کې د مراتبو سلسله:** لکه په تیرو درسونو کې مو چې ولوستل قانون د حقوقي قواعدو د هغو مصادر او منابعو په سر کې ځای لري حقوقي قواعد رامنځ ته کوي، خو که په دقت سره وکتل شي بیا هم د قوانینو په منځ کې د هغوی د اهمیت او ارزښت له نظره د مراتبو سلسله او درجې تر سترګو کېږي، له همدې امله ده چې قوانین لاندې درجو ته ویشو. الف- اساسی قانون ب- عادی قوانین ج- مقررې د- لویایح ه- طرز العملونه او متحد المال.

الف- اساسي قانون:

لکه چې د اساسي قانون له نومونې څخه معلومېږي اساسي قانون هغه عامه او عالي مقرر ده چې د يوې ټولنې د لارښودو قواعدو په سر کې ځای لري، د عمومي او کلي پرنسپونو په بڼه ليکل شوي ده او موخه يې د دولت او د هغه د متشکله اعضاوو د عمومي چارو تنظيم او بالاخره د حقوقو، آزاديو او خلکو د وځاييو تثبيت دی، ځکه اساسي قانون هغه تدوين شوي ټولگه ده چې د يوه دولت د ژوندانه د تنظيم لپاره وضع شوي او نور قوانين له هغې څخه الهام او سرچينه اخلي. له همدې کبله ده چې اساسي قانون د هرم په سر کې ځای لري چې دغه لوړوالي او تفوق يې د هغې مرجع (عنعنوي لوبې جرگې/پارلمان) له برکنه دی کوم چې د هر ډول احترام او امتياز وړ دي او د ولس د ارادې ممثلين او استازي پکې راټولېږي.

په يو شمير ټولنو کې اساسي قوانين د مؤسسينو د مجلس په واسطه رامنځ ته کېږي خو په يو شمير نورو حالاتو کې ټولپوښتنې او رفرانډوم ته وړاندې کېږي، له دې امله د اساسي قانون هر ډول تغيير او تبديل په آسانۍ سره نشي کيدلی، په لنډه توگه ويلای شو چې اساسي قانون هغه حقوقي مقرر ده چې له يوه لوري يې د عالي قدرت او د احترام وړ مرجع څخه سرچينه اخيستې او له بل لوري دغه عالي دستور او لارښود هغو عمومي او کلي قواعدو ته شامل دی چې وروسته د نورو قوانينو په وسيله تکميل شوی او د ټولني اقتصادي، اجتماعي او سياسي ژوند تنظيموي، په دې اساس لازمه ده چې هغه ته په زيات ارزښت او اهميت قائل شو او د اجراء لپاره يې شديد مؤيدات قبول کړو.

ب- عادي قوانين:

عادي قوانين په واقعيت کې هغه ارشادات او احکام دی چې له اساسي قانون څخه يې الهام اخيستی دی، په دې اساس عادي قوانين هغو قوانينو ته شامل دي چې په اساسي قانون کې د مندرجو مقرراتو او پرنسپونو د توضيح، تشریح، تکميل او تفسير لپاره وضع او تدوين کېږي. د مثال په توگه په اساسي قانون کې ويل شوي چې پارلماني انتخابات د انتخاباتو له قانون سره سم په عمومي، سري او مستقيم ډول ترسره کېږي. په دغه دستور کې په ښه توگه واضح کېږي چې اساسي قانون يوازې د انتخاباتو اساسي او اصلي پرنسپونه چې له عموميت، پټوالي او مستقيم والي څخه عبارت دي وضع کړي دي په داسې حال کې چې تر انتخاباتو پورې نور اړوند مسائل مثلاً د رأیې ورکولو د حوزو تعيين، د انتخابولو او انتخابيدلو شرايط او نور... يې بل قانون ته چې د انتخاباتو قانون بلل کېږي حواله کړي دي، نو له دې کبله ده چې د انتخاباتو قانون د اساسي قانون په پرتله د عادي يا فرعي قانون حيثيت لري.

په همدې توگه ټول عادي قوانين د اساسي قانون د ارشاداتو او لارښوونو په اتكاء باندې، که هغو ته په مستقيم او صريح ډول مراجعه شوې وي يا نه، د دا ډول قوانينو له لارې تنظيميږي او د عادي قوانينو په نامه سره يادېږي چې موخه يې په يوه خاصه ساحه کې د اجتماعي ژوند د لارښوونې لپاره د يوه کلي پرنسيپ تفسير او تکميل دی. په داسې حال کې چې اساسي قوانين د ټولنې په ټولو برخو کې د گردو اساسي دساتيرو محتوا تشکيلوي. د يادولو او په زړه پورې ټکي دادی چې آیا عادي قوانين کيدلی شي د اساسي قانون د صريح متن خلاف حرکت وکړي؟

د سوال ځواب له شک پرته چې منفي دی، يعنې عادي قوانين هيڅ وخت نشي کولی د اساسي قانون خلاف حرکت وکړي، خو هغه پوښتنه چې په ذهن کې گرځي راگرځي هغه داده چې که چيرې داسې څه پېښ شي نو د عادي قانون سرنوشت به څه وي او هغه کوم مقامات دي چې دا ډول موضوعات څيرې او له اساسي قانون سره د عادي قوانينو د مطابقت دنده لري؟

د لومړۍ پوښتنې په اړه بيا هم لنډ ځواب دادی چې ياد شوی قانون له انفاذ څخه پاتې کيږي او باطل گڼل کيږي خو دا چې داغه تصاميم د کومو مقاماتو له لوري صاديريږي، په دې برخه کې بيلې بيلې لارې وجود لري چې په اروپايي هيوادونو کې دا د هغه سازمان دنده ده چې د اساسي قانون د شورا په نامه سره يادېږي. د يادونې وړ ده چې عادي قوانين وضع او انفاذ د اساسي قوانينو په خلاف د خاصو تشريفاتو په ترڅ کې نه ترسره کيږي، بلکې په عمومي ډول د اساسي قانون په چوکاټ کې په عادي ډول وضع کيږي، هغه ارگان چې د عادي قوانينو د وضع کولو دنده په غاړه لري معمولاً پارلمان يا مقننه قوه ده، چې البته د پارلمان لخوا وضع کيدونکی قانون د ولسمشر له توشيح څخه نشر او د اعتبار وړ گرځي، خو په يو شمير مواردو کې حکومت د يو شمير ځانگړو او بيړنيو پروگرامونو د پرمخ بيولو لپاره له پارلمان څخه صلاحيت اخلي څو عادي قوانين وضع کړي چې په دې حالت کې په معمولي توگه په هماغه خاصه او بيړنۍ ساحه کې د دولت رئيس تقينې فرمانونه وضع کوي، مگر په دغو دواړو مواردو کې په هماغه وخت کې چې پارلمان ټاکلی دی پارلمان ته د تصويب لپاره واستول شي چې د پارلمان لخوا د رد يا په هماغه ټاکلي وخت کې پارلمان ته د نه استول کيدو په صورت کې خپل اعتبار له لاسه ورکوي او له اعتبار څخه ساقطيږي.

ج- مقرري:

لکه اساسي قانون چې نشي کولای په خپلو احکامو کې د ټول موضوعاتو، مسائلو او پروگرامونو وړاندوينه وکړي بلکې د موضوعاتو د حل لپاره يو عمومي چوکاټ تعيينوي، چې د مختلفو وړو او لويو موضوعاتو او مسايلو د حل لپاره عادي قوانين وضع کيږي، دغه راز عادي قوانين هم دي او نشي کولای د ټولو هغو موضوعاتو، مسايلو ستونزو او مشکلاتو وړاندوينه وکړي، پر دې بنسټ د عادي د قوانينو په چوکاټ کې مقرري وضع کيږي چې د دا ډول مقررو د وضع کولو صلاحيت تر مقننې قوې پورې نه بلکې د وزيرانو تر شورا پورې متعلق دی.

د- لوايح:

په همدې توگه امکان لري چې يوه موضوع په مقرر وکړي هم نه وي پيش بيني شوې نو د دغې موضوع د حل لپاره لازمه ده چې د عادي قوانينو او مقرر په چوکاټ کې لوايح وضع او نافذ وگرځول شي، د لوايحو د وضع کولو صلاحيت هر وزارت او خپلواکه اداره لري، يعنې کله چې د يوې اداره يا وزارت د مشرتابه لخوا دغه لايحه لاسليک شي د اعتبار وړ بلل کېږي.

ح- طرز العملونه او متحدالمالونه:

بايد ووايو چې د عادي قوانينو، مقرر او لوايحو په چوکاټ کې هره مؤسسه صلاحيت لري خو طرزالعملونه وضع کړي او متحدالمال موضوعات صادر کړي خو په يو شمير حالاتو د دې تقاضا کوي چې د وزارت د مقام لخوا تصويب شي، په دې ترتيب په لنډه توگه ويلای شو چې د مراتبو د سلسلې او د رجحان او منزلت له پلوه اساسي قانون تر گردو لوړ ځای لري چې ورپسې په ترتيب سره عادي قوانين، مقررې، لوايح طرزالعملونه او متحدالمال دي.

د قانون الزامي قوه (ځواک):

لکه په مخکينو درسونو کې مو چې ولوستل، قانون د اجتماعي، اقتصادي سياسي او ... ژوند د تنظيم او سمون لپاره يو امر او قوماننده ده، چې له وگړو څخه د احترام او اطاعت غوښتنه کوي، خو له دې کبله چې د قانون د تطبيق ساحه، موخه او هدف سره متفاوت دي په دې اساس داسې تر سترگو کېږي چې ټول قوانين د اجبار او لزوم يو ډول درجه نه لري بلکې قوانين د هغو مؤيداتو، د اهميت درجې او جدیت ته په پام سره تصنيف او طبقه بندي کېدلی شي، د بيلگې په توگه که د هدف او ټولنيز موقف له مخې د يوه قانون اهميت ډير مهم او جدي وگنل شي، طبيعي ده چې د تخلف په صورت کې به يې مؤيده هم ډيره سخته وي، خوکه يو قانون د عامه نظم او په اجتماعي ژوندانه باندې د اغيز له نظره محدود وي، طبيعي ده چې مؤيده به يې هم خفيفه وي. نو په ښه توگه واضح کېږي چې قوانين د هغو د اهميت، او هغو د مؤيداتو يا الزامی قوت او ځواک د شدت اضعف له پلوه څلورو برخو ته ويشل کېږي.

۱- د عامه نظام قوانين.

۲- د ساده چارې (امر) قوانين.

۳- د هغو چارو قوانين چې له عامه نظم سره هيڅ رابطه نه لري.

۴- اختياري يا غير لازمي قوانين.

۱- د عامه نظام قوانين: د دغو قوانينو موخه د عامه نظم ساتنه، د امنيت له گډوډۍ څخه مخنيوی او د يوې ټولنې د ژوندانه سوکالي دي، د دا ډول دساتيرو لپاره پيش بيني شوې جزاء،

مطلق بطلان دی چې د څارنوالانو او قاضیانو په گډون د ټولني ټول افرادو د دغه بطلان تقاضا کولی شي.

۲- د ساده چارې قوانین: د دغو قوانینو هدف د ځینو افرادو محافظت او د هغوی هغو معاملاتو ته تعادل وربښل دي چې له عامه نظم سره نیغه اړیکه لري او مؤیده یې هغه مطلق بطلان دی چې یوازې د علاقې وړ افرادو لخوا یې تقاضا کېږي، مثلاً د گروهی یا رهن په معامله کې په داسې ډول د شرعي وثیقې په توگه د مدني قانون تقاضا چې له هغې پرته د رهن معامله د اعتبار وړ نه وي.

۳- د هغې چارې قوانین چې له عامه نظم سره هیڅ رابطه نه لري: دغه قوانین د معامله د لوریو د منافعو حمایت کوي او مؤیده یې نسبي بطلان دی چې یوازې د معاملو د ښکيلو لوریو لخوا یې تقاضا کېدلی شي، مثلاً په غیر منقولو اموالو کې له دریم گړي یا وسیله شخص څخه پرته د عديم الاهلیت معامله.

۴- غیر امري یا اختیاري قوانین: دا هغه قوانین دي چې مقنن غوښتي د یو شي لپاره څو داسې لارې وټاکي چې وگړي یې په غوراوي کې اختیار ولري، د مثال په توگه له ازدواج وروسته د فرانسوي قانون جوړونکي په واسطه د څو مالي رژیمونو (لکه مشترک رژیم، د ادارې منفصل رژیم او له واده وروسته مالی رژیم) وړاندیز.

د قانون د تطبیق ساحه:

د قانون مراعاتول یو له مهمو مسائلو او په عین حال کې له پیچلیو حقوقي مباحثو څخه دی چې دغه راز لاندې دوو سوالونو ته ځواب وایي.

اول دا چې د مکان له پلوه د قانون د تطبیق ساحه کومه ده، او دوهم دا چې د زمان له پلوه د قانون د تطبیق ساحه، چې په حقیقت کې د زمان له لحاظه د قوانینو د تنازع او ټکر ښکارندویي کوي په څه ډول حل او فصل کېږي؟

په اوله موضوع کې د زیاتو خبرو او توضیحاتو اړتیا نه لیدل کېږي ځکه مسأله دومره ستونزمنه نه ده او واضحه ده چې په حقوقو کې د قانون د تطبیق له نظره عمومي پرنسیپ چې د ملي حاکمیت له اصل څخه سرچینه اخلي دادی چې: هرکله یو قانون په یوه هیواد کې د ننه پلی او مرعی الأجر وگړي، نو دغه قانون د هغه هیواد په ټولو افرادو او هغو پښو (وقایعو) باندې د تطبیق وړ دی چې قانون یې یادونه کېږي ده. یعنې ټول وگړي چې په هره څنډه او برخه کې اوسېږي که څه هم د هغه هیواد تابعیت ونه لري دغه قانون پرې تطبیقېږي او مجبور دي چې د هغه هیواد عمومي نظم او حقوقي قواعد مراعات کړي. له پورتنی عبارت څخه په ښه توگه فهمیږي چې د قانون د تطبیق ساحه د سرحداتو او نفوس له ساحې څخه عبارت ده پرته له دې چې دغه سرحدات اصلي وي یا اشغالي.

دوهمه مسأله يعنې د زمان له نظره د قانون د تطبيق موضوع، تر يوه حده مشكله او پيچلې مسأله ده چې د دقيق او مزید بحث غوښتنه كوي.

د زمان له لحاظه د قوانينو د تنازع معنی دا ده چې يو قانون له كومه وخته پلى كيږي او تر كومه وخته دوام كوي، د مسئلې اشكال او د قوانينو تنازع، هغه مهال رامنځ ته كيږي چې دوه قوانين د ماهيت له پلوه په تضاد او ټكر كې واقع شي، او دا هغه وخت دی چې يو تازه حقوقي عمل او قانوني موقف د پخواني قانون په لارښوونه ثبت شوی وي او تر اجراء او دوران لاندې وي چې نوی قانون نافذ او پلى شي، په دې صورت كې يوه معضله رامنځ ته كيږي چې د قانون تطبيقوونكى له مشكل سره مخامخ كيږي او له ځانه پوښتنه كوي چې د كوم يوه قانون، پخواني قانون او كه نه د نوي قانون لارښوونې په قضيه كې تطبيق كړي.

دلته د علماؤو نظريات مختلف دي، كه څه هم منطقاً داسې فهميږي چې د قانون اثرات بايد له انفاذ وروسته څرگند شي، له ماضي (تير زمان) سره علاقه و نه لري او د ټولنې ژوند د راتلونكې لپاره رهنمايي كړي، خو لكه چې په عمل كې ليدل كيږي دغه موضوع په آسانه نه ده حل شوې بلكې گڼې ستونزې يې را ولاړې كړې دي، مگر موږ مخكې له دې چې دغه مسائل حل او فصل كړو بايد ووايو چې د انفاذ د تاريخ له نظره بيا هم يو شمير ټكي د يادولو وړ دي، البته دغه مسأله ممكن واضحه وي چې قانون له توشيخ وروسته په رسمي جريده كې له نشر او اعلان سره سم مرعي الاجراء گرځي او تر كومه يې چې بل قانون لغو نه كړي نافذ او مرعي الاجراء پاتې كيږي، خو كله كله داسې هم كيږي چې مقنن خپله د قانون د انفاذ لپاره وخت تعيينوي.

مثلاً ووايي چې دغه قانون د ۱۳۷۴ كال د ثور له ۲۵مې نيتې څخه په ټولو باندې د اجراء وړ او نافذ دي، دغه قوانين مطلق نه دي بلكې په يو شمير هغو كې يې ځينې استثنائات تر سترگو كيږي، د مثال په توگه په بيريڼو او خطرناكه حالاتو كې حكومت كولاى شي چې د قانون له وضعه كولو وروسته د تيلفون، راډيو، تلگراف او نورو اطلاعاتي وسايلو څخه په استفادې سره ټولو ولايتونو ته خبر ورکړي او خپله يې په عامه ځايونو لكه جوماتونو، پاركونو او داسې نورو ځايونو كې ځوړند او اعلان كړي چې له هغې وروسته په يوه ورځ كې د اجراء وړ گرځي.

له بله پلوه په يو لړ مواردو كې په آني او بيړني ډول د قانون تطبيق ستونزې را ولاړولى شي، نو د دې لپاره چې د ياد شوي قانون د تطبيق لپاره لاره هواره شوې وي، مقنن يا حكومت بايد د قانون د انفاذ تاريخ وروسته كړي څو په دې توگه د قانون د تطبيق پيلنامې برابرې او تهيه شي، د بيلگې په توگه ووايي چې دغه قانون يو كال وروسته له دغه تاريخ څخه د انفاذ وړ دی.

لكه په مخكښو كړښو كې مو چې اشاره ورته وكړه، د زمان له نظره د قانون د مراعاتولو موضوع د حقوقي مباحثو يو ډير مشكل مبحث دی، فرض كړئ چې يو عقد پر پخواني قانون كاملاً برابر منعقد شوی دی، آيا منطقي خبره به وي چې نوی قانون په هغه عقد باندې تطبيق كړاى شي او له نوي قانون څخه رامنځ ته شوي حقوقي آثار پرې بناء شي، او آيا و به كولاى شو چې د نوي

قانون له انفاذ سره سم هغه عقد فسخ يا تعديل کړو او په ځای يې د نوي قانون ارشادات چې د عقد طرفين له سره ترې خبر نه دي نافذ او داجراء وړ وگرځوو کنه؟

نو که داسې وشي دغه کار به د تيرو ټولو معاملاتو، کړنو او پېښو امنيت او مصؤنيت ته زيان و نه رسوي؟

او که داسې و نه شي نو د اجراء وړ قوانينو هغه اعتبار او اعتماد به چې لري يې تر پېښو لاندې نه شي او د هغو د اطاعت په برخه کې به بې اعتنائې نه وي شوې؟ د دغه سوال ځواب مثبت دي. خو د دې په خلاف که قانون ته رجعي اثر ور نه کړو او (ماقبل ته د قانون د نه رجعت او له راتلونکي سره د قانون د ليوالتيا) له پرنسپ څخه استفاده وکړو واضحه ده چې په ټولنه کې مو عقودو او معاملاتو دوه ډوله موقفونه رامنځ ته کړي دي چې دا کار خپله د قانون په وړاندې د نه برابري او عدالت په معنی دی او په ټولنه کې به ناخوښي رامنځ ته کړي، نو د دغه معضلې د حل لپاره حقوقپوهان او قاضيان د يوې لارې د موندلو هڅه کړې ده چې دلته په لنډه توگه اشاره ورته کوه.

- د دکتورين حل لاره: علماؤو د دوو دلائلو په اساس د جمع رسالت (رسالت جمع) ماقبل ته د نوي قانون د نه رجعت د پرنسپ په توگه يو غوره پرنسپ بللی دی، اول داچې نوي قانون يقيناً له پخواني هغه څخه ښه عدالت تأمينولی شي ځکه که داسې نه وي نو بيا د قانون وضع کول هيڅ لازم نه دي او دوهم داچې د حقوقو په ساحه کې توحيد رامنځ ته شي، ځکه دوی په دې باور دی چې قانون او حقوقي قاعده ټولنه (جمعيت) او د هغو گټې حمايه کوي.

- د پخوانيو قاضيانو د روپې حل لاره: پخوانی علماء او قاضيان ټول په دې باوري وو چې مکتسبه (لاس ته راوړل شوی) حق د پخواني قانون، او هغه حق چې د لاس ته راوړلو تمه يې کيږي د نوي قانون په اساس تنظيميږي.

- د نويو علماؤو حل لاره او د نويو قاضيانو رويه: نويو علماؤو او قاضيانو هغه کلاسيکه نظريه چې پر مکتسبه حق او حق ته په اميد باندې ولاړه ده، نا کافي او غير عملي بللې ده، د دوی په عقیده د هغو حقوقي اعمالو په برخه کې چې له نوي قانون څخه وروسته رامنځ ته شوي دي کوم مشکل نشته، خو د هغو حقوقي اعمالو او حوادثو په برخه کې چې د نوي قانون له انفاذ مخکې رامنځ ته شوي دي، د عدالت او انصاف روحيې ته په پام، او د فردي حریت او آزادې (د استقلال) اصل ته په احترام سره، کله چې په نوي قانون کې د حق د لاس ته راوړلو شرائط تغيير ونه کړي يا د پخواني قانون په اساس ځيني اعمالو د حق د اکتساب شرائط نه وي پوره کړي نو نوي قانون نه تطبيقيږي او که داسې نه وي نه پرې تطبيقيږي. دغه راز د عامه نظام قوانين، تفسيرې قوانين او القايي قوانين ماقبل ته رجعت کولی شي او هغه جزائي قضيب چې پريکړې يې نه وي قطعي شوې د هغه قانون په اساس حل او فصل کيږي چې د مجرم لپاره گټور وي.

د قانون تفسیر:

تفسیر په لغت کې د توضیح کولو او په یوه موضوع کې د ابهاماتو (ګونګتیاوو) روښانه کولو ته وایي، په دې اساس د قانون تفسیر یوه داسې اصطلاح ده چې د حقوقو په علم کې د ډیر اهمیت وړ ده او د کارونې متعدد موارد لري، چې هغه په ځینې حالاتو کې په قانون کې د هغو مجهولو ټکو، مفاهیمو او مبهمو کلماتو له روښانه کولو څخه عبارت دي کوم چې تطبیقوونکی مقام له دې اړخه له ستونزې سره مخ وي، او په دې توګه د ستونزمنو قضایاوو د حل او فصل لپاره ګټه ترې اخلي.

تطبیقوونکي مقامات په دې برخه کې بیلابیلې لارې چارې په واک کې لري چې په عمومي توګه دوو برخو ته ویشل کېږي، یوه د متني یا لفظي (exegeses) تفسیر لاره ده او بله د آزادو علمي څیړنو لاره، چې دلته یې په مختصره توګه مطالعه کوو.

د متني یا لفظي تفسیر له لارې د قانون تفسیر، د قانون متن ته په احترام او اعتبار ورکولو باندې ولاړ دی، یعنې مفسر تر ټولو وړاندې د قانون پر متن تکیه کوي، په قانون کې درج شوي، الفاظ، کلمات، جملې او مفاهیم تحلیل او تجزیه کوي او له ګرامري پلوه د الفاظو او کلماتو منطقي تړاو څیړي، او له دې لارې هڅه کوي چې د مقنن اصلي موخه تر ګوتو کړي، پورتنیو خبرو ته که څیر شو نو دوه حالت له یوه او بل څخه جلا کولی شو، یو دا حالت دی چې د قانون متن موجود دي مګر ناقص او پیچلی دی، خو په دوهم حالت کې د قانون متن اصلاً شتون نه لري بلکې د قانون د نه موجودیت خلاف باید ډکه شي او له هغو سره سم قضیه حل او فصل شي. مفسر د مقنن د اصلي هدف د کشف لپاره له لاندې لارو او وسایلو څخه استفاده کوي او د قانون ستونزه حل کوي:

- د مقنن مخکنیو کارونو ته مراجعه
- مشابه او ورته پېښو ته مراجعه
- د قانون په تدوین کې د مقنن عمومي طرزتفکر او ذهنیت ته مراجعه
- د قانون د نص د تضاد او تخلف په مفهوم سره استدلال
- په اولی طریقه سره د رجحان په مفهوم، او دغه راز د قوي دلیل په مفهوم سره استدلال
- په یوه مشابه او ورته حالت باندې د بل حالت قیاس او تطبیق

د آزادو علمي پلټنو او څیړنو له لارې د قانون د تفسیر، د تګلارې منظور دادی چې قانون زیاتره وخت خلاف او ګونګتیا لري، لامل یې دا دی چې مقنن هیڅکله نه دی توانیدلی څو د قانون د تطبیقي او عملی ستونزو وړاندوینه وکړي او لازم تدابیر ونیسي، ځکه ټول راتلونکي حالات او معضلات مجهول وي او دا نا شونې ده چې په قانون کې د ټولو اړخونو وړاندوینه وشي، نو دا کار خپله په قانون کې د خلاف او نقص لامل کېږي او د قانون د تفسیر غوښتنه کوي، په دې اساس

هغه تفسیر چې په قانون کې رامنځته کېږي باید د نوي او متمدن عصر له اړتیاوو او احتیاجاتو سره مطابقت ولري.

د یاد شوې هدف د لاست ته راوړلو لپاره د آزادو علمي پلټنو او څیړنو له لارې د قانون تفسیر یوازنی هغه لاره ده چې د روځې له اړتیا او احتیاجاتو سره سم قانون تفسیر کېږي، او داسې باید و انگیرل شي چې که مقنن نن شتون درلودلی څه به یې ویلي وای او په دې برخه کې به یې څه ډول مقرر و وضع کړې وای، نو د دې لپاره چې دغه هدف ترلاسه شي یوازنی حل لاره د آزادو علمي پلټنو او څیړنو له لارې د قانون تفسیر ته اجازه ورکول دی.

پر دې بنسټ آزاد علمي تفسیر له هغه تفسیر څخه عبارت دی چې قاضي د قانون تر الفاظو، عباراتو، او کلماتو پورې تړلي او محدود نه وي، بلکې د آزادو علمي تتبعاتو او پلټنو په اساس موضوع تفسیر کړي.

باید زیاته شي چې د تفسیر د مراجعو له پلوه د قانون تفسیر په لاندې دري ډوله دی:

- ۱- تقنینی یا قانونی تفسیر چې د تفسیري قانون په واسطه د مقنن گونگتیاوې تفسیروي.
- ۲- قضایی تفسیر چې د قاضیانو او محاکمو په واسطه قانون د تطبیق پر مهال تفسیر کېږي.
- ۳- شخصي تفسیر چې د حقوقپوهانو او علماؤو په واسطه ترسره کېږي.

عرف او عادات:

عرف او عادات د یوې حقوقي منبع په توگه دوه اړخه لري چې یو یې مادي او بل معنوی (روحي) دی، په دې معنی چې عرف او عادات په واقعیت کې د زیاتره خلکو هغه طرزالعملونه دي چې په پوره باور او اعتقاد، له هغو څخه پیروي کوي، په دغه عنصر کې روحي او مادي دواړه اړخونه تر سترگو کېږي او هغه په دې معنی چې عرف له یوه لوري د ټولنې د وگړو د هغو کړو وړو، سلوک، طرزالعمل او نورو بیانونکی دی چې د یو لړ حقوقي مسائلو په مقابل کې یې ښيي، چې دا ټول د عرف او عاداتو د مادي عنصر ښودنه کوي.

بل یې معنوي یا روحي عنصر دی چې دا د هغه څه په اړه د خلکو ایمان او باور دی چې وایي یې او عمل پرې کوي، په دې اساس هغه وخت موږ د رفتار او کردار یوه طرزالعمل ته عرف ویلی شو چې یاد شوي دوه عناصر پکې تر سترگو شي، یعنې له یوه لوري طرزالعمل باید عام او ملي وي او له بل لوري په عنعنه باندې د خلک باور او اعتقاد دی، په داسې توگه چې هغه الزامي او واجب الاحترام بولي.

یادو شویو ټکو ته په پام سره دوه ډوله عرف او تعامل د حقوقو د منبع په توگه له یوه او بل څخه جلا کولی شو، یو د زیاتره خلکو هغه طرزالعمل چې په کلکه عقیده له هغو څخه پیروي کوي او د ټولنو تر ټولو وگړو پورې اړه ولري، دغه عرف ته له خلکو او ټولنې څخه سرچینه اخیستونکی عرف او عادت وایو، د مثال په توگه د شیانو د رانیولو لپاره د بیعاني ورکول یا د

میرمنې لخوا د خاوند د تخلص کارول او نور هغه رواجونه او عادتونه چې د یوې خاصې طبقې چې علماء بلل کېږي له رفتار او کردار څخه سرچینه اخلي او په تدریج سره عمومیت پیدا کوي او د حقوقي قواعدو برخه گرځي، مور دا ډول عرف او عادات د هغه عرف په نامه یادوو چې علمي منشاء لري، او د متلونو یا نورو شیانو په څیر د حقوقو د عمومي اساساتو او پرنسیپونو په بڼه راڅرگندیږي.

د بیلگې په توګه دغه حقوقي متل چې «د ماشوم پلار هغه څوک دی چې د هغه له مور سره یې واده کړی وي»، د حقوقي پرنسیپ مثال «له قانون څخه بې خبرې عذر نه ګڼل کېږي». د عرف او عاداتو الزامي قوت له قانون څخه راپیدا شوی دی، په دې معنی چې عرف او عادات خپل الزامیت د قانون په واسطه ترلاسه کوي. قانون ځینې موضوعات په صریح، او ځینې نور په ضمني ډول د حل او فصل په موخه عرف او عاداتو ته حواله کوي.

قضایي رویه:

قضایي رویه په پراخه او عامه معنی سره د محاکمو له لوري له ټولو هغو تصامیمو او پریکړو څخه عبارت ده، چې د هغو قضایاوو او منازعاتو د حل او فصل لپاره ترسره شوې وي، کومې چې د دعوی سبب ګرځیدلی دي، مګر په خاصه او تخنیکي معنی سره قضایي رویه هغه تګلارې دي، چې د مشابه او ورته حقوقي قضایاوو او معضلو د حل او فصل لپاره په محاکمو کې له هغو څخه پیروي کېږي او یوه واحده فیصله ورباندې صادروي.

د بیلگې په ډول، کله چې د یوه وار لپاره ثابته شوې وي چې موټر چلوونکی به په کومو حالاتو کې د خسارې د جبران مسؤل وي، په وروستیو مشابه او ورته قضایاوو کې له هماغه تثبیت شویو معیارونو څخه په محاکمو کې استفاده شوې وي او په دې توګه د ترافیکي پیښو د حل او فصل لپاره په دوامداره توګه د موټر چلوونکي د مسؤلیت د ارزونې او د حکم صدور لپاره استفاده ترې وشي، نو په دې توګه په قضایي پریکړو کې یووالی رامنځ ته کېږي، چې د تګلارو دغه ورته والي او یووالی ته دغه تګلارې له حقوقي پلوه د قضایي رویې په خاص مفهوم سره یادېږي، خو هغه سوال چې دلته مطرح کېږي هغه دادی چې قضایي رویه په څه ډول د حقوقو د یوې فرعي منبع په توګه رامنځ ته کېږي او په دې برخه کې د مختلفو محاکمو نقش او ونډه په څه ډول ده. د قضایي رویې تشکیل د محاکمو د طرزالعملونو په دريو عناصرو ولاړ دی.

الف - د هرې پریکړې او حکم په صادريدوکې باید د هغو علتونو په اثبات سره اتکاء او استناد شوی وي چې قانون قبول کړي وي او د هغو په موجودیت او لزوم سره یې اعتراف کړی وي.

ب - د محکمې د خپلې پریکړې یا نورو محاکمو د پریکړو د پرنسیپ په اساس، د محاکمو په حکمونو یا پریکړو کې تکرار او استمرار یو ډول ضمني احترام رامنځ ته کوي.

ج - د محاکمو په منځ کې د مراتبو سلسله او لوړو محاکمو ته د اعتراض او فیصلو مراجعه یو منل شوی امر دی او د ښکتنیو محاکمو له پریکړو څخه پیروي الزامی نه ده، بلکې د روحي او معنوي عنصر له مخې د ښکتنیو محاکمو له لوري دغه الزام د قبول وړ گرځي، چې په نتیجه کې د قضایي رویې د تشکیل او رامنځ ته کیدو سبب گرځي. قضایي رویه هغه ډول قدرت لکه قانون یې چې درلودونکی دی او په مجرد انفاذ سره لازمی وگرځي، نه لري، بلکې دغه پیروي یو ډول معنوي احترام او داسې اختیار دی، چې محاکم یوه او بل ته پرې قایل دي، په ځانگړي ډول دغه احترام د سترې محکمې (تمیز) په وړاندې تر ټولو زیات دی.

له همدې کبله ده چې قضایي رویه د الزامیت محدود قوت لري، د اجراء دغه الزام او ضمانت یې په خاصه توگه د هغو قضیو په وړاندې دی، چې هغه یې حل او فصل کړې دي، نه نورې قضایاوې که څه هم چې سره ورته وي.

د محاکمو د تشکیلاتو په اړه لنډه تشریح:

لکه چې پوهیږو د نړۍ په زیاترو ملتونو کې محاکم دریو درجو ته ویشل شوي دي. ابتدایه یا ښاري محکمه، مرافعه یا استیناف محکمه او ستره محکمه یا تمیز، په دې ترتیب سره چې په ښکته برخه کې ابتدایه او مرافعه شتون لري او په سر کې یې ستره محکمه یا تمیز ده. په دې اساس هرکله چې قضیه ابتدایه محکمې ته ورسیري، خو د قضیې طرفین قناعت ورباندې ونه کړي، نا راض یا معترض شخص کولی شي تر هغې لورې یا مرافعې محکمې ته مراجعه وکړي او د قضیې د مجدد حل او فصل غوښتنه وکړي، په دغو دوو محکمو کې قضیه له پیله تر پایه د واقعې د حدوث او مسؤل شخص د پیژندگلوی له نظره څیړل کیږي، یعنې قضیه د فعلیت له نظره تکمیلیري، خو که یو د طرفینو بیا هم د مرافعې په حکم قناعت ونه کړي په دې صورت کې سترې محکمې یا تمیز ته مراجعه کیږي.

د طرزالعمل له مخې ستره محکمه له ښکتنیو دوو محکمو سره توپیر لري، په دې معنی چې په دغه محکمه کې قضیه له پیله تر پایه د فعلیت له مخې نه څیړل کیږي، بلکې دغه محکمه یوازې دا گوري چې آیا ښکتنیو محکمو په خپلو پریکړو کې له قانون څخه پیروي کړې او کنه؟ گواکي دغه محکمه، قضا د قانونیت له نظره څیړي که چیرې د مرافعې محکمې فیصله له قانون سره برابره وويني، د هغو د هغې حکم تائیدوي او قضیه په دې توگه خپل دری گوني پراوونه تر سره کوي او قطعي حل او فصل ته ورسیري، له دې سره سم حکم د تنفیذ په موخه اجرائیوي او امنیتي چارواکو ته د تطبیق لپاره سپارل کیږي.

خو که د ښکتنۍ محکمې حکم له قانون سره موافق و نه مومي، د هغو د نقض حکم صادروي او قضیه د دویم ځل لپاره کومې بلې (مماثلې) مرافعې محکمې ته راجع کوي، خو قضیه د فعلیت

له اړخه وڅیړي او له قانون سره سم حکم صادر کړي، په دغه ځای کې بیا هم دوه احتمالونه موجود دي، لومړی دا چې مماتله مراغه محکمه د قانون له روحیې سره سم حکم صادروي، که په دې حکم باندې د قضیې طرفین قناعت وکړي، فیصله په خپله قطعی گرځي، خو که بیا هم پرې اعتراض موجود وي، نو د بیا څیړنې لپاره د سترې محکمې اړوند دیوان ته ارجاع کیږي، په دغه مرحله کې ستره محکمه د خپلو ټولو غړو په گډون سره غونډه جوړوي او د مماتلې مراغې محکمې د حکم د قانونیت یا عدم قانونیت په اړه تصمیم نیسي.

دکتورین یا د علماؤو نظریات:

تعریف: دکتورین د حقوقو د علماؤو او پوهانو له ټولو هغو نظریاتو، آراؤو او افکارو څخه عبارت دي، چې د تالیفاتو، مقالو او رسالو په بڼه وړاندې کیږي، دغه نظریات او آراء د قانون د پروژو د وړاندیز په توگه هم ترسره کیږي. یعنې د حقوقوعلماؤو او پوهانو په یوه ساحه کې د اړتیاوو د پوره کولو او معضلو د حل لپاره، قانوني پروژې تنظیموي او ددې لپاره یې خپروي چې گوندې باصلاحیته مقامات د قوانینو په تدوین کې ورته متوجه شي او د هغو لپاره گام واخلي، پردې بنسټ په ډیرو ځایونو کې قانون جوړونکی د دا ډول نظریاتو تر اغیز لاندې راځي او دنویو قوانینو په وضع کولو باندې اقدام کوي، کله داسې هم کیږي، چې هرکله مقنن (قانون جوړوونکی) تصمیم نیولي وي، څو په یوه مشخصه ساحه کې د قوانینو په وضع کولو لاس پورې کړي، د حقوقو د علماؤو او پوهانو له نظریاتو او افکارو څخه استفاده کوي.

سربیره پر دې علماء او پوهانو موجود قوانین مطالعه کوي او که په هغو کې کومه ځلا موجوده وي د ډکولو لپاره یې وړاندیزونه کوي. له بل لوري د دې څارنه کوي، چې آیا هغه قانون او قضایي پریکړې، چې په عملي ژوندانه کې د محاکمو او قاضیانو له لوري تطبیقېږي، د قضاواوو له واقعیت سره مطابقت لري او کنه، یا دا چې د دوی دغه فیصلې قانوني استدلال او استناد لري او که له قانون څخه ناسمه استفاده شوې ده، چې دا کار پخپله د قضایي رویې د تحکیم یا تعدیل لامل گرځي.

د یادونې وړ ده چې دکتورین د حقوقو اصلي او مستقیمه منبع نه ده، یعنې قانون جوړوونکی په ځینې حالاتو کې دهغه معنوي ارزښت په اساس چې علماؤو ته پرې قائل دی پیروي کوي د هغوی د نظریاتو پیروي کوي او د قانون یا قضایي فیصلې په قالب کې یې ځایوي، او په دې توگه دکتورین ته د حقوقو د یوې منبع په توگه لاره هواره وي خو دا کار حتمي او لازمي نه دی.

مهمه یادونه (آسماني قوانین)!

دین هم د قانون له ډیرو مهمو مصادر وڅخه گڼل کیږي، په خاصه توگه په اسلامي هیوادونو کې، هغه قوانین او نظامونه چې ملتونه او ټولني پیروي ورڅخه کوي په دوه ډوله دي.

۱- آسماني قوانین!

۲- وضعي قوانین.

۱- آسماني قوانین: دغه قوانین له ټولو هغو اوامرو، نواهیو، ارشاداتو او قواعدو څخه عبارت دي، چې د الله تعالی له لوري د خپل پیغمبر په وسیله د بشر د لارښوونې لپاره رالیږل شوي دي، او پیغمبر د هغو د پیروي په نتیجه کې خلکو ته د مکافاتو او له هغو څخه د سرغړونې په نتیجه کې د مجازاتو وعده ورکوي، د دغو قوانینو مصدر شارع (الله تعالی او د هغه رسول) دی، د دغو قوانینو تر ټولو وروستنی او د نورو قوانینو ناسخ د اسلام مبین دین او اسلامي شریعت دی.

۲- وضعي قوانین: وضعي قوانین له هغو احکامو او نظامونو څخه عبارت دي، چې د واک او قدرت خاوندانو د اجتماعي امورو د تدبیر او انتظام په غرض وضع کړي وي، د دا ډول قوانینو منشأ، اجتماعي چلند، د ټولني د پوهانو نظریات او دهر قوم تاریخي ایجابات دي، دغه قوانین کله هم د آسماني قوانینو او شرایعو یوه برخه وي، چې د ورځو په تیریدو سره د خلکو طبایعو هغو ته میلان پیدا کړي او تر منځ یې د ژوندانه د یوه دستور بڼه خپله کړې ده. اسلامي شریعت له ټولو هغو نظامونو او احکامو څخه عبارت دی، چې د الله (ج) لخوا مقرر شوي او حضرت محمد (ص) هغه د قرآن پاک او خپلو قولې او فعلې سنتو په وسیله خلکو ته یې وړاندې کړي دي.

دغه احکام په مجموعي ډول دريو قسمونو ته ویشل کیږي:

الف: اعتقادي احکام: دا هغه احکام دي، چې د الله تبارک و تعالی تر ذات پورې او دغه راز پر الله تعالی، د هغه پر پیغمبرانو، پرېستو د قیامت په ورځ او بعث بعدالموت (ترمرگ وروسته ژوند) او کتابونو باندې تر ایمان او باور درلودلو پورې تړولري. دغه احکام د عقایدو د علم او یا هم د کلام د علم د بحث موضوع جوړوي.

ب: تهذیبي احکام: دغه احکام هغو مزایاوو او فضایل ته شامل دي چې انسان باید د هغو په پسول ځان مزین کړي، لکه: رښتیا ویل، امانت ساتنه، په وعده باندې وفا کول، شجاعت او ایثار او دغه راز له هغو اعمالو او افعالو ځان وساتي چې هغه په ټولنه او ژوندانه کې منحوس او منفور دي، لکه: دروغ ویل، خیانت، د وعدې ماتول، جن (ډاریدل) او داسې نور...

ج: عملي احکام: دا هغه احکام دي، چې د بندگانو تر اعمالو پورې تړاو لري، لکه: عبادات، معاملات، جنایات، شخصیه احوال، د جنگ او سولې په حالت کې د مسلمانانو تر منځ اړیکې او

ديته ورته نور هغه احكام، چې د جزئياتو څيړنه او شرحه يې د يوه خاص علم يعنې فقه د بحث موضوعات دي. اسلامي هيوادونو او ملتونو د وضعي قوانينو په تدوين كې تر ډيره د اسلامي آسماني قوانينو په اساساتو سره تكيه كړې ده، لكه د افغانستان د مدني قانون احكام، چې د شخصيه احوالو لكه نكاح، طلاق، عدت، ميراث او د معاملاتو په يو شمير مواردو كې د حنفي فقهې په اساس كاملاً له اسلامي شريعت څخه اقتباس شوي دي.

د درېم څپرکي د مطالبو لنډيز:

- په هغو هيوادونو كې چې د رومن-ژرمنيک له حقوقي سيستم څخه استفاده كيږي، په ورځني ژوند كې د حقوقي قواعدو د تطبيق لپاره لومړی په قانون باندې تكيه كيږي، كه قانون وجود و نه لري يا په قانون كې غموض او پيچلتيا وي، نو د تكميل او تفسير لپاره يې عرف او عاداتو، قضايي رويې دكتورين يا د پوهانو نظرياتو ته مراجعه كيږي، نو ياد شوي منابع په لاندې ډول طبقه بندي كوو، ۱- قانون، ۲- عرف او عادات، ۳- قضايی رويه او ۴- دكتورين.
- قانون هغه صريح او معقول تجويز دی، چې له عامه ذهنيت څخه راټوكيدلی وي او د واکمنې قوې يا دولت لخوا هغو ته يوه ليکنيزه يا تحريري بڼه ورکړل شوي چې موخه يې د ټولني د راتلونکي ژوند لارښوونه او تنظيم دی.
- قانون هغه دايمي، عمومي، مجرد او په مؤيده باندې مجهز کتبي دستور دی، چې د دولتي مقاماتو له لوري د اجراء او تطبيق وړ گرځول كيږي.
- په قوانينو كې د مراتبو سلسله په لاندې ډول ده:

- اساسي قانون.
- عادي قوانين.
- مقررې.
- لوايح،
- طرز العملونه او متحدالمال.

قانون د الزامي ځواک يا مؤيدې د خفت او شدت له نظره څلورو برخو ته ويشل شوي دي

- ۱- د عامه نظام قوانين
 - ۲- د ساده چارو قوانين
 - ۳- د هغو چارو قوانين چې له عامه نظام سره هيڅ رابطه نه لري
 - ۴- اختياري يا غير امري او تفسيري قوانين
- د قانون د تطبيق يا رعایتولو ساحه د مکان او زمان له اړخه مطرح ده، د مکان له پلوه د قانون

د مراعاتولو موضوع دومره نه ده پیچلې او په حقوقو کې پر هغه عمومي پرنسیپ ولاړه ده چې د ملي حاکمیت له اصل څخه سرچینه اخلي، خو د زمان له نظره د قانون مراعاتول د تنازع لامل ګرځي یعنې دوه قوانین د ماهیت له پلوه په خپل منځ کې په ټکر کې واقع کیږي او تطبیقوونکي له مشکل سره مخامخ کوي چې په قضیه کې په کوم یوه قانون باندې عمل وکړي په پخواني قانون او که نه په نوي قانون.

د قانون تفسیر د حقوقو په علم کې د ډیر اهمیت وړ دی او د هغو مجهولو ټکو، مفاهیمو او ګونکو کلماتو له روښانه کولو څخه عبارت دي کوم چې ځینې وخت په قانون کې تر سترګو کیږي او تطبیقوونکي مقام له دې اړخه له ستونزې سره مخ وي، چې د قانون تفسیر د ستونزمنو قضایاوو د حل او فصل لاره هواره وي، د قانون تفسیر د تفسیر د مراجعو له مخې په درې ډوله دی:

- ۱- تقنینی تفسیر
- ۲- قضایي تفسیر
- ۳- د حقوقپوهانو په واسطه تفسیر

د درېم څپرکي پوښتنې:

- ۱- د حقوقو منابع او مصادر په څه معنی دي؟
- ۲- د حقوقي قواعدو منابع کوم دي؟
- ۳- قانون څه شی دی؟
- ۴- د قانون خصوصیات کوم دي، توضیح یې کړئ؟
- ۵- د قانون د ثبات معنی څه ده او د ټولني د نظم لپاره څه ګټه لري؟
- ۶- په قوانینو کې د مراتبو سلسله په څه معنی ده او نومونه یې واخلي؟
- ۷- د قانون د الزامی ځواک مفهوم څه دی.
- ۸- د قانون د تطبیق ساحه څه مفهوم رسوي؟
- ۹- په محاکمو کې د مراتبو سلسله څه مفهوم لري؟

د حقوقو تصنیف یا تقسیمات

ټولیزه موخه:

آفاقي او عندي حقوقو ته د حقوقو د ویش په هلکه، د آفاقي حقوقو د ویش او هغو د اهمیت په اړه، او دغه راز ملي او نړیوالو حقوقو ته د حقوقو د تقسیماتو او نړیوالو حقوقو د منابعو په اړه پوهاوی او د معلوماتو ترلاسه کول.

دزده کړې موخې:

- د حقوقو د ویش د انگیزې او لامل په اړه عملي پوهاوی او درک.
- په لومړي قدم کې عندي او آفاقي ته د حقوقو ویش.
- د آفاقي حقوقو د تقسیم او هغو د اهمیت په هلکه عملي پوهاوی.
- د ملي او نړیوالو حقوقو د ویش، او دغه راز د نړیوالو حقوقو د منابعو په اړه عملي درک او پوهه.

له دې امله چې ټول حقوقي قواعد د یو ډول اجباري قدرت او واحدې روحيې درلودونکي نه وي، بلکې هره برخه حقوقي قواعد د اجتماعي او فردي ژوند د یوې برخې د تنظیم لپاره وضع کېږي، نو لازمه ده چې هغه مشابهه گروپونو ته وویشو، مثلاً په یو شمیر حقوقي قواعد کې عامه اقتدارات (دولت) دخپل دی، په داسې حال کې چې په یو شمیر نورو کې یې دخالت نه لري، په دې اساس کولای شو حقوقي قواعد عامه او خصوصي ته تصنیف او طبقه بندي کړو، علاوه پردې د ملي حاکمیت او ارضي تمامیت اصل یوه بله موضوع ده چې په اساس یې باید حقوق تصنیف او طبقه بندي شي، په دې معنی چې یو لړ حقوقي قواعد شته چې یوازې په یوه معینه پوله او کرښه اومشخص هیواد کې، د ملي مفکورې او ارضي تمامیت په اساس د تطبیق ځای لري، مثلاً د افغانستان هندوستان او نورو... حقوق.

له دې پلوه موږ دا ډول حقوقي قواعد د ملي يا داخلي حقوقو په نامه سره نوموو، په داسې حال کې چې يو لړ نور حقوقي قواعد چې د تطبيق ساحه يې پراخه او د هيوادو له پولو او سرحدونو تجاوز کوي او په نړيوالو جوامعو او بشري ټولنو باندې د تطبيق وړ دی هغه د نړيوالو حقوقو په نامه يادوو.

په دې اساس حقوقي قواعد په دوو برخو وېشل کيدلی شي، يو داخلي يا ملي حقوق او بل بهرني يا نړيوال حقوق چې هره يوه يې بيا د مختلفو څانگو او برخو درلودنکې ده، چې دا دی په دوو برخو کې هغه مطالعه کوو مگر مخکې له دې چې دغه موضوع وڅيړو بايد وويل شي چې حقوق د اجتماعي علومو له هغې څانگې څخه عبارت دي چې موضوع يې انسان، او په ټولنه کې د خپلو هممنوعو او بالاخره ټولو وگړو او افرادو په مقابل کې د هغه سلوک، عمل او عکس العمل دی.

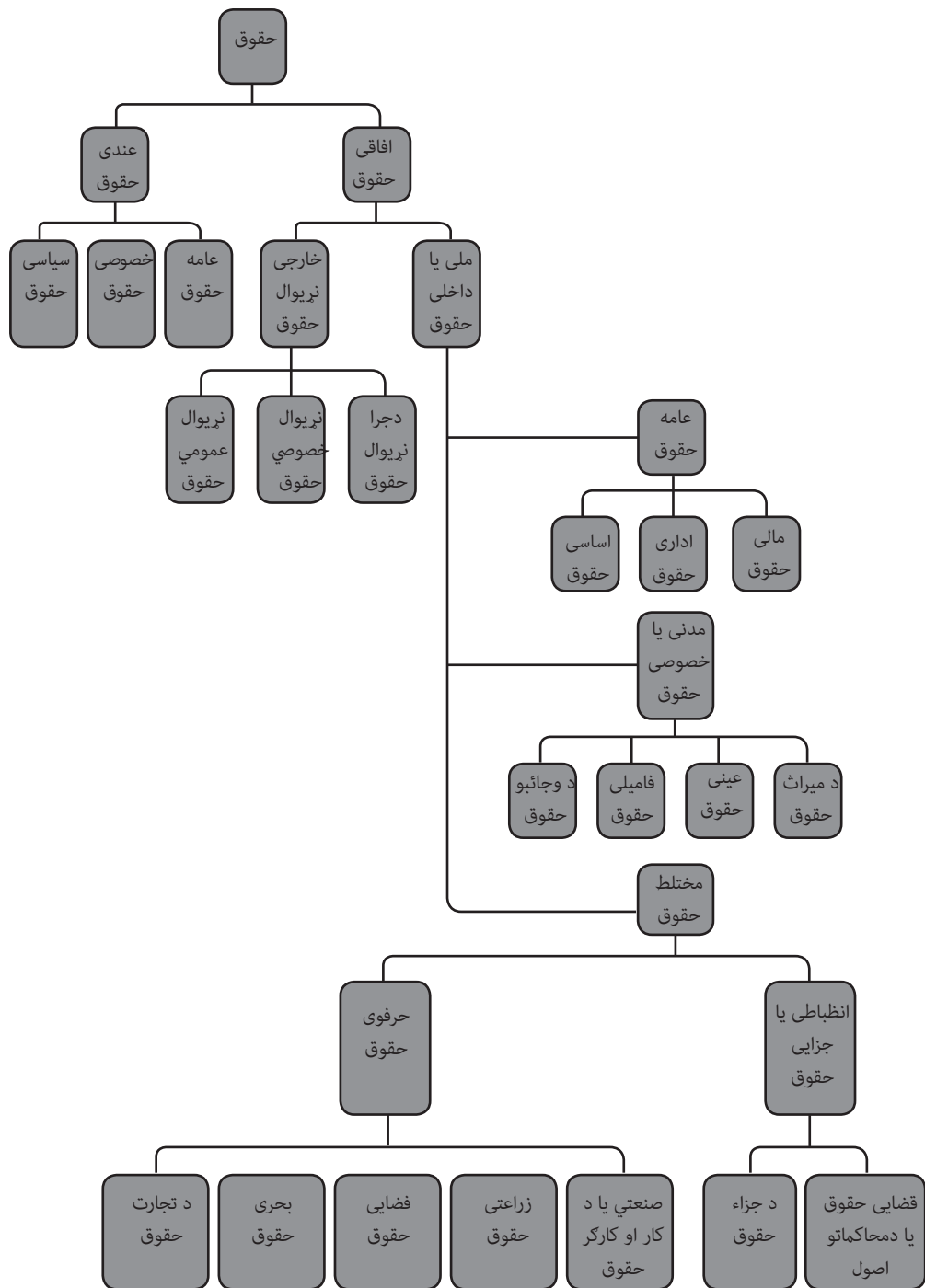
خو له دې کبله چې انسان په اجتماعي ژوند کې ثابت نه دی او په دوامداره توگه د تحول او تغيير په حال کې دی، نو هغه قواعد هم چې نوموړی تنظيموي دغه لاره تعقيبوي، بايد وويل شي هغه تقسيمات او طبقه بندۍ چې د حقوقو د څانگو تر منځ ترسره کېږي د هغه تصنيف په شان نه دي چې په اجتماعي علومو کې مروج دی، ځکه يو لړ مسائل له تصنيف او طبقه بندۍ څخه د باندې پاتې کېږي، له دې امله د حقوقو تقسيمات يوازې نظري اړخ لري او د حقوقو د بڼه او غوره فهم او درک لپاره يو لړ اصول دي.

د حقوقو تقسيمات د لاندې مقاصدو لپاره ترسره کېږي:

۱- حقوقي قواعد د واحدې روحيې درلودونکي نه وي، بلکې هره برخه حقوقي قواعد د اجتماعي او فردي ژوند د يوې برخې د تنظيم لپاره وضع کېږي.

۲- له دې امله چې ټول حقوقي قواعد د اجباريت او لزوم د درجې له پلوه له يو بل سره توپير لري.

۳- د حقوقو د مطالعې د آسانتيا او حقوقو دغوره پوهاوي او درک لپاره.

ملي يا داخلي حقوق

د يوه مملکت په داخل کې له بيلابيلو حقوقي قواعدو سره مخامخ کېږو، چې د ورته والي له کبله يې دوو څانگو ته ويشلی شو. لکه په مخکنيو کرښو کې مو چې يادونه وکړه په يو شمير حقوقي قواعدو کې عامه اقتدارات دخپل وي چې دغه قدرت د حقوقي قواعدو په سر کې ځای لري او وکړي په دا ډول حقوقي قواعدو سره اداره کوي، له دې امله ياد شوي قواعد د حقوقو د عامه قواعدو په نامه سره نوموو، په داسې حال کې چې د يوې ټولنې په داخل کې له يو شمير نورو قواعدو سره مخامخ کېږو چې عامه اقتدارات پکې دخپل نه دي بلکې موخه يې د فرد حمايت او د افرادو د خپلمنځي مناسباتو تنظيم دی، چې دغه قواعد د خصوصي حقوقو په نامه يادوو. خو يو شمير داسې لارښود قواعد هم له حقوقي پلوه په ټولنه کې شتون لري چې په آسانۍ سره يې د عامه او خصوصي حقوقو په تصنيف کې نشو ځايولی، ځکه دغه قواعد له يوه لوري له عامه حقوقي قواعدو څخه سرچينه او الهام اخلي او له بل لوري له خصوصي هغو څخه، چې په دې اساس ياد شوي قواعد مختلط بلل شوي او په مختلطو حقوقو سره نومول کېږي. لکه چې گوري حقوقي

قواعد له داخلي او ملي پلوه په دريو برخو ويشل شوي دي چې هرې يوي يې جلا حقوقي شعبات او څانگې تشکيل کړې دي او د فرعي مشخصاتو درلودونکې دي، چې موږ يې په لاندې دريو عنوانونو کې مطالعه کوو:

۱- **عامه حقوق:** عامه حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د يوې ټولنې سازمانونه او خپلمنځي مناسبات تنظيموي. يعنې د د دولتي ادارو او سازمانونو او دغه راز د ټولنې د افرادو او ادارو تر منځ مناسبات څاري او هغه تنظيموي او د هغوی له حقوقو او منافعو څخه ملاتړ او دفاع کوي. دغه حقوقي قواعد او مقررات، د هغوی د احکامو د ماهيت او له موضوع سره د تړاو له پلوه دريو برخو يعنې اساسي حقوقو، اداري حقوقو او مالي حقوقو ته ويشل کېږي چې يو په بل پسې به يې مطالعه کړو.

الف - اساسي حقوق: اساسي حقوق له يو لړ هغو قواعدو څخه عبارت دي چې له مخې يې د يوه دولت د تشکيلاتو اساسي پرښيونه تصويبېږي، هغه عمده او اساسي موضوعات چې د اساسي حقوقو په ساحه کې مطالعه کېږي عبارت دي له: د دولت اساسي تشکيلات، په عامه خدماتو او بالاخره تثبيت د حقوقو کې د هيوادوالو ونډه اخيستل او د عامه اقتداراتو په وړاندې آزادۍ او د خلکو وجائب.

د اساسي حقوقو قواعد معمولاً د يوه قانون په متن کې چې د دولت د اساسي قانون په نامه سره يادېږي درج کېږي، خو دا فرق نه کړي چې دغه قواعد به مکتوبي وي يا غير مکتوبي. اساسي

حقوق پر پورتنیو موضوعاتو سربیره د دولت د متشکله ارگانونو او د هغوی د ذات البیني روابطو په اړه بحث کوي، چې دا ډول ارگانونه یعنې د یوه دولت باصلاحیته ارگانونه د هغوی د واکونو او دندو په تفکیک سره په ۸۱مه میلادي پیړۍ کې په زیاتره جوامعو او ملتونو کې منځ ته راغلل او د دولت د درې گونو قواوو په نامه سره یې شهرت پیدا کړ، اساسي حقوق د دغو دريو قواوو د واکونو او مکلفیتونو په اړه بحث کوي او د هغو خپلمنځي مناسبات تنظیموي.

اساسي قانون

اساسي قانون د ټولنې او جامعې هغه عالي دستور او لارښود دی چې له مخې یې د عامه اقتداراتو یعنې درې گونو قواوو واکونه او مکلفیتونه او ټولنې د افرادو حقوق او وجائب تنظیم او تأمینېږي.

لکه چې مخکې مو یادونه وکړه د د درې گونو قواوو اصطلاح د ۱۸مې پیړې له لاس ته راوړنو ده چې د حقوقو د پوهانو لکه د مونسکو، جان لاک او نورو لخوا وړاندیز شوې، د دغه کار او تفکر په نتیجه کې د دولت مفهوم له حکومت څخه چې هغه مهال د مغالطې په توگه وړاندې کیدو جلا شو، په دې معنی چې دولت د درې واړه قواوو مجموعه ده او حکومت د دغو قواوو یو جزء دی.

درې گونې قواوې د قواوو د تفکیک د پرنسیپ پر تیورۍ او نظریې، حکومت یا اجرائیه قوې، قضائیه قوې او مقننه قوې ته شاملې دي، چې حکومت یا اجرائیه قوه د قانون د اجراء کونکي ارگان په توگه او مقننه د قانون د جوړونکي ارگان په توگه کار کوي، خو د قضائیه قوې دنده چې د قاضیانو هیئت ته شامله ده د عدالت تأمین او د قانون په متخلفینو باندې د مؤیداتو تطبیق او په دې توگه په ټولنه کې د عامه نظم ساتنه ده.

له بل لوري دغه مقام د یادو شویو دولتي دوايرو له اختلافاتو څخه د راتوکیدلو دعووو او دغه راز د افرادو تر منځ د خصوصي خصومتونو او منازعاتو د حل او فصل دنده په غاړه لري.

ب - اداري حقوق:

اداري حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د یوه هیواد د ارگانونو تر اداري پرسونل پورې د اړوندو چارو او دغه راز د دولتي ادارو یا افرادو تر منځ د پېښیدونکو موضوعاتو په اړه بحث کوي، په بل عبارت اداري حقوق هغه قواعد دي چې اداري چارې او فعالیتونه تنظیموي.

لکه چې ټول پوهېږو، د یوه هیواد په داخل کې ټول هغه عامه خدمات چې موخه یې د خلکو د اړتیاوو پوره کول دي د دولتي ادارو لخوا ترسره کېږي، یعنې هر هغه واحد او مرکز چې د ټولنې د افرادو د مادي او معنوي اړتیاوو د پوره کولو لپاره کار کوي اداره ورته ویل کېږي، مثلاً

له بیسوادۍ سره د مبارزې اداره، تعلیماتي ادارې، امنیتي یا د عامه گټو مؤسسې چې د سرکونو او لویو لارو د جوړولو لپاره کار کوي، دا ټول په عام مفهوم سره ادارې یادېږي. اداري حقوق د دا ډول مرکزونو لپاره د هغوی په کارې څانگو او د عامه خدماتو په نورو برخو کې قواعد او مقررات وضع کوي او وگړي د هغو په اطاعت باندې مکلف کوي. د اداري حقوقو ځانگړتیا په دې کې ده چې ټول قواعد یې د مؤیداتو درلودونکي دي، ځکه هغه کسان چې د هغو په تطبیق او اجراء باندې مؤظف دي له خپل ځانه بله لوره اداره لري، معنی دا چې د هر اداري واحد او څانگې په سر کې یو نفر وزیر او رئیس وجود لري چې د ښکته او ټیټ رتبه افرادو له اداري کړنو څخه څارنه کوي. د اداري حقوقو د موجودیت اړتیا په دې توگه ثابتوو چې پوښتنه کوو او وایو چې، آیا انفرادي اشخاص به په دې قادر وي چې په ټول هیواد کې تعلیمي نظام کنترول او اداره کړي، او آیا افراد به په یوازې توگه وکولای شي چې د بهرنیانو د تعرض او تیري په صورت کې د هیواد د پولو څخه ساتنه په غاړه واخلي او یا نور عامه خدمات وړاندې کړي. ځواب یقیناً منفي دی ځکه په عمل کې ثابت شوي ده چې دا ډول عامه خدمات یوازې دولت دی چې له کوم مفاد پرته یې په ښه توگه ترسره کوي.

ج- مالي حقوق: مالي حقوق په دوو برخو مشتمل دي، چې لومړی برخه یې عامه مالیات او دولتي بودجه تر بحث لاندې نیسي او له همدې امله دغه برخه د عامه مالیې په نامه یادېږي، دوهمه برخه یې د ټکسونو او حقوقي تعرفو د مالي حقوقو په اړه خبرې کوي چې دغې برخه د (حقوقو د اخستو په توگه مالي حقوق) وایي. له دې کبله چې مالي حقوق د یوې ټولنې په ژوند کې څه اهمیت لري یوه ښکاره موضوع ده چې د ثبوت لپاره دلائلو ته اړتیا نه لري، ځکه دولت له مالي منابعو پرته هغه هم داسې مالي منابع چې له یو شمیر اشخاصو څخه د یوه اندازه مالیاتو د تحویل له لارې ترلاسه کیږي، نشي کولای چې خپل فعالیتونه ترسره کړي او د عامه خدماتو لگښتونه تادیه کړي. د مالیاتو او لگښتونو موضوع د مالي حقوقو د مباحثو یوه ډیره عمده او د بحث وړ موضوع ده.

۲- خصوصي یا مدني حقوق:

خصوصي حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د افرادو خپلمنځي مناسبات تنظیموي، پرته له دې چې دغه فرد د کورنۍ غړی وېولو یا یې له هغې جلا وگڼو، نني خصوصي حقوق د مدني حقوقو مفهوم افاده کوي یعنې که مدني حقوق وایو یا خصوصي حقوق دواړه یو مفهوم او یو ډول حقوقي قواعد وړاندې کوي. په بل عبارت، مدني یا خصوصي حقوق د هغو لارښودو قواعدو او مقرراتو محتوی او منځپانگه ده

چې د افرادو خصوصي او خپلمنځي مناسبات، پرته له دې چې د هغوی شغل په پام کې و نیسي له بیلابیلو لوریو تنظیموي.

مدني یا خصوصي حقوق، بیلابیلو څانګو ته لکه د وګاښو حقوقو، د فامیل حقوقو، د میراث حقوقو او عیني حقوقو ته ویشل کېږي چې هره یوه یې په ورځني ژوند کې د افرادو تر منځ د روابطو تنظیم ته متوجه ده.

۱- د وګاښو حقوق: دا هغه حقوق دي چې د افرادو وګاښ د یوه او بل په وړاندې تعیین او تنظیموي.

۲- د فامیل حقوق: دغه حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د افرادو رابطه له موجودې یا تشکیل کېدونکې کورنۍ سره تنظیموي، د دغو حقوقو د بحث وړ موضوعات عبارت دي له، کوژدې، واده او د هغو آثار، د زوجیت انحلال او د هغو آثار لکه (طلاق، خلع یا طلاق بامال، جلاوالی، او قضایي متارکه) نفقه او د هغې آثار، ظهار او داسې نور...

۳- د میراث حقوق: دا هغه قواعد دي چې د مړي یا متوفی د اموالو او شتمنیو برخلیک تثبیتوي.

۴- عیني حقوق: له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د افرادو مناسبات له اشیاءو او اموالو سره تنظیموي، د دغو حقوقو د بحث موضوعات، مالونه او د هغو انواع، ملکیت او د هغو انواع، د ارفاق حقوق لکه (د شفعي حق، د مجرا حق، د مسیل حق، د عبور حق او داسې نور) د حیات حقوق او داسې نور دي.

۳- مختلط حقوق:

له مختلطو حقوقو څخه هدف دا دي چې دا ډول حقوقي قواعد په کلي توګه نه تر عامه حقوقو او نه هم تر خصوصي حقوقي پورې تړاو لري، بلکې د دواړو څانګو په مابین کې مختلط دي، د مختلطو حقوقو د څانګو په اړه حقوقپوهان په دې اند دي چې دغه څانګې په عمومي ډول دوو برخو ته ویشلی شو، یو حرفوي او بل جزائي یا انطباضي ته.

الف- له حرفوي حقوقو څخه هدف د حقوقو هغه څانګه ده چې په یوه ډله معینو او مشخصو اشخاصو باندې د هغوی شغل او کسب ته په کتنې سره د تطبیق وړ دي، مثلاً د تجارت حقوق، د کار او کارګر حقوق، زراعتي حقوق او نور... دغو څانګو ته له دې امله مختلط وايي چې یاد شوي قواعد او مقررات له یوه لوري د خصوصي حقوقو د قواعدو تر اغیز لاندې دي او د اشخاصو خپلمنځي مناسباتو ته تنظیم او تحکیم وړ بڼې، له بل لوري د دغو حقوقو یو لړ نور قواعد او مقررات په هغو اشخاصو باندې د تطبیق وړ دي چې هغوی د هغو اوصافو درلودونکي کوم چې هغه د عامه حقوقو له څانګو تیاوو څخه شمیرل کېږي، د مثال په توګه د تجارت په حقوقو کې هغه څه چې تر تجارتي نوم، تجارتي عنوان، تجارتي جواز، تجارتي کتابونو، تجارتي هستوګنځي او نورو پورې مربوط دي ټول د عامه حقوقو د دساتیرو تابع دي، یعنې دا ډول قواعد

لازمي دي او متابعت يې واجبي دي، ځکه د عامه اقتداراتو لخوا وضع شوي او کسبکاران د هغوی متابعت ته وربولي، په داسې حال کې چې که هغو عقودو ته وگورو چې د سوداگرو يا يوه سوداگر او يوه انفرادي شخص تر منځ منعقد کيږي نو له خاصو حقوقي قواعدو څخه سرچينه اخلي. دا ډول قواعد د حقوقو په لاندې څانگو کې راتللي شي:

۱- **د تجارت حقوق:** دغه حقوق له هغو قواعد څخه عبارت دي چې په تجار او سوداگريزو معاملاتو باندې د تطبيق وړ وي، د دغو حقوقو عمده موضوعات له سوداگر، سوداگريزو معاملو شرکتونو (محدودالمسؤوليت شرکتونه، لمتد، تضامني او سهامی شرکتونه)، تجارتي افلاس او داسې نورو څخه عبارت دي. دغو حقوقو ته حرفوي حقوق هم ويلای شو ځکه په يوه معينه ډله افرادو باندې د هغوی شغل او کسب ته په کتنې سره يعنې سوداگرو او سوداگريزو معاملاتو باندې د تطبيق وړ دي.

۲- **بحري حقوق:** دغه حقوق د حقوقو له ډيرو پخوانيو څانگو څخه دي چې په سوداگرو او هغو سوداگريزو معاملاتو باندې چې د بحرونو له لارې تر سره کيږي تطبيقيږي، يعنې دا ډول قواعد يوازې او يوازې په هغو اشخاصو باندې د تطبيق وړ دي چې د بحرونو له لارې تجارت کوي او له دې لارې د اموالو په ليرد راليرد بوخت وي، د مثال په توگه دغه قواعد د هغو سامانونو او کاليو په اړه احکام لري چې په بيړيو کې وړل کيږي، په دې معنی که چيرې بيړۍ ډوبه شي نو خساره به يې په څه ډول جبرانيري، د بيړۍ چلوونکي، وسايلو او سپرليو مسؤليت څه دي او داسې نور...

۳- **فضايي يا د هوايي چلند حقوق:** دغه حقوق د حقوقو يوه نوې او ځوانه برخه ده، دغه حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې په فضايي تجارت، او هغو اشخاصو او مؤسساتو چې په دې کاروبار لگيا دي يا په هوايي مسافرتونو او يا هم د الوتکو په وسيله د نقل او انتقال لپاره استفاده کوي د تطبيق وړ دي.

۴- **زراعتي حقوق:** زراعتي حقوق له هغې برخې حقوقو څخه عبارت دي چې د زراعت په کسب او بزگرو باندې د تطبيق وړ دي، بايد وويل شي چې يو شمير حقوقپوهان بحري، فضايي او زراعتي حقوق د حقوقو عمده او خورا مهمې څانگې بولي.

۵- **صنعتي يا د کار او کارگر حقوق:** دغه حقوق د هغو قواعدو او مقرراتو محتوا او منځپانگه ده چې په صنعتي او توليدي مؤسسو کې د کارگر او کارگومارونکي مناسبات تنظيموي، د کار حقوق په حقيقت کې هغو مهمو او اساسي موضوعاتو څخه دي چې نن ورځ ټول ملتونه او حکومتونه دلچسپي ورسره لري. د کار د حقوقو محتوی د کاري ساعت د حداقل مزد تثبيت، د تقاعد حقوق او دپته ورته نور موضوعات جوړوي.

ب - مجازاتي يا انضباطي حقوق:

مجازاتي يا انضباطي حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې وگړي له قانون څخه له تخلف او سرغړونې خبروي او له قانون څخه د سرغړونې او عدول په صورت کې د سرغړونکو د تنبيه لپاره د مجازاتو وړاندوينه کوي، د بيلگې په توگه، قضايي حقوق يا د محاکماتو اصول او د جزاء حقوق د انضباطي حقوقو له مهمو څانگو څخه دي، د جزاء حقوق دنده لري څو ټولنه د جسمي (حبس) يا نقدي (جریمه) مؤيداتو په وسيله سره د اخلاص گرو اشخاصو له تعرض او تجاوز څخه وساتي او په دې توگه عامه نظم او ټولنيز سعادت تامين کړي.

له دې کبله ده چې په هره ټولنه کې د نورو حقوقي قواعدو په څنگ کې جزايي قواعد وجود لري چې زياتره يې د عامه حقوقو برخه بولي، خو له دې امله چې له قانون څخه په خلاف اعمالو کې د انفرادي منافعو زيانمنيدل هم مطرح دي مثلاً د سرقت او غلا جرم بې له شکه چې دولت او عامه نظم په دې کې متضرر دي خو فردي منافعو ته هم پکې ضرر رسيږي، گواکي دلته يوازې دولت او مجرم د بحث موضوعات نه دي بلکې خصوصي افراد هم په دغه انحرافاتو کې دخيل دي او د دې حق لري چې د ور اوسني زيان له امله له مجرم څخه د جبران غوښتنه وکړي، چې البته د دغه د مطالبې د دغه حق ورکړه په خپله د عندي حقوقو موجوديت واضح کوي، بناءً د خصوصي حقوقو تر اغيز لاندې راغلل نو له دې کبله مختلط حقوق ورته ويلای شو.

د مجازاتي حقوقو څانگې په لاندې ډول دي:

۱- قضايي حقوق يا د محاکماتو اصول:

۲- د جزأ حقوق

۱- **قضايي حقوق يا د محاکماتو اصول:** د محاکماتو اصول له هغو قواعدو او دساتيرو څخه عبارت دي چې د دعوی د اقامې، د دعوی د جريان او د هغې د پرمخ بيولو، صلاحيتونو، قضايي تشکيلاتو او بالاخره د حکم د اصدار او تنفيذ وړاندوينه پکې شوې وي، لکه چې له تعريف څخه معلومېږي دغه قواعد په دعووو کې کارول کېږي او له کوم توپير پرته انفرادي اشخاصو او قضايي چارواکو ته په واک کې ورکول کېږي څو په يوه شکل ټولې دعووې تعقيب او پريکړې ته وسپاري.

2- د جزأ حقوق: د جزاء حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د مختلفو اشخاصو لپاره د مجازاتو وړاندوينه کوي او په متخلفينو باندې د دغو مجازاتو د تطبيق لارې په ټولنه کې له گډوډ شوي نظم بيرته اعاده کوي.

خارجي يا نړيوال حقوق:

نړيوال حقوق د حقوقو له هغې څانگې څخه عبارت دي چې د تطبيق ساحه يې د يوه هيواد تر چوکاټ او پولو پورې نه وي محدوده، بلکې د هر هيواد له پولو او سرحدونو څخه خارجېږي،

دغه حقوق له يوه پلوه د دولتونو خپلمنځي مناسبات تنظيموي او د هغو لارښوونه کوي، له بله پلوه د نړيوالو ټولنو د خصوصي افرادو ترمنځ هم د نړيوالو حقوقو په ساحه کې مداخله کوي، بناءً د نړيوالو حقوقو موضوع خورا پراخه ده او په نړيوالو اړيکو او چارو کې که هغه د دولت له اړخه وي يا د اتباعو په يوه شان د تطبيق وړ دي. خو له هغه ځايه چې د هيوادونو مراودات او مناسبات د عموميت او خصوص له نظره يو ډول نه دي نو نړيوال حقوق هم په خپل وار سره درې گونو څانگو ته ويشل کېږي.

نړيوال عمومي حقوق:

دغه حقوق له هغو قواعدو، مقرراتو، نورمونو او تعاملاتو څخه عبارت دي چې د دولتونو خپلمنځي مناسبات تنظيموي او له بل لوري د دولتونو او نړيوالو سازمانونو او دغه راز نړيوالو سازمانونو تر منځ د مناسباتو له تنظيم او لارښوونې سره ليوالتيا لري. د نړيوالو حقوقو شخصيتونه څلور دي:

- ۱- دولتونه.
- ۲- نړيوال سازمانونه.
- ۳- نړيوال بين حکومتي سازمانونه.
- ۴- نړيوال غير حکومتي سازمانونه، آزادي بشونکي ملي سازمانونه او کله هم خصوصي افراد.

هيره دې نه ي چې د يادو شويو شخصيتونو تر گردو عمده يې دولتونه دي، په نړيوالو حقوقو کې دا نه ده مهمه چې هيواد لوی دی او که کوچنی، ټول له مساوي حقوقو برخمن دی، د نړيوالو عمومي حقوقو منابع عبارت دي له قراردادونو، معاهداتو، کنوانسيونونو، نړيوالې قضايې رويې، نړيوال عرف او دکتورين څخه. د نړيوالو عمومي حقوقو هدف او موخه د هغو په اووه گونيو اصولو کې نغښتې ده چې دغه اصول عبارت دي له:

- ۱- د دولتونو د تساوی اصل
- ۲- د ملتونو لخوا په خپله د خپل برخليک ټاکل
- ۳- د يوه او بل په چارو کې مداخله نه کول
- ۴- د ملگرو ملتونو منشور او نورو نړيوالو اسنادو ته احترام
- ۵- نړيواله همکاري
- ۶- د ځواک نه استعمال
- ۷- مداخله نه کول

د نړيوالو حقوقو په برخه کې تر ټوله لويه ستونزه د مؤيداتو له نظره ده، او يو شمير پوهان په دې اند دي چې د نړيوالو عمومي حقوقو په ساحه کې د مؤيداتو نه موجوديت يو لوي مشکل او پرابلم دی، په داسې حال کې چې که د نړيوالو اړيکو اصولو او معتبرو نړيوالو اسنادو ته وگورو دې نتيجه ته رسېږو چې د نړيوالو عمومي حقوقو مؤيدات تر ملي حقوقو ډير سخت دي، د مثال په توگه د ملگرو ملتونو تعزيرات او د ملگرو ملتونو د امنيت شورا لخوا نظامي اقدامات.

نړيوال خصوصي حقوق:

دغه حقوق هغه مقررات او قواعد په خپل ځان کې رانغاړي چې د مختلفو هيوادونو د خصوصي افرادو په خپلمنځي مناسباتو، مختلفو معاملاتو او نورو خصوصي ارتباطاتو کې د تطبيق وړ وي، ځکه واضح خبره ده چې په نړيوال ژوند کې په هغو مناسباتو کې چې دولتونه يې له يو بل سره پالي، اتباع هم په دغو مناسباتو کې ورگډېږي، د مثال په توگه په انگلستان کې له يوه امريکايي سره د يوه فرانسوي تبعه ازدواج. نو پوښتنه دلته داده چې په دا ډول مراوداتو او مناسباتو کې چې د مختلفو هيوادونو د اتباعو تر منځ ترسره کېږي، نو د اختلاف د منځ ته راتگ په صورت کې به د کوم يوه هيواد تر قانون لاندې راځي؟

له دې ځايه ده چې د نړيوالو خصوصي مناسباتو د تنظيم لپاره مقرراتو او قواعدو ته اړتيا پيدا کېږي او تدوين يې لازم گڼل کېږي، او په دې توگه دولتونه د دا ډول مسائلو او موضوعاتو د حل او فصل لپاره د خپلو داخلي حقوقو په چوکاټ کې د تدابيرو او مقرراتو وړاندوينه کوي، چې دغه تدابير د نړيوالو خصوصي حقوقو په دريو اصولو باندې تکيه کوي.

۱- تابعيت

۲- د بهرنيانو شرايط

۳- د قوانينو تنازع

تابعیت: له يوه دولت سره د فرد له يوې حقوقي او اساسي رابطې څخه عبارت دی، په دې معنی چې يو شخص په کوم اساس او تر کومو شرايطو لاندې د يوه هيواد تابعيت ترلاسه کوي او يا هغه له لاسه ورکوي.

د بهرنيانو شرايط: له هغو حقوقو څخه عبارت دي چې د نړيوالو خصوصي حقوقو په چوکاټ کې په يوه ملک کې د يوه اجنبي لپاره چې په هغه هيواد کې هستوگنه اختياروي ورکول کېږي، مثلاً ويل کېږي چې يو خارجي تبعه چې د متوقف فيها (هغه هيواد چې پکې اوسېږي) تابعيت و نه لري بيا هم کولای شي واده وکړي، يا غيرمنقول ملکيت نشي اخيستلای او يا هم د سامانونو د پير او پلور قرارداد نشي لاسليک کولی.

د قوانینو تنازع:

دغه موضوع د نړیوالو خصوصي حقوقو یوه مهمه موضوع ده، ځکه دلته د تابعیت، ملي حاکمیت، رقبي (غاري) او قلمرو موضوعات له یوه لوري، د بهرنيانو تر شرایطو، او د هغوی تر هغو مناسباتو پورې اړوند موضوعات چې هغه بل هیواد کې یې انجاموي له بل لوري د بحث وړ دي. له دې امله د بیلابیلو هیوادونو قوانین د بحث وړ گرځي او د دوو هیوادونو د اتباعو ترمنځ منازعه او شخړه را پیدا کیږي، چې د زیات تفکر او تعمق غوښتنه کوي خو په دې توګه دا ثابت شي چې په هغه یا دغه حقوقي عمل یا تجارتي منازعه کې د کوم هیواد قانون د تطبیق وړ گرځي، دا پخپله د دې شتون کوي چې دلته د قوانینو تنازع ده ځکه ودې شي چې په هغه یا دغه موضوع کې د یوه هیواد قانون یو ډول او د بل هیواد په قانون کې په بل ډول وي.

نو په دې اساس دا ستونزمنه ده چې موضوع حل او فصل شي، له دې کبله ده چې حقوق په نړیواله ساحه کې د دا ډول معضلاتو د حل لپاره د عمومي قواعدو او مقرراتو وړاندوینه کړي او د قوانینو د تنازع په صورت کې دغو اساساتو ته د موضوع د حل په هدف مراجعه کیږي.

د بین المللي جزاء حقوق:

حقوقو په نړیواله ساحه کې یوه بل واقعیت ته هم پام کړی چې هغه له جرم څخه عبارت دی. له بده مرغه په بین المللي جامعه کې هم داسې اشخاص شته چې د جرم مرتکب کیږي او بیا له هغه هیواد څخه چې جرم یې پکې ترسره کړی دی د تېښتې هڅه کوي او یوه بل هیواد ته پناه وړي او د هغه هیواد د صلاحیت له حوزې ووځي چې د نومړي عمل پکې جرم بلل کیږي او د مجازات غوښتنه ورته کوي او په دې توګه د جزاء له تطبیق څخه خلاص شي. ځکه په هغه بل هیواد کې په مجرم باندې د جزاء تطبیق ناشونی دی او د هغه مملکت د حاکمیت اصل ته یوه صدمه ده، بناءً نړیوالو جوامعو د دې لپاره چې د دا ډول حرکتو مخنیوی یې کړی وي او له قانون څخه سرغړونکي اشخاص تعقیب او د خپلو اعمالو په سزا ورسوي، موافقه کړې چې د دغې معضلې د حل او مجرمینو د نیولو لپاره مقررات وضع او تطبیق کړي، همدا لامل ؤ چې د نړیوالو حقوقو په چوکاټ کې یوه بله څانګه رامنځ ته شي او د بین المللی جزاء په حقوقو سره ونومول شي، ځکه لکه څرنګه چې په ملي یا داخلي ساحه کې د اجتماعي ژوند د تنظیم په هدف داسې قواعد او مقررات لازم بلل کیږي چې هدف او موخه یې د جرم مخنیوی او د جزاء تطبیق دی په همدې ډول په نړیواله ساحه کې هم دا ډول مقرراتو او قواعدو ته اړتیا وه.

د بین المللي جزاء د حقوقو څانګې عبارت دي لومړی له هغو نړیوالو جزایي حقوقو څخه چې هدف یې د دوو یا څو محدودو هیوادونو له جرایمو څخه مخنیوی وي او دوهم له هغو نړیوالو جزایي حقوقو څخه چې موخه یې د لاندې شپږو نړیوالو جرایمو سره مبارزه وي.

۱- تروریسم

۲- د مخدرو موادو قاچاق

۳- جنوساید (ټول وژنه)

۴- د بشریت په وړاندې جرایم

۵- جنګي جرایم

۶- د انسان پیر او پلور (د انسانانو قاچاق)

د څلورم څپرګۍ د مطالبو لنډیز:

حقوقی تقسیمات د لاندې مقاصدو لپاره دي

۱. حقوقی قواعد د واحدې روحې درلودونکي نه وي، بلکې هره برخه حقوقی قواعد د اجتماعي او فردي ژوند د یوې برخې د تنظیم لپاره وضع کيږي.
۲. له دې امله چې ټول حقوقی قواعد د اجباریت او لزوم د درجې له پلوه له یو بل سره تفاوت لري.

۳. د حقوقو د مطالعې د آسانتیا او حقوقو دغوره فهم او درک لپاره.

- ملي یا داخلي حقوق هغه دي چې، د یوه هیواد په داخل کې په رقبه (غاړه) باندې د تطبیق وړ وي، دغه حقوق.

۱- عامه حقوقو

۲- خصوصي حقوقو او

۳- مختلطو حقوقو ته تقسیميږي.

- عامه حقوق د عامه مصالحو او منافعو مدافع دي چې ۱- اساسی حقوقو ۲- اداري حقوقو او ۳- مالی حقوقو ته تقسیميږي.

- خصوصي حقوق د افرادو د ګټو او منافعو ساتونکي او مدافع دي چې د وګړو خپلمنځي روابط تنظیموي او دغو څانګو ته تقسیميږي: ۱- د وګاڼو حقوق ۲- د فامیل حقوق ۳- د میراث حقوق او ۴- عیني حقوق.

- د مختلطو حقوقو څانګې په کلي ډول نه تر عامه حقوقو او نه هم تر خصوصي حقوقو پورې تړاو لري، بلکې د عامه او خصوصي حقوقو یو ډول اختلاط دی، دغه حقوق په دوو برخو ویشل کيږي: ۱- حرفوی حقوق ۲- انضباطی حقوق.

- حرفوي حقوق په یوه ډله مشخصو او معینو اشخاصو باندې د هغوی شغل او حرفې ته په پام سره تطبیقيږي او دغه څانګو ته ویشل شوی دي ۱- د تجارت حقوق ۲- د کار او کارګر یا صنعتي حقوق ۳- زراعتی حقوق ۴- بحری حقوق او ۵- فضایی حقوق.

- مجازاتي یا انضباطي حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې وګړي له قانون څخه له تخلف او تخطي خبروي او له قانون څخه د سرغړونې او عدول په صورت کې د

متخلفينو د تنبه لپاره د مجازاتو وړاندوينه کوي او ۱- قضايی حقوقو يا د محاکماتو اصولو او ۲- د جزأ حقوقو ته تقسيمېږي.

- خارجي يا نړيوال حقوق د حقوقو له هغې څانگې څخه عبارت دي چې د تطبيق ساحه يې د يوه هيواد تر چوکاټ او پولو پورې نه وي محدوده، بلکې د هر هيواد له پولو او سرحدونو څخه خارجيږي او په بين المللي جوامعو باندې د تطبيق وړ دي، چې د دولتونو، نړيوالو سازمانونو او ټولنو د خصوصي افرادو خپلمنځي مناسبات تنظيموي او دغو څانگو ته تقسيمېږي:

۱- نړيوال عمومي حقوق ۲- نړيوال خصوصي حقوق او ۳- د جزاء نړيوال حقوق.

د څلورم څپرکي پوښتنې

۱- آفاقي حقوق تصنيف کړئ؟

۲- اداري او اساسي حقوق له يو بل سره څه توپير لري؟

۳- د فاميل حقوق د څه په اړه بحث کوي؟

۴- د نړيوالو عمومي حقوقو د شخصيتونو نومونه واخلي؟

۵- نړيوال جرايم کوم دي؟

عندي حقوق يا Subjective law

ټوليزه موخه:

د عندي حقوقو او د هغو د مېنډ په اړوند معلومات ترلاسه کول او د حقوقي اعمالو، حقوقي حوادثو او دغه راز د عندي حقوقو د حاملينو پېژندنه

دزده کړې موخې:

- د عندي حقوقو او هغو د مېنډ په اړوند عملي فهم او درک.
- د عندي حقوقو د حاملينو پېژندنه او په ټولنه کې د افرادو د حقوقو په اړه پوهه او درک.

لکه چې د حقوقو د مېنډ و په لومړني درس کې مو په مقدمه کې يادونه کړې ده، عندي حقوق له هغه واک او اختيار څخه عبارت دی چې هر شخص ته د آفاقي حقوقو لخوا ورکړل شوی خو د اشخاصو او اشياؤ په مقابل کې ترې استفاده وکړي او د خپلو مادي او معنوي اړتياؤو د پوره کولو لپاره کار ترې واخلي، د انسان لپاره چې په ټولنه کې ژوند کوي له دغه حق څخه استفاده مهمه ده او هغه د دولت تر حمايت او څارنې لاندې راوړي. د مثال په توگه احمد د محمود په مقابل کې د دين د حق درلودونکی دی يعنې احمد محمود ته لس زره افغانۍ د قرض په ډول ورکوي په دې صورت کې احمد د دائن او محمود د مديون صفت خپلوي، نو که چېرې مديون د دين له اداء څخه انکار کوي دائن کولی شي له باصلاحيته مقاماتو څخه د زور کارونې غوښتنه وکړي تر څو مديون د دين په اداء سره مجبور کړي، ځکه د احمد دغه غوښتنه په آفاقي حقوقو کې د صلاحيت او اقتدار د حق په توگه پېژندل شوي او دغه حق يې چې په حقيقت کې د عندي حق بيانونکی دی تضمين کړی دی. په بل تعبير سره، عندي حقوق امتيازات نه تشبېتوي، بلکې

د اشخاصو موقف د يوه او بل په وړاندې تثبیتوي او هم د هغوی موقف د اجتماع په وړاندې تضمینوي، له دې کبله ویل کیږي چې یو شخص کله په اجتماع کې ژوند کوي نو په هماغه اندازه چې له آفاقي حقوقو څخه صلاحیت، اختیار او قدرت ترلاسه کوي په هماغه اندازه د ټولني نور افراد هم صلاحیت، اختیار او قدرت خپلوي چې باید احترام یې وشي.

په دې توګه هغه افراد چې کوم حقوقي موقف خپلوي نو لازم ورسره حقوق او وجائب پیدا کوي، یعنې که له یوه لوری صلاحیت، اقتدار او واک تر لاسه کوي له بل لوري باید د نورو افرادو او په ټوله کې د ټولني په وړاندې د وجائبو او مکلفیتونو منلو ته غاړه کېږدي او هغه قبول کړي. او په دې توګه ټولنیز نظم رامنځ ته شي. په دې اساس مور له دوه ډوله موافقو سره مخامخ کیږو، یو عمومي موافق دي چې د آفاقي حقوقو په واسطه تثبیت شوي دي، مثلاً د دائن موقف یا دپته ورته نور... بل خصوصي موافق دي، دغه موافق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د اشخاصو دندې او واکونه کله چې دغه حقوقي موقف خپل کړي تثبیتوي.

یعنې دا توضیح کوي چې دغه ډله اشخاص څه ډول رفتار وکړي او له دغو موافقو څخه استفاده وکړي، د مثال په توګه د دائن والي، زوجیت یا مالکیت او داسې نور موافق. نو د دغه تعبیر په اساس، عندي حقوق صلاحیت او اختیار نه دی بلکې یو داسې ځانګړی موقف دی چې یو شخص یې د آفاقي حقوقو له قواعدو څخه په استفادې سره، چې د عمومي موافقو تعیینونکې وي تر لاسه کوي.

هیره دې نه وي چې اشخاص په دوه ډوله دغه عمومي موافق ترلاسه کوي او په موجب سره یې له دغه ځانګړي موقف څخه استفاده کولی شي، اول د یوې حقوقي حادثې په اساس یعنې یوه داسې حادثه چې د هغه له ارادې وتلې وي او دی وغواړي یا ونه غواړي له دغه حالت سره مخ کیږي، د مثال په توګه مړینه او دپته ورته نور حقوقي اعمال شته چې ګواکي نوموړي شخص دا اراده نه ده کړې تر څو په هغه موقف کې واقع شي. دوهم د حقوقي عمل په اساس یعنې یو داسې عمل چې د نوموړي شخص اراده پکې دخپله وي، د مثال په توګه د قرضې د یوه عقد په انعقاد کې چې دلته شخص عمداً او اراداً د دائن یا مدیون موقف خپلوي.

له یادو شویو توضیحاتو څخه د عندي حقوقو د نومونې لامل په ښه توګه استنباط کیدلی شي، په دې معنی چې عند په عربي ژبه کې د «نزد» په معنی دی، په دې اساس عندي حق له هغه حق څخه عبارت دی چې د اشخاصو په نزد وي، البته واضح ده چې هر حق، هر اقتدار او صلاحیت محدود دی او د وجیبې له قبول سره مل دی. له دې امله کله چې یو شخص دغه حقوقي موافق خپلوي نو اختیارات او مکلفیتونه دواړه په غاړه اخلي او په دې اساس شخص د هغه حقوقي وضعیت ته په پام سره د آفاقي حقوقو له لوري تثبیت شوی دی. هغه اشخاص چې په ټولنه کې د عندي حق د فاعلینو په بڼه راڅرګندېږي د عندي حقوقو د حاملینو په نامه سره پیژندل کیږي، یعنې هغه اشخاص او افراد چې دغه صلاحیت او اقتدار کاروي او وجائب په غاړه ورسره اخلي د

عندي حقوقو له حاملينو څخه عبارت دي، چې حاملين كيدلى شي حقيقي اشخاص يعنى افراد وي او يا حكمي اشخاص وي لكه شركتونه، ښاروالۍ او داسې نور... ځكه آفاقي حقوق لكه په مخكينو درسونو كې مو چې ولوستل حامل نه لري، بلكې اوامر دي چې د ټولنې په افرادو او د دولت په با صلاحيته ارگانونو باندې تطبيقېږي.

په دې اساس د حق حامل چې د عندي حق بيانوكى دى د بحث وړ گرځي، دغه حاملين يو شمير په يو فعال موقف كې دريدلي دي يعنې عندي حق استعمالوي، يا دا چې دغه حق قبلوي او احترام ورته لري چې په دې صورت كې غير فعال حامل ورته ويلای شي، دا هم د يادولو ده چې ووايو هيڅ عندي حق مطلق نه دى، بلكې د نورو حاملينو حقوقو ته په پام او احترام سره محدودېږي، له همدې امله ده چې له حق څخه د ناوړه استفادې مفكوره مطرح كيږي او له عندي حق څخه تجاوز چې د نورو عندي حقوقو ته زيان ورسوي جرم بلل كيږي او مرتكب يې د مجازاتو مستوجب بلل كيږي، البته دغه قيد او محدوديت چې د آفاقي حقوقو په واسطه وضع شوى دى د ټولنې عامه نظم او عمومي منفعت تامينوي او په دې ترتيب سره د عندي حق په استفاده كې مطلقه آزادي نفي كوي، د مثال په توگه د فرانسې د مدني كود له موادو څخه يوه ماده وايي:

ملكيټ له اشياؤو څخه په مطلق ډول، د تمتع او تصرف له حق څخه عبارت دى، خو په دې شرط چې استعمال يې له قوانينو او مقرراتو سره مغاير نه وي. دا خپله د دې ښودنه كوي چې عندي حق مطلق نه دى.

له بله پلوه، په ټولنه كې عدالت او انصاف او فردي اخلاق خپله عندي حق محدودوي، د مثال په توگه له عندي حق څخه د ناوړه استفادې په مفكوره كې تر گردو زيات د ښه نيت مفاهيم، فردي اخلاق او د عدل او انصاف مفكوره دخيله ده، يعنې كله چې يو شخص په دې هدف كوهي كيني چې د گاونډي كوهي يې وچ كړي، په دغه ځاى كې يې د عدل او نصاب او ښه گاونډيتوب او دغه راز فردي اخلاقو خلاف عمل كړى دى، چې دا خپله له عندي حق څخه د ناوړه گټې ښكارندويي كوي، په دې توگه عندي حق له يوې خوا د اخلاقي ارزښتونو، عدالت او انصاف په اساس محدودېږي له بله پلوه د آفاقي حقوقو د قواعدو په اساس چې عامه نظم او اجتماعي مفاد ته پاملرنه لري. خو په هر صورت عندي حق د آفاقي حقوقو تابع دى چې يوه اجتماعي ضرورت ته په كتنې سره كله يې تائيدوي، كله يې محدودوي او كله يې هم بيخي له منځه وړي، مثلاً د اموالو استملاك، كه فرضاً عامه اقتدارات يعنې دولت احساس كړي چې په يوه غير منقول ملكيت باندې د ولاړ عندي حق استعمال د عامو افرادو په زيان دى، نو په داسې ډول بايد د هغو استعمال په غاړه واخيستل شي چې عامه او اجتماعي منفعت يې غوښتنه كوي، څو په دې ډول عامه خير تامين شي، مثلاً له يوه مالک څخه د يوه ښوونځي د اعمار، يا سرک، او اورگاډي د پټلۍ د تيريدو په هدف د يوې ځمکې نيول.

په همدې توگه استموال (گټه اخيستنه) هم يوه له هغو لارو څخه ده چې د يوې حقوقى

قاعدې په واسطه، هغه عندي حق چې په منقولو اموالو باندې ولاړ وي محدودوي، او په يو شمير استثنائي او خطرناکو حالاتو کې يې استعمال دولت ته انتقالوي خو د عامه گټو، ملي حاکميت او ملي دودونو په ساتنه کې کار ترې واخلي، د مثال په توگه د يوه ملي مسؤليت لپاره له شخصي عراده جاتو څخه د دولت استفاده.

اوس نو له هغو څخه چې تر اوسه مو ولوستل بايد نتيجه ترلاسه کړو او تر دغې برخې پورې اړوند مسائل تثبيت او وڅيرو.

د عندي حقوقو حاملين

لکه چې پوهيږو عندي حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د افرادو، صلاحيت، قدرت، د عمل د اجراء امکانات او ټول اقتدارت او امتيازات تعينوي، په بل عبارت عندي يا ذاتي حقوق له هغه صلاحيت او امتياز څخه عبارت دي چې يو شخص يې د نورو اشخاصو يا اشياؤو په وړاندې لري.

آفاقي حقوق د دولت تر حمايت لاندې وي او هغه افراد ورڅخه برخمن کيږي چې په ټولنه کې ژوند کوي، آلماني مشهور حقوقپوه آيرنگ عندي حقوق داسې تعريف کړي دي عندي «حقوق هغه مفاد او گټه ده چې حقوق يې حمايه شوي وي» د دې تعريف معنى داده چې تر څو پورې د آفاقي حقوقو لخوا د افرادو د منفعت، اقتدار او صلاحيت د هغو د استعمال، استفادې يا اجراء او انتقال په برخه کې تصريح نه وي شوې او هغه نه وي حمايه شوي، عندي حقوق کوم مفهوم نه لري، د مثال په توگه آفاقي حقوقو اشخاصو ته صلاحيت ورکوي چې د نورو افرادو په مقابل کې د دائن په توگه موقف ونيسي، دلته يوه رابطه رامنځ ته کيږي چې دغه دوه اشخاص له يو بل سره تړي، په دې اساس که د آفاقي حقوقو قاعدې دائن پيژندلې وي نو د هغې په موجب سره افراد کولى شي د يوه او بل په وړاندې د دائن او مديون په توگه موقف ونيسي.

عندي حقوق تر هغو اشخاصو پورې اړه لري چې د حق حامل پيژندل کيږي، مخکې مو يادونه وکړه چې حقوق دوه ډوله حاملين لري چې يو ډول يې د حقوقو فعال حاملين بلل کيږي او دا هغه کسان دي چې په مستقيم ډول د حق خاوندان پيژندل کيږي او بله ډله يې غير فعال حاملين دي، دا هغه کسان دي چې د يوه عندي حق د اجراء لپاره د نورو په مقابل کې واقع کيږي، د مثال په توگه که د دين موضوع په پام کې و نيسو دائن د حق فعال حامل او د حق صاحب پيژندل کيږي په داسې حال کې چې مديون غير فعال حامل او د وجيبي په ترسره کولو او انجام سره ملکف بلل کيږي.

په ساده عبارت سره ويلي چې د عندي حقوقو حاملين حقوقي اشخاص دي، په دومره توپير سره چې د اشخاصو کلمه په دغه ځاى که هماغه مفهوم نه لري کوم چې په ورځني ژوندانه کې استعماليږي، بلکې د اشخاصو اصطلاح له حقوقي اړخه د فعال او غير فعال مفاهيم ليردوي، يعنې

لکه چې له حقوقي پلوه مور د شخص کلمه استعمالوو نو موخه مو هماغه موجود دی چې د بل شخص یا شي په وړاندې د فعال او غیر فعال حاصل کړای شي، په بل عبارت فعال حامل او غیر فعال حامل حقوقي اشخاص، هغه حقوقي حالات دي چې کولی شي افراد یا یوه ډله له افرادو څخه وي، یا هم دا چې حقوقي اشخاص هغه افراد یا یوه ډله د افرادو ده چې کولای شي د فعال یا غیر فعال حامل په توګه حقوقي وضعیتونه او حالات خپل کړي. نو د هغو په موجب سره د یوه حق فاعل یا قبلوونکی او یا هم اجراء کوونکي د یوې وجیبي پیژندل کېږي چې په دې توګه د حقوقو له نظره مور د عندي حقوقو له دوو ډلو اشخاصو یا حاملینو سره مخامخ کېږو، یو له فزیکي یا حقیقي اشخاصو یعنې افرادو سره او بل له حکمي یا معنوي اشخاصو سره.

حقیقي یا فزیکي اشخاص (افراد):

په حقوقوکې د عمومي پرنسپ له مخې هر بشري یا فزیکي موجود د حقوقي شخصیت درلودونکی دی، معنی دا چې هر انسان د عندي حق حامل پیژندل کېدلی شی او کولای شی لږ تر لږه له ځینې عندي حقوقو څخه برخمن شي، په داسې حال کې چې غیر انساني موجودات د دغه صفت او ځانګړتیا فاقد بلل کېږي، البته لکه نن چې ګورو په تیره زمانه کې وضعیت په دې ډول نه وو بلکې د یو شمیر حالاتو په رامنځ ته تګ کې فزیکي اشخاصو حقوقي اهلیت له لاسه ورکاوا او د عندي حق د حامل په توګه نه پیژندل کېدل، مثلاً غلامان یا هغه کسان چې په درنو جرمونو محکومیدل، دا ډول اشخاص د حقوقو فاقد پیژندل کېدل او ګواکي له اجتماع څخه تجرید کېدل، چې دغه عمل ته د مدني مړینې په سترګه کتل کېدل خو نن یوازې حیوانات د حقوقي شخصیت فاقد پیژندل کېږي.

د حقیقي حقوقي شخصیت پیل او پای:

حقوقي شخصیت د انسانانو په تولد سره پیل کېږي، البته په دغه پرنسپ کې استثناء موجوده ده او هغه دا چې مور هغه وخت یوه موجود ته له تولد مخکې په حقوقي شخصیت قائل کېږو چې د تولد په وخت کې ژوندی دنیا ته راشي او د راتلونکي لپاره د ژوندي پاتې کېدو وړتیا ولري، خو له دې کبله چې د اطفالو یو لږ منافع تر تولد وړاندې خوندي شي، لازمه ده چې هغوی ته تر تولد وړاندې په حقوقي شخصیت قائل شو، مثلاً کله چې د کورنۍ پلار مړ کېږي او ما شوم لا د مور په ګیډه کې وي، په دغه حالت کې ترکه د ټولو وارثینو ترمنځ ویشل کېږي، نو په دې صورت کې باید هغه ماشوم چې تر اوسه نه دی تولد شوی حمایه شي او په حقوقي شخصیت ورته قائل شو او له ترکې څخه یې برخه ورته وساتل شي، کله چې تولد شو او د ژوندي پاتې کېدو وړتیا یې درلوده له دغو مکتسبه حقوقو څخه برخمن کېږي او له دې پرته به یې برخه او سهم په نورو وارثانو باندې تقسیمېږي.

د حقیقی حقوقي شخصیت د هغه شخص په مړینې سره پای ته رسېږي، یعنې لکه چې یو فزیکي شخص وفات شي حقوقي شخصیت یې هم له منځه ځي، خو په ځینې حالاتو کې یې له مرګ وروسته هم حقوقي شخصیت دوام کوي او داسې ګڼل کېږي چې ګواکي ژوندی دی، مثلاً د دین یا طلب د دعوی په جریان کې چې کله مدعی یا مدعی علیه وفات شي، دغه دعوی یې د وارثانو لخوا پرمخ بیول کېږي او داسې ګڼل کېږي چې دا ګواکي د دوی د مورث د حقوقي شخص اقتدار دی.

د حقیقی اشخاصو د هويت تشخیص: د دې لپاره چې حقیقی حقوقي شخص تثبیت کړای شوی وي او په قانوني توګه قضاء او خلکو پیژندلی وی دري عناصر لازم دي:

۱- **نوم:** له هغې نومونې یا تسمیې څخه عبارت دی چې په اجتماعي او حقوقي ژوند کې د یوه شخص د پیژندګلوی په موخه ورکول کېږي.

نوم دوه مهم عناصر لري، یو فامیلی او نسبي عنصر دی چې د یوې کورنۍ او د هغو د غړو ترمنځ شریک وي، او د نسب په سلسله د پلار یا نیکه څخه اخیستل کېږي یا داچې د ازدواج په اساس له خاوند څخه اخیستل کېږي، دغه نوم مدرک دی، او دوهم عنصر هغه لنډ نوم دی چې د کورنۍ د غړو تر منځ د یو چا شخصیت تثبیتوي.

۲- **استوګنځي (سکونت):** د دې لپاره چې د یو چا شخصیت تثبیت شي یوازې نوم بسنه نه کوي، نوځکه استوګنځی د هويت په تثبیت کې مهمه ونډه لري، په دې اساس استوګنځي هغه ځای دی چې له حقوقي پلوه یو شخص له یوه مکان سره تړي، د دې د کره کولو ګټې چې یو شخص په رښتیا هم په هغه ځای کې اوسېږي ډیرې زیاتې دي، مثلاً د استوګنځي د تثبیت له مخې د دعوي محل او د محکمې صلاحیت چې قانوناً د قضیې د څیړلو اجازه لري تعیینېږي، او دغه حقوقي پرنسپ دا رښتیا کوي چې د مدعي علیه د سکونت محل د دعوی محل دی، یعنې مدعي مجبور دی چې د مدعي علیه د سکونت په محل یا استوګنځي ته مراجعه وکړي او له هغې محکمې څخه چې په نوموړې حوزه کې ده د دعوی د څیړلو او حل او فصل غوښتنه وکړي، په همدې توګه د عديم الاهلیت اشخاصو لپاره هم د سکونت محل د ډیر اهمیت وړ دی، د مثال په توګه د صغیر طفل استوګنځی هغه ځای دی چې والدین یې پکې اوسېږي یا د بنځې د سکونت محل د هغې د خاوند د اوسیدو سیمه ده.

۳- **تابعیت یا ملیت:** تابعیت له هغې حقوقي رابطې څخه عبارت دي چې د یوه معین دولت او فزیکي شخص ترمنځ وي، هغه قوانین چې د تابعیت موضوع تثبیتوي تر نړیوالو حقوقو پورې اړه لري چې موږ یې په اړه له بحث کولو څخه ډه ډه کوو.

حکمي يا معنوي اشخاص:

په حقوقي ژوندانه کې يوازې فزيکي افراد او اشخاص د عندي حق د حامل په توګه د بحث موضوع نه دي، ځکه د هغو په څنګ کې بشري ټولنې، سازمانونه او مؤسسات هم شته يا بايد وي، دغه مؤسسات او ټولنې له حقوقي پلوه هماغه وضعیت او حالت خپلوي چې فزيکي اشخاص او افراد يې پيدا کولی شي، ځکه دغه مؤسسات د فزيکي اشخاصو په څير د حقوقو د فعال او غير فعال حامل په بڼه رامنځ ته کيدلی شي او د اموالو او شتمنيو په څير د نورو هغو مسائلو درلودونکي دي چې د عندي حقوقو يوه برخه احتواء کوي، يعنې هغوی کولی شي حقوق او امتيازات ولري او په مقابل کې يې مکلفيتونه او وجائب په غاړه واخلي، د مثال په توګه هغوی کولی شي د فزيکي اشخاصو په څير ملکيت واخلي او ويې پلوري، او که په دې برخه کې کومه نزاع يا شخړه رامنځ ته شي د مدعي يا مدعي عليه په توګه محکمې ته مراجعه وکړي يا داچې د افرادو په وړاندې د دائن يا مديون موقف خپل کاندې. له دې کبله ده چې ټولنيزې اړتياوې لارښوونه کوي چې دا ډول ټولنې او سازمانونه بايد حقوقي شخصيت خپل کړي، بڼه گټوره داده چې هغو ته په حقوقي شخصيت قائل شو او قانوناً د يوه فزيکي شخص په توګه وبلل شي او د حکمي يا معنوي شخصيت نوم ورکړل شي، په دومره توپير سره چې دا ډول اشخاص په مجرد توليد او منځ ته راتګ سره د حقوقي شخصيت درلودونکي نه دي بلکې د يو لړ هغو مراتبو له ترسره کولو وروسته حقوقي شخصيت حاصلوي چې په قانون کې تعيين شوي دي. حکمي اشخاص په عملي ژوند کې بيلابيل اشکال او انواع لري چې په سر کې د عامه او خصوصي حقوقو، حکمي يا معنوي اشخاصو ته ويشل کېږي.

د عامه حقوقو حکمي اشخاص:

په مجموع کې د عامه حقوقو، حکمي اشخاص کيدلی شي دولت، ښاروالی، د عامه خدماتو تاسيسات لکه سره مياشت او ملي فابريکې چې غير انتفاعي موخه لري وي، يا بانکونه، تجارتي شرکتونه، صنعتي تصدی، يا د يوه سهامی شرکت حوزه وي يا داچې دولتي تصدي وي، دغه ټول مؤسسات او سازمانونه د حکمي اشخاصو په توګه د عامه حقوقو په چوکاټ کې د اقتصادي، بودجوي فرهنگي، صحي او نورو په څير د قانون په رڼا کې فعاليت کوي.

د خصوصي حقوقو حکمي اشخاص:

۱- شرکتونه: شرکتونه د يوه خاص منظور يعنې گټو د لاس ته راوړلو لپاره د افرادو له تجمع او راټوليدنو څخه عبارت دي، په بل عبارت شرکتونه د يو شمير افرادو له هغو اجتماع څخه عبارت دي چې خپلې شتمنۍ سره يوځای کوي خو په دې توګه د هغو له يو ځای والي څخه

منفعت او گټه تر لاسه او په خپلومنځو کې يې په مساوي توگه وويشي، شرکتونه بيلابيل ډولونه درلودلی شي لکه د تجارتي يا صنعتي چارو د پرمخ بيولو شرکتونه يا لکه د مدني چارو د پرمخ بيولو لپاره زراعتي تصدی، د مالدارۍ کوپراتيفونه او داسې نور....

۲- ټولنې: دا هغه بشري مجامع دي چې موخه يې منفعت جلبول نه دي بلکې د نورو اهدافو لپاره لکه خلکو ته خدمت، هنر ته خدمت، سپورت ته خدمت او داسې نور وي.

تشکل او طرز العمل:

د يوه حکمي شخصيت ايجاد او منځ ته راتگ کيدای شي تر ټولو وړاندې له يوه عقد څخه سرچينه واخلي، ځکه دا ډول اشخاص د حقيقي اشخاصو په څير له تولد سره سم له حقوقي شخصيت څخه نه برخمن کيږي، بلکې د هغو د موجوديت لپاره يو داسې توافق چې د اساسنامې په متن کې ځای کړای شوی وي لازمي دی چې له قانوني پړاوونو له ترسره کولو وروسته نشر کيږي. حکمي اشخاص د هغو د قانوني ممثلينو په واسطه عمل کوي او دغه قانوني ممثلين حکمي شخصيتونه استعمالوي، د حکمي اشخاصو قانوني ممثلين فزيکي افراد يا حقيقي اشخاص دي خو هغوی و توانيږي چې حکمي شخصيت د يوه شخص په توگه وگرځوي او حقوق يې استعمال کړي، دغه ممثلين د رئيس، آمر او مدير په نامه سره ياديږي.

د حکمي شخصيت پای:

د حقيقي اشخاصو په پرتله د حکمي اشخاصو د انحلال او اختتام علتونه خورا زيات دي، ځکه د حقوقي شخصيت د اختتام لپاره يوازنی علت د هغه مرگ دی په داسې حال کې چې دلته ډير زيات عوامل منځ ته راتلی شي لکه د شرکت د موضوع پای ته رسيدل، د هغه وخت ختميدل چې د يوه شرکت يا ټولنې لپاره په اساسنامه کې پيشبيني شوي دي، د شرکت د اکثره غړو په غوښتنه د شرکت اداري يا قضايي انحلال، د دائنينو په غوښتنه سره د شرکت انحلال او داسې نور...

هغه علتونه چې پاس ذکر شول د حکمي شخصيت د منځه تللو باعث کيږي، خو د عملی دلائلو او د مؤسسې او بشکيلو اشخاصو د گټو د ساتلو لپاره لازمه ده چې حکمي شخصيت له انحلال وروسته هم يو څه وخت دوام وکړي، چې دغه موده د معاملاتو د تصفيې د اجراء موده ده او نوي فعاليتونه نشي ترسره کولی، دا کار ډيرې گټې لري ځکه که د انحلال په مجرد دستور سره دا ډول سازمانونه يا حکمي اشخاص له منځه ولاړ شي نو په دې صورت کې نه د دائنينو حقوق اعاده کيدلی شي او نه له مديونينو څخه د قرض غوښتنه کيدلی شي، په همدې توگه گرځنده او ثابتې شتمنۍ او هغه اموال چې په لاس کې يې لري له کوم برخليک پرته پاتې کيږي او دا نه شي معلوميدلی چې دغه شتمنۍ تر چا پورې تړاو لري، نو له دې کبله ده چې له انحلال وروسته د يو څه وخت لپاره د حکمي شخصيت ادامه لازمي ده خو په دې توگه حسابات تصفيه شي او که

ضرورت وي قضايي مقاماتو ته لکه چې تر انحلال مخکې يې کولی شول د عندي حق د حامل په توگه مراجعه وکړي.

د حکمي اشخاصو د هويت تثبيت:

د حقيقي اشخاصو په څير د حکمي شخصيت د هويت د تثبيت لپاره هم لاندې دري عناصر د ارزښت وړ دي:

۱- نوم: په دې معنی چې هر حکمي شخص بايد د حقيقي او فزيکي اشخاصو په څير نوم ولري، تجارتي شرکتونه د تجارت نوعیت ته په پام سره يا د مالک د نوم په اساس نومول کېږي، البته د دغه نوم په څنگ کې تجارتي عنوان هم معمول دی چې دغه د نوم په خلاف يوه خيالي او تصويری نومونه ده.

۲- د حکمي اشخاصو اقامت ځای: د حکمي شخصيت اقامت ځای معمولاً د حکمي شخصيت په مرامنامه يا اساسنامه کې ثبت وي او هغه د مؤسسې يا شرکت د مقر او هستوگنځي په ځای استعمالوي، دغه هستوگنځی کيدلی شي چې د حکمي شخصيت د صاحب او مالک د هستوگنځي بڼه ولري يا دا چې کوم بل ځای وي، خو په هر صورت د حکمي شخصيت اقامت ځای بايد واقعاً هغه ځای وي چې حکمي شخصيت پکې فعالیت کوي او حقوقاً تر هغه ځای پورې تړلی بلل کېږي.

۳- تابعیت: هغه ځای چې يوه حکمي شخصيت ته ورکول کېږي، د هماغه له مخې د حکمي شخصيت تابعیت تثبيتېدلی شي، د مثال په توگه که د يوه شرکت مقر په کابل کې وي تابعیت يې افغان دی يا که په پاریس کې وي تابعیت يې فرانسوي دی، خو کله چې د يوه شرکت اصلي مقر په کابل کې وي خو زیاتره فعالیتونه يې د بهرنيانو لخوا کنترول او اداره کېږي په دې صورت کې د حکمي شخصيت تابعیت د هغه د مقر له مخې نه تثبيتېږي بلکې د شرکت تابعیت د شريکانو د زیاتره اسهامو او ونډو او د هغو فعالیتونو په اساس تثبيتېږي چې د بهرنيانو لخوا کنترول او اداره کېږي.

د عندي حقوقو تصنيف (ويش):

عندي حقوق په عمومي توگه په دريو لويو برخو ويشل کېږي چې دا دی هر يوه يې مطالعه کوو.

۱- سياسي حقوق: سياسي حقوق هغه امتياز او صلاحیت دی چې شرکت لرونکی شخص يې په عمومي قواوو او دولتي ارگانونو کې لري، لکه د ملي شورا، ولايتي شوراگانو، ولسواليو د شوراگانو، جمهوري رياست او داسې نورو لپاره د انتخابولو يا انتخابيدلو حق، د تابعیت منل او داسې نور...

۲- عمومي حقوق: عمومي حق يا حقوق د انسان تر شخصيت او جسمي او روحي سلامتيا پورې

تړاو لري، يا داچې د دولت او اتباعو په رابطه باندې ناظر دی، لکه د ژوندانه حق، د بيان د آزادۍ حق او داسې نور... لکه د افغانستان د اساسي قانون دوهم فصل چې د اتباعو د حقوقو او وځایو تر عنوان لاندې عمومي حقوقو ته پاملرنه کړې ده. په دې اساس عمومي حقوق د دولتونو د تجاوز او د هغو د قدرت د سرکشی د مهار کولو په مقابل کې د انسان د صیانت او ساتنې وسیله ده. له دې سره سره بیا هم عمومي حقوق په خصوصي روابطو کې د استناد وړ دي، مثلاً هر څوک باید د نورو ژوند، آزادی، شرافت او شخصیت ته احترام وکړي او کله نو مسؤل دی چې د ضرر په وخت کې د هغوی خساره جبران کړي.

۳- **خصوصي حقوق:** خصوصي حق هغه امتیاز دی چې یو شخص یې د نورو په مقابل کې لري لکه د مالکیت حق، د انتفاع حق، د شفعي حق، د رهن حق او داسې نور... د خصوصي حق د ایجاد سبب کیدلی شي حقوقي عمل وی یا هم حقوقی حادثه، خو په هر حال د هر خصوصي حق سره سمه وجیبه هم مقرر شوې ده، خصوصي حقوق په خپل وار سره د مالي ذمت حقوقو (مالي حقوق) او د مالي ذمت ماوراء حقوقو (غیر مالي حقوق) ته تقسیميږي چې دادی په لنډه توگه مطالعه کيږي.

د مالي ذمت ماوراء حقوق (غیر مالي حقوق):

دا هغه حقوق دي چې مالي او اقتصادي خصوصیت نه لري، په پیسو باندې د ارزولو او تبدیل وړ د انتقال او سپارلو وړتیا نه لري او د زمان تر مرور او تیریدو لاندې نه راځي چې د شخصیت حق د دغو کاملترینو حقوقو له جملې څخه دی.

د شخصیت حق له هغه حق څخه عبارت دی چې هدف یې په انساني محور باندې د انسان د شخصیت د ودې او انکشاف حمایت دی، لکه د مسکن حق، د کار او فعالیت حق، د عقیدې د آزادۍ حق، د بیان د آزادۍ حق او داسې نور...

دغه حقوق په حقیقت کې تر انساني شخصیت پورې تړلي دي او د هغه له وجود څخه د جلاوالي او انقسام وړ نه دي، دغه حقوق د انسان د شخصیت تائیدوونکي دي او هغه ته موقع ورکوي چې خپل شخصیت ته انکشاف ورکړي او په ټولنه کې خپل فردي رشد او انساني کرامت تأمین کړي. د شخصیت حق هم د انسان تر مادي او هم تر معنوي اړخ پورې تړاو لري، هغه حقوق چې د انسان تر مسئولیت پورې مربوط دي او انسان د اخیارو د تیریو او خپله د شخص په مقابل کې په قانوني مؤیداتو سره حمایه کوي د انساني شخصیت مادي اړخ تشکیلوي او هغه څه چې د انساني شخصیت تر معنوي اړخ پورې مربوط دي د انسان معنوي اړخ تشکیلوي لکه د نوم انتخاب، خصوصي اسرارو ته احترام او دغه راز د کورنۍ رازونو ته احترام کول، په دې معنی چې هیڅوک حق نه لري څو د یوچا د خصوصي ژوند او د هغو د رازونو په اړه پلټنه وکړي، په همدې توگه مدافع وکیلان، د قاضیانو د وثائقو مامورین او ډاکتران مجبور او مکلف دي چې د مراجعینو

اسرار وساتي، په همدې ترتيب د انسانانو شرف او افتخار هم د احترام وړ دی، هغو ته هر ډول توهين او اهانته جرم بلل کيږي او مرتکب يې د مجازات مستوجب دی. انسانان دغه راز مادي اړتياوې هم لري چې فرد ته د شخصيت د حق يعنې د مالي ذمت د ماوراء حق په څنگ کې د مالي ذمت حق هم يوه داسې اړتيا ده چې انکار نشي ترې کيدلی.

د مالي ذمت حقوق (مالي حقوق):

د مالي ذمت حقوق د حقوقو او وجاهتو مجموعه ده، يا داچې دغه حقوق د شتمني او ديونو مجموعه ده، دغه حقوق د مالي ذمت د ماوراء حقوقو په خلاف د مالي او اقتصادي ارزښت درلودونکي دي او په پيسو باندې د تقدير او ارزولو وړتيا لري.

د مالي ذمت د حقوقو ډولونه: د مالي ذمت حقوق په عمومي توگه په دريو برخو ويشل شوي دي:

۱- عيني حقوق

۲- شخصي يا د دائنيت حقوق

۳- ذهني يا معنوي حقوق

۱- **عيني حقوق:** د عيني حقوقو اطلاق په هغو حقوقو باندې کيږي چې يو شخص يې پر اشياؤو باندې لري او هغه له هغه اقتدار څخه عبارت دی چې فرد يې په اشياؤو باندې پيدا کوي، عيني حقوق په خپل وار سره اصلي او تبعي يا محلقه حقوقو ته تقسيميږي.

a. **اصلي عيني حقوق:** له هغه حق څخه عبارت دي چې يوه شخص ته متوجه وي او حامل يې په فوري او سملاسي توگه په اشياؤو باندې خپل اقتدار اجراء کړي، د اصلي عيني حقوقو ښه مثال د ملکيت حق دی، بناءً د ملکيت حق، په يوه شي کې په مطلق ډول له انتفاع او تصرف څخه عبارت دی په دې شرط چې دغه مالکانه انتفاع او تصرف له قانوني اساساتو سره په ټکر کې نه وي، د ملکيت د حق تعريف ته په کتو سره لاندې دري عناصر د بحث وړ گرځي

i. **د استعمال حق:** د دغه حق په موجب سره مالک کولی شي يو څيز (شي) د شخصي اړتياوو لپاره په مستقيم يا غير مستقيم ډول وکاروي.

ii. **د انتفاع حق:** يعنې د عائداتو لاس ته رواړول او له يوه شي څخه گټه اخيستل، په داسې ترتيب سره چې يو څوک يو شی چاته په کرایه ورکوي او په دې توگه يې مالک په غير مستقيم (بالوسيله) ډول استعمالوي او له هغو څخه گټه اخلي.

iii. **د تصرف حق:** د تصرف د حق معنی داده چې که دغه تصرف په خپله د شخص لخوا د شي تخریب او ضایع کول وي او يا بل چاته د هغه شی د سپارلو او گټې اخيستو لپاره د ضایع او انتفاع نوم ورکوي، چې په دې ترتيب سره د مالکیت به حق کې مور د تمتع او ارتفاق له حقوقو سره مخامخ کيږو.

د تمتع حق: د يوه شي له استعمال، انتفاع او گټې اخيستنې څخه عبارت دی، چې گواکي دوهم شخص (متمتع) په غير مستقم او بالوسيله توگه يوازې د مال يا شي د استعمال او انتفاع حق لري.

د ارتفاق حق: له هغه حق څخه عبارت دی چې يو شخص د بل چا په ملکيت کې حقوق پيدا کوي، مثلاً د عبور حق د شرب حق د مسيل حق او داسې نور...

تبعي يا ملحقه عيني حقوق: لکه چې له نامه څخه يې معلوميږي دغه حق په فوري او مستقيم ډول سره په شي باندې وجود نه لري او له خپله ځانه مستقل حق نه لري بلکې دغه حق تر بل حق پورې ملحق او تړلی دی، لکه د دين حق چې په بالوسيله توگه د دين په تادې سره تأمين کيږي چې په قرضونو کې رامنځ ته کيدونکی مسؤليت هم له همدې امله دی، دا ډول حق ته عيني تأمينات هم ويل کيږي، د تبعي عيني حقوقو د لا ښه وضاحت په هدف دا دی په دې برخه کې يو مثال راوړو، فرضاً يو څوک قرض اخلي هغه څوک چې قرض ورکوي يعنې دائی له مديون يا قرض اخيستونکي څخه د ضمانت او تأميناتو غوښتنه کوي، که مديون غير منقول مال ولري نو حاضرېږي چې دائن ته د هغه د اطمینان په خاطر خپل جايداد د ضمانت يا رهن (گروې) په توگه ورکړي، په دې مسئله کې تر ضمانت لاندې شي ته مرهونه ويل کيږي، قرض ورکونکي ته دائن او قرض اخيستونکي ته مديون ويل کيږي.

شخصی حقوق يا دائنيت:

د دغو حقوقو اطلاق په ټولو هغو حقوقو باندې کيږي چې يو شخص يې په بل باندې لري، يا په بل عبارت شخصي يا د دائنيت حق له هغه حق څخه عبارت دی چې په موجب سره يې دائن و کولای شی له مديون څخه د قرض د اداء يا الزام تقاضا وکړي، د شخصي حقوقو ځانگړنه او هغه څه چې دغه حق له عيني حق څخه جلا کوي داده چې په عيني حقوقو کې دوه عناصر شتون لري يو عام د حق او بله موضوع د حق، خو په شخصي حقوقو کې درې عناصر مطرح دي:

۱- دائن

۲- مديون

۳- اداء

دلته دائن د تقاضا د قدرت درلودونکی دی او مديون د دائن په وړاندې يو مجبور شخص دی چې دواړه د يوې حقوقي رابطې يعنې دين په اساس له يو بل سره تړل شوي دي، اداء عام مفهوم لري چې هغه له اعطاء يا ور سپارلو د يوه شي څخه عبارت دی، يا داچې اداء په يوه عمل باندې اقدام يا له يوه عمل څخه امتناع ته اداء ويل کيږي.

ذهني يا معنوي حقوق:

دا هغه حقوق دي چې نه مادي، نه مالي او نه هم شخصي ماهيت لري، بلکې د ذهني وړتياوو زيربنده دي، مثلاً يو سندرغاړی په نظر کې و نيسي چې يوه سندره کمپوز کوي، دغه شخص بلاثر يو ډول ذهني حق لري، ځکه کومه سندره چې ده ويلې يا کمپوز کړې ده د هغه د ذهن زيربنده ده، نو سندرغاړی کولای شي د سندرې په بدل يوه اندازه پيسې لاس ته راوړي.

د عندي حقوقو منابع او مصادر:

د عندي حقوقو د مصادر په اړه بحث د دې غوښتنه کوي خو داسې عناصر او اجزاء و موندل شي چې آفاقي حقوق هغه د عندي حقوقو د منځ ته راتگ د منبع په توگه پيژندلي وي، له دې اړخه موږ له دوو عناصرو سره مخامخ کيږو چې يو يې حقوقي اعمال او بل حقوقي حوادث دي.

۱- حقوقي اعمال: حقوقي اعمال هغه ارادي اعمال دي چې د حقوقي نتايجو د توليد او

منځ ته راتگ لپاره ترسره کيږي، دغه نتايج عبارت دي د حق يا وجيبې له اکتساب، انتفاع او ضياع څخه، حقوقي اعمال کيدلی شي يو يا څو اړخونه ولري.

اوله نوعه: دا هغه حقوقي اعمال دي چې د يوه شخص لخوا پکې د ارادې اظهار شوی وي او د نوموړي دغه يو جانبه اراده په تنهائي سره د حقوقي نتايجو باعث گرځيدلې وي او د بل شخص موجوديت د هغه د ارادې او موافقې د بيان او اظهار لپاره ضروري نه وي، دا ډول حقوقي اعمالو ته يو جانبه حقوقي اعمال ويل کيږي، د مثال په توگه وصيت نامه چې هدف يې له موصي څخه موصي له ته د حق انتقال دی.

دوهمه نوعه: دا هغه حقوقي اعمال دي چې د حقوقي نتايجو د رامنځ ته کولو لپاره پکې په يوازې توگه د يوه شخص د ارادې اظهار کافي نه وي بلکې د يوه بل شخص موجوديت او د هغه اراده او موافقه هم لازمي او حتمي، يعنې دغه ډول حقوقي اعمال د يوې ارادې نه بلکې د دوو يا زياتو ارادو د توافق او تطابق په نتيجه کې منځ ته راځي چې دغه ډول حقوقي اعمال د دوه جانبه حقوقي اعمالو په نامه سره يادېږي، د دين ابراء، د دين د ابراء معنی داده چې يو شخص تصميم نيسي او اراده کوي خو د هغې قرضې له غوښتنې تير شي چې په يوه بل شخص يې لري چې په دغه ځای کې د مديون د ارادې توافق هم حتمي او ضروري گڼل کيږي.

د ارادې تبارز او اظهار د حقوقي اعمالو په انعقاد او تشکل کې له يوه لوري او د حقوقي نتايجو په توليد کې له بل لوري خورا مهمه او ارزښتناکه ونډه لري، له دې امله د دې اړتيا دې چې اراده په لنډه توگه مطالعه کړو.

په حقوقي اعمالو کې د ارادې ونډه:

لکه چې پورته وليدل شول حقوقي اراده د حقوقي اعمالو په رامنځ ته کولو کې ښکاره ونډه لري او له دې امله چې حقوقي اراده بلل شوې ده او په حقوقي عمل کې مؤثره واقع شي لازمه ده چې لاندې شروط احتواء او په ځان کې را ونغاړي.

الف- اراده بايد واقعاً وجود ولري.

ب- هغه اراده چې په ذهن کې يې خطور کړی دی بايد عملاً برملا کړای شی.

ج- اراده بايد مؤثره انگیزه او سبب ولري.

د- اراده بايد له هر هغه عیب څخه عاري او پاکه وي چې د ترسره کوونکي شخص د حقوقو او وجایبو په منځ کې نا انډولې رامنځ ته کړي لکه جبر او اکراه، خطا يا اشتباه، حيله يا تلبیس او غبن

و- اراده بايد د داسې شخص له لوري ابراز او اظهار شي چې د تبارز او اظهار لپاره يې د قانوني صلاحیت اختیار ولري.

ه- اراده بايد ځانگړو شکلياتو ته په کتنې سره د هر ډول معینو او مشخصو حقوقي اعمالو لپاره ابراز شي، لکه د شاهدانو په وړاندې د زوجینو ایجاب او قبول.

بطلان: هغه مدني مؤیده ده چې په ناقصو حقوقي اعمالو باندې تطبیقېږي، لکه د مجنون یا صغیر د ارادې ابراز چې د اهلیت د نشتوالي له امله له بطلان سره مخ ده، دغه بطلان لکه چې پوهیږو کیدلی شي مطلق یا نسبي وي.

حقوقي حادثات:

حقوقي حوادث له هغو واقعاتو څخه عبارت دي چې د اشخاصو اراده پکې ونډه نه لري خو له دې سره بیا هم د هغوی په وړاندې له حقوقي آثارو او نتایجو سره مخامخ کېږي. مثلاً د شخص د یوې حقوقي حادثې په اساس، د حقوقو انتقال او اکتساب، یا پرته له دې چې د دا ډول آثارو او نتایجو په رامنځ ته کولو کې د عندي حق حامل ونډه ولري د هغو له لاسه ورکول.

له پورتنی تعریف څخه په ښه توگه واضح کېږي چې یوازنی هغه عنصر چې حقوقي حادثه له حقوقي عمل څخه بیلوي هغه اراده ده، چې دلته د حق د قبلوونکي اراده یا وجیبه نقش نه لري بلکې معمولاً د مقنن اراده ده چې په یوه حقوقي حادثه باندې نتایج او آثار مرتب کوي او په ښکیلو اشخاصو باندې یې تطبیقوي، خو په حقوقي عمل کې د حقوقي آثارو او نتایجو په رامنځ ته کولو کې خپله د شخص اراده مؤثره ونډه لري، د مثال په توگه په یوه عقد کې چې د یوه حقوقي عمل بڼه لري واهب غوښتي او هیله یې کړې چې تر خپل ځان پورې د اړوند یوه شي ملکیت بل

چا ته انتقال کړي، په داسې حال کې چې په حقوقي حادثه مثلاً مرگ کې د وفات شوي شخص اراده هيڅ ونډه نه شي لرلی او هغه نتايج چې د دغې حادثې له امله رامنځ ته کيږي، چې وارثينو ته د متوفی د ملکیت له انتقال څخه عبارت دي د هغه د ارادې زيربنده نه دي بلکې تر ميراث پورې په اړونده دساتيرو کې د مقنن اراده ده چې وارثينو ته يې د مړينې په پايله کې د دغې حقوقي نتيجې يعنې ملکیت د انتقال وړاندوينه کړې ده.

د عندي حقوقو حدود:

لکه چې ومو لوستل عندي حقوق د حدودو درلودونکي دي، مور نشو کولای چې دغه حدود له پامه وغورځوو او يو عندي حق مطلق او نا محدود کړو، ځکه که عندي حق د يوه صلاحيت او اختيار په توگه ومنو طبيعي ده چې هيڅ اختيار او صلاحيت مطلق او لا محدود نه دی بلکې په حدودو باندې بايد ورته قائل شو، له هغې پرته به له حق څخه د ناوړه گټې او نامطلوبو تصرفاتو گټې ستونزې رامنځ ته کړي، له دې امله ده چې عندي حق محدود شوی دی او دغه حدود له دوو اړخونو څخه د درک او فهم وړ دي، يو محدود او مرعي حدود دي چې خارجي وجود لري مثلاً په کرونده باندې د ملکیت حق چې په رسمي قباله کې درج دی چې هغه د کروندې له څلورگونو حدودو څخه عبارت دی او دغه څلورگوني حدود طبعاً د ليدلو، احساس او زموږ د ظاهر درک وړ دي او په هغو کې د تثبيت او تشخيص له پلوه هيڅ ډول ستونزه نه تر سترگو کيږي.

يا د مثال په توگه که د يوه سړی يو څوک زر افغانۍ قرضداره وي د دغه حق خارجي حدود په دې کې دي چې دا يو عندي حق دی، همدغه زر افغانۍ د يوه عندي حق په توگه له مديون څخه مطالبه کولی شي، په داسې حال کې چې د دغو خارجي او ظاهري حدودو په څنګ کې مور د عندي حقوقو له نورو حدودو سره مخامخ کيږو چې خارجي وجود نه لري او په آسانۍ سره د فهم وړ نه دي ځکه کوم اثر په ځای نه پريږدي چې وکولای شو هغه احساس کړو، له دې امله ده چې دا ډول حدودو ته غير مرئي يا باطني حدود ويل کيږي، ځکه دا ثابت شوي ده چې د آفاقي حقوقو له پلوه نن په نړۍ کې هيڅ عندي حق مطلق نه دی، که هغه د استعمال له مخې وي ياد انتقال او ضياع له مخې، بلکې د عندي حقوقو د استعمال، انتقال او نورو امتيازاتو په شرائطو باندې محدود او مقيد دی، د مثال په توگه که په يوه ټوټه مخکه باندې د اوبو چينه وي چې د مجاور ملکیت د څاگانو اوبو له همدې چينې څخه وي په دې حالت کې د چينې د ځمکې مالک حق نه لري چې له چينې څخه تر اړتيا زياتې اوبه مصرف کړي او د چينې په پاڼو اوبو سره خپلې کروندې خړوبې کړي او دا کار د مجاورو ځمکو د پاڼو اوبو د څاگانو د وچيدو سبب شي.

دلته که څه هم مالک، د مالکیت د هغه حق په اساس چې په کرونده کې يې لري کولای شي هر ډول مالکانه تصرف وکړي مگر دا چې له دغه عندي حق څخه دا ډول استفاده نورو ته زيان

رسوي، نو د نوموړي عمل له حقوقي اړخه جواز نه لري او دا ډول استفاده له عندي حق څخه د ناوړه گټې د نظریې له مخې محکومه شوې ده چې دا په حقیقت کې د عندي حق د استعمال په برخه کې د یو ډول محدودیت ښکارندويي کوي.

په همدې توگه د عندي حق د انتقال لپاره هم قیود او حقوق وضعه شوي دي، د مثال په توگه یو مورث (هغه څوک چې مال یې میراث شوی دی) که څه هم چې د ټول جایداد او شتمنۍ مالک دی مگر قانون بیا هم دغه انتقال په دې سره محدود کړی دی چې د خپلې دارایی له ثلث څخه په زیات مال کې وصیت نه شوي کولی، یعنې نشي کولای چې د وصیت په اساس له دغه ټاکلي حد څخه زیات شی نورو اشخاصو ته انتقال کړي.

د هغو عندي حقوقو د استعمال په برخه کې هم چې د ټولنې څخه د حمایت له مفکورې راټوکیدلي دي، حدود موجود دي ځکه د ریپر په عقیده عندي حق هغه امتیاز دی چې له نیک نیت سره اخیسلي او گډ وي، هرکله چې له دغه امتیاز څخه په سوء نیت استفاده وشي دا له حقوقو او اجتماعي عدالت سره مغایر کار دی او قضاء د هغه حمایت نه کوي، بلکې په عمل کې عندي حق څخه باید داسې استفاده وشي چې گواکي د کورنۍ یو نیک پلار د خپل خصوصي ژوند په برخه کې عمل کوي.

د عندي حقوقو انتقال:

حقوقي پرنسیپ ته په پام سره هر عندي حق د انتقال وړ دی، خو په عمل کې لیدل کیږي چې دا حق بیا هم محدود شوی او استثناء پکې تر سترگو کیږي، د مثال په توگه د مالي ذمت ماوراء حق لکه د شخصیت حق، نه اخیستل کیدلی شي او نه خرڅیدلی او نه هم له یوه شخص څخه بل شخص ته انتقالیږي، مثلاً یو شخص نه شي کولی د هغه مديونیت په مقابل کې چې لري یې، خپل شخصیت یا د کورنۍ نوم له دائن سره د هغه د دین په مقابل کې تبادله کړي. د حقوقو په اصطلاح کې هغه شخص چې بل ته حق انتقالوي د سلف په نامه سره او هغه شخص چې حق ورته انتقالیږي د خلف په نامه سره یادېږي.

- خلف کیدلی شي د خپل سلف علی الشمول خلف وي یعنې د خپل وارث مورث یوازنی وارث وي.
- خلف کیدلی شي د خپل سلف علی الصدق خلف وي یعنې متوفی څو وارثان ولري چې هر یوه ته یې خلف ویل کیدلی شي.

- خلف کیدلی شي د خپل سلف علی التخصیص خلف وي، په دې معنی چې خلف داسې یو شخص وي چې له خپل سلف څخه یو یا څو شیان ترلاسه کړي، د مثال په توگه د یوه کور اخیستونکي د خرڅوونکي د خلف علی التخصیص په توگه پیژندل کیږي او د خرڅوونکي له ټولې شتمنۍ څخه دې هغه کور چې دواړو لوریو یې په بیعه باندې موافقه کړې ده حاصل کړي. البته هغه څوک چې د حق صاحب و نه پیژندل شي په هېڅ ډول یو عندي حق چاته نه

شي انتقالولی او دا ډول انتقال له حقوقي پلوه مجاز نه دی، یعنی که یو څوک د بل چا مال او ملکیت له قانوني صلاحیت او اختیار درلودلو پرته خرڅ کړي دغه خرڅلاو باطل دی او خرڅونکي چې کومې پیسې د مبيعې د ښن په توګه ترلاسه کړي دې بیرته یې مشتري ته په استرداد باندې مکلف دی

د انتقال مخلتفې لارې چارې: په عمومي ډول د عندي حق انتقال له دوو لارو شونی دی، یو د ژوندیو تر منځ او بل د مرګ په سبب د حق انتقال.

د ثبوت نظریه:

ثبوت د حقوقي مسائلو له جملې څخه یوه خورا ارزښتمنه مسئله ده، لکه چې په حقوقو کې ضرب المثل دی «څوک چې خپل حق نشي ثابتولای ګواکي چې هیڅ حق نه لري». نو د دې لپاره چې انسان واقعاً وکولای شي له خپل حق څخه دفاع وکړي او هغه په نورو باندې تحمیل او په عملي ژوند کې هغه ته د احترام زمینه برابره کړي، باید د هغه د ثبوت لپاره وسائل او مدارک په لاس کې ولري او په دې توګه وکولای شي د قضاء په وړاندې د هغو ارزښتنو تثبیت کړي. ثبوت، د عدالت په وړاندې د یوې واقعي د صحت په اړه د قاضي له معتقد کولو او د ځان له مستحق ګرځولو لپاره څخه عبارت دی، د مثال په توګه که یو شخص ادعا وکړي چې په احمد یا محمود باندې مې لس زره افغانی باندې دي، ځکه یوه اندازه غنم مې پرې خرڅ کړي وو، نو که دغه مدعي غواړي چې له خپل مدیون څخه د قرض د جبری اداء او تحصیل مطالبه وکړي، قاضي باید په دې باوري کړي چې واقعاً یې غنم ورباندې خرڅ کړي دي او دغه شخص په احمد یا محمود باندې د دائنیت یو ډول حق لري، ګواکي دغه حقوقي عمل یا حادثه د هغه د عندي حق او ګټو د تأمین لپاره د راتوکیدلو موجب ګرځیدلی دی.

په دې توګه، ثبوت چې د یوه عندي حق د اجراء ضمانت تأمینوي، د ادعا د تائید او صحت په هکله د قاضي له باوري کولو څخه عبارت دی، او که یو څوک ثبوت وړاندې نشي کړلی په دې صورت کې به یې عندي حق ضایع کیږي، په دې اساس ثبوت له حقوقي او اصطلاحی پلوه د هغو وسائلو او دلائلو له کارولو څخه عبارت دی چې د دعوی لوري د قضاء بارګاه ته د هغو په وړاندې کولو سره ځانونه د حق خاوندان وریښني او هغه مسائل چې دوی یې د لاس ته راوړلو په هڅه کې دي هغو ته د حقیقت او واقعیت په بڼې ورکولو سره قاضي دینته اړ باسي چې دغه مسائل تائید او د دوي خبره سمه وګڼي او په دې توګه محکمه د هغه په ګټه او پلوی سره له مقابل لوري د وجیبي د جبری اداء او تنفیذ غوښتنه وکړي.

د پنځم فصل د مطالبو لندیز:

- عندي حقوق له هغه اختیار او قدرت څخه عبارت دي چې هر شخص ته د آفاقي حقوقو لخوا ورکړل شوي دي خو له هغو څخه د اشخاصو يا اشياؤو په مقال کې استفاده وکړي او د خپلو مادي او معنوي اړتياوو د پوره کولو لپاره يې کاروي.
- په بل تعبیر سره، عندي حقوق امتيازات نه تثبیتوي، بلکې د اشخاصو موقف د يوه او بل په وړاندې تثبیتوي او هم د هغوی موافق د اجتماع په وړاندې تضمینوي، له دې کبله کله چې اشخاص حقوقی موافق خپلوي د حق او وجبې دواړو درلودنکي دي، یعنې انسان تر هغه حده له خپل حق څخه استفاده کولی شي چې د ټولنې او نورو افرادو حقوقو ته صدمه و نه رسوي.
- د عندي حقوقو حاملین له حقوقي اشخاصو څخه عبارت دي، په دومره توپیر سره چې د اشخاصو کلمه په دغه ځای کې هماغه مفهوم نه لري کوم چې په ورځني ژوندانه کې استعمالیږي، بلکې د اشخاصو اصطلاح له حقوقي پلوه د فعال او غیر فعال مفاهیم لیردوي، مثلاً د دین په موضوع کې دائن فعال حامل او حق خاوند دی او مدیون غیر فعال حامل او د وجبې په ترسره کولو سره مکلف دی.
- د حقوقو له نظره مور د عندي حقوقو له دوو ډلو اشخاصو يا حاملینو سره مخامخ کیږو، یو فزیکي یا حقیقي اشخاص یعنې افراد، او بل حکمي یا معنوي اشخاص دي چې د فزیکي اشخاصو يا افرادو له اجتماع څخه متشکل وي او د قانون د حکم له مخې د حقوقي شخصیت درلودونکي وي.
- د عندي حقوقو د ویش له مخې دغه حقوق په دريو لویو برخو ویشل کیږي:
 - سیاسي حقوق، هغه امتیاز او صلاحیت دی چې شرکت لرونکی شخص یې په عمومي قواوو او دولتي ارگانونو کې لري، لکه د انتخابولو يا انتخابیدلو حق، د تابعیت منل او داسې نور...
 - عمومي حقوق، د انسان تر شخصیت او جسمي او روحي سلامتیا پورې تړاو لري، یا داچې د دولت او اتباعو په رابطه باندې ناظر دی، لکه د ژوندانه حق، د بیان د آزادۍ حق او داسې نور...
 - خصوصي حقوق، هغه امتیازات دي چې یو شخص یې د نورو په مقابل کې لري لکه د مالکیت حق، د انتفاع حق، د شفعي حق، د رهن حق او داسې نور...
 - د عندي حقوقو منابع او مصادر له هغو ارادي اعمالو څخه عبارت دی چې د حقوقي نتایج د تولید لپاره کارول کیږي، دغه نتایج د حق یا وجبې اکتساب، انتفاع اوضیاع ده، حقوقي حوادث له هغو واقعاتو څخه عبارت دي چې په هغو کې د شخص اراده ونډه نه لري خو له دې سره سره بیا هم حوققي نتایج رامنځ ته کوي لکه مړینه، ترافیکي حادثه او داسې نور...

د پنځم فصل پوښتنې

- ۱- عندي حقوق څه مفهوم رسوي؟
- ۲- د عندي حقوقو حاملين څوک دي؟
- ۳- عندي حقوق په څه ډول ویشل کېږي؟
- ۴- د عندي حقوقو د حدودو مفهوم څه دی؟
- ۵- د عندي حقوقو منابع او مصادر کوم دي؟
- ۶- عندي حق له کومو لارو چارو انتقالیدلی شي؟

سرچینې او اخځلیکونه:

- ۱- دکتور کاتوزیان ، ناصر، حقوق مدنی، اعمال حقوقی
- ۲- دکتور کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق
- ۳- ستانکزی، پوهندوی نصر الله، مبادی حقوق، پوهنتون کابل
- ۴- مدنی، سید جلال الدین، حقوق بین المللی خصوصی
- ۵- مقدر، هوشنگ، حقوق بین المللی عمومی

د ښوونیز نصاب د پراختیا د ریاست پیغام

د پوهنې وزارت د تخنیکي او مسلکي زده کړو معینیت د ښوونیز نصاب د انکشاف ریاست د ټولنې د عیني او ښکاره ضرورت په درک کولو سره چې د محصلینو او شاگردانو د درسي کتابونو په برخه کې یې تخنیکي او مسلکي رشتې درلودې او لري یې، په لومړي سر کې یې تصمیم ونيو، چې په ښوونیزو پلانونو او درسي مفرداتو باندې بیا کتنه وکړي او ورپسې بیا د شاگردانو او محصلینو د درسي کتابونو د تالیف لپاره مبادرت او کوشښ وکړي. د خدای (ج) په فضل او مرحمت سره او د ادارې او حسابدارۍ څانګې د ښوونکو په میړانې او همت سره د ادارې او حسابدارۍ درسي کتابونه تالیف شول تر څو په وړیا ډول د شاگردانو او محصلینو په واک او اختیار کې ورکړل شي. د علم او معرفت له ټولو لوستونکو، علاقمندانو، د ادارې او حسابدارۍ د مکاتبو له ښوونکو، گرانو شاگردانو او د تخنیکي او مسلکي زده کړو د چارو له متخصصینو او همدا شان له ټولو څېړونکو او شنونکو څخه صمیمانه هیله کېږي، چې د دې کتابونو په مطالعې سره چې په لومړي ځل د ښوونکو او د ادارې او حسابدارۍ څانګې د مسلکي غړو له لوري تالیف او تدوین شوي دي. د مسلکي، تخنیکي او علمي مطالبو او مفاهیمو د څرنگوالي په هکله خصوصاً د هغوی املايي او انشایي اشتباهاتو په اړه مونږ ته لارښوونه وکړي، ترڅو په راتلونکي کې وکړای شو، په همدې او نورو برخو کې گرانو شاگردانو ته له دې څخه ښه، غوره، گټور او ارزښتناکه موضوعات وړاندې کړو.

همدا شان له گرانو شاگردانو او محصلینو څخه هیله کوو ترڅو د دې کتابونو د مطالعې او استفادې پر مهال د هیواد اقتصادي ستونزې، فقر او وروسته پاتې والی په نظر کې ونیسي او د کتابونو په ساتنه کې کوشښ او زیار وباسي، ترڅو د ډېرو شاگردانو او محصلینو د گټې وړ وگرځي.

پته: د پوهنې وزارت- د مسلکي او تخنیکي زده کړو معینیت

د تعلیمي نصاب د پراختیا ریاست

د درسي کتابونو د چمتو کولو عمومي مدیریت

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**